

TUIN VAN BEZINNING

Herdenkingsmonumenten en rituelen voor omgekomen politiemensen
Een casestudy naar de betekenissen voor collega-nabestaanden van
een geweldsslachtoffer

Tuin van bezinning :
Herdenkingsmonumenten
en rituelen voor
omgekomen politiemensen / Ingrid
G.M. ROTS – 2009
Geestelijke Verzorging

Ingrid G.M. Rots
Masterscriptie Geestelijke Verzorging
Rijksuniversiteit Groningen
Oktober 2009

TUIN VAN BEZINNING

Herdenkingsmonumenten en rituelen voor omgekomen politiemensen
Een casestudy naar de betekenissen voor collega-nabestaanden van
een geweldsslachtoffer

Masterscriptie Geestelijke Verzorging
Ingrid G.M. Rots
Studentnummer 1579606

Begeleider: mw. prof. dr. T.H. Zock
Meelezer: mw. dr. M.W. Buitelaar
Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap
Rijksuniversiteit Groningen

Oktober 2009

© 2009 I.G.M. Rots

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Fotoverantwoording:

Annemiek Punt: pagina 46

Christian van der Meij: pagina 41, 43, 64

GAFRI Video Producties, George Fritz: voorblad, pagina 22, 36, 37

Henk van der Velde: pagina 24

Ingrid Rots: pagina 44, 50, 65

Foto omslag: Tuin van Bezinning: herdenkingsceremonie 11 juni 2009

VOORWOORD

Als geestelijk verzorger bij de politie koos ik voor een scriptieonderwerp dat mij na aan het hart ligt: de Tuin van Bezinning. Achter dit nationale herdenkingsmonument voor omgekomen politiemensen gaat een wereld van verborgen menselijke ervaringen schuil. In mijn werk maakte ik daar reeds kennis mee en tijdens het leeronderzoek dat ik in 2008 uitvoerde keek ik er ook met andere ogen naar. De *partners* van omgekomen politiemensen die ik toen interviewde boden mij daartoe alle gelegenheid. De resultaten van dat onderzoek zetten mij op het spoor om mijn afstuderen te wijden aan een specifieke case verbonden met de Tuin van Bezinning.

Op 30 september 2004 schoot in Enschede een drugskrimineel tijdens zijn aanhouding brigadier Jan Wind dood. De samenleving was geschokt en de politie rouwde massaal. Viereneenhalf jaar later ging ik in Enschede, bij politie Twente, in gesprek met *colleganabestaanden* van Jan Wind, op zoek naar de betekenis die de Tuin van Bezinning voor hen heeft. Ook de lokale monumenten en rituelen ontstaan na de gewelddadige dood van Jan Wind, waren object van onderzoek.

De weduwe van Jan Wind, Jacqueline, ben ik heel dankbaar omdat ik de plotselinge dood van haar man als case heb mogen gebruiken. Veel dank gaat uit naar politie Twente, in het bijzonder naar de respondenten. Hun openheid en bereidheid om een zo ingrijpende ervaring met mij te delen, heeft mij geraakt. Ook richt ik mijn dank aan al die anderen bij politie Twente die op enigerlei wijze hebben bijgedragen aan dit onderzoek. De moeite die werd gedaan om al mijn vragen te beantwoorden en de Twentse gastvrijheid heb ik bijzonder gewaardeerd.

Het Stichtingsbestuur Tuin van Bezinning heeft mij geholpen door informatie, databestanden en documenten ter beschikking te stellen.

Mijn begeleiders Hetty Zock en Marjo Buitelaar bedank ik voor hun deskundig advies en commentaar. Zij hebben mij geïnspireerd en ondersteund bij het denk- en schrijfproces.

Mijn man Jan bedank ik voor de ruimte die hij mij bood om deze studie te voltooien; voor zijn geduld en luisterend oor, zijn meedenken en onvoorwaardelijke support.

Ingrid Rots
Oktober 2009.

Inhoudsopgave

HOOFDSTUK 1	1
INLEIDING	
1.1 Aanleiding	1
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Begrippen	3
Monument	3
Ritueel	4
Rouwverwerking	5
1.4 Opzet van het onderzoek	6
1.5 Uitvoering van het onderzoek	8
HOOFDSTUK 2	10
DE TUIN VAN BEZINNING IN CONTEXT	
2.1 De Nederlandse politie	10
2.1.1 Het politiebestedel en de organisatiestructuur	10
2.1.2 De politietaken	11
2.1.3 Bevoegdheden	12
2.1.4 Politiecultuur	12
2.1.5 Dodelijk geweld tegen de politie	15
2.2 De Tuin van Bezinning	16
2.2.1 Ontstaan en oprichting	16
2.2.2 Het reglement	18
2.2.3 Jaarlijkse herdenkingsceremonie	19
2.3 Een inventarisatie van monumenten en herdenken in politie Nederland	22
HOOFDSTUK 3	25
MONUMENTEN, HERDENKEN, RITUELEN EN ROUW IN DE HUIDIGE TIJDGEEST	
3.1 Monumenten en herdenken	25
3.2 Rituelen	27
3.2.1 De geschiedenis van het rituele repertoire 1960 tot heden	27
3.2.2 Plaatsgebonden ritueel en ritueel landschap	29
3.2.3 Kenmerken en functies	29
3.2.4 Stille tocht	31
3.2.5 Tijdelijke rouwmonumenten	33
3.3 Rouw	33
3.4 Evaluatie jaarlijkse herdenkingsceremonie	35
HOOFDSTUK 4	38
CASESTUDY	
4.1 'In koelen bloede doodgeschoten'	38
4.2 Twentse korpscontext en rituelen en monumenten na het overlijden	39
Bureau Binnenstad Enschede	39
Ontreddering in korps na schietpartij	40
Tijdelijke rouwmonumenten	40
De Stille Tocht	41
Crematieplechtigheid met beperkte korpseer	42
Gedenkteken Noorderhagen	44
Korpsmonument	45

4.3	Interviews collega-nabestaanden	46
4.3.1	Persoonlijke achtergronden respondenten	46
4.3.2	Analyse interviews	47
	Monumenten	48
	Jaarlijkse herdenkingsceremonie en andere rituelen	52
	Rouwverwerking	56
4.4	Resultaten onderzoek	58
HOOFDSTUK 5		61
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN		
EPILOOG		64
Literatuurlijst		67
Bijlagen		
I	Functiebeschrijving geestelijk verzorger	69
II	Uitwerking Tabel 1 Door geweld omgekomen politieambtenaren	71
III	Sjabloon acanthusblad Tuin van Bezinning	73
IV	Vragenlijst contactpersonen Tuin van Bezinning	74
V	Interviewformat collega's	77

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

1.1 Aanleiding

In het najaar van 2005 raakte ik tijdens mijn werkzaamheden als geestelijk verzorger bij de politie betrokken bij het initiatief tot de oprichting van de *Tuin van Bezinning*, het landelijk herdenkingsmonument voor politiemensen die ten gevolge van de uitoefening van hun functie – na 1 januari 1946 – om het leven zijn gekomen. Ik ging op zoek naar namen van in Friesland omgekomen politiemensen en legde contact met de nabestaanden. Die ontmoetingen met nabestaanden raakten mij diep.

Ik herinner mij nog levendig het eerste huisbezoek aan een weduwe van een doodgeschoten politiemans. Ter voorbereiding op mijn komst had ze het album met zwart-wit foto's van de uitvaart en de krantenknipsels met berichtgeving omtrent het gewelddadig overlijden van haar man voor mij klaargelegd. "In koelen bloede doodgeschoten" kopte één van de kranten op de voorpagina.¹ Het was inmiddels tientallen jaren geleden sinds haar echtgenoot in het harnas stierf. Niettemin was de vreugde om de komst van een nationaal herdenkingsmonument bij de weduwe groot. "Eindelijk", reageerde ze zichtbaar geroerd.

De vele contacten die volgden in aanloop naar de opening van de Tuin van Bezinning en de indrukwekkende openingsceremonie van het monument op 21 maart 2006, maakten zichtbaar dat (de oprichting van) de Tuin voor nabestaanden in vele opzichten betekenisvol is of kan zijn. Deze boeiende werkervaringen waren het motief om mijn onderzoeksstage in het kader van de masteropleiding Geestelijke Verzorging aan de Tuin van Bezinning te wijden. Ik koos voor kwalitatief onderzoek naar de betekenissen van de Tuin van Bezinning voor familienabestaanden, meer specifiek de *partners* van omgekomen politiemensen die in de Tuin worden herdacht.

Op basis van de doodsoorzaak kunnen in de Tuin van Bezinning twee categorieën slachtoffers worden onderscheiden: politiemensen die ten gevolge van de uitoefening van hun functie omkwamen door een noodlottig (verkeers)ongeval of door geweld door derden (doodgeschoten, doodgestoken, e.d.).² De partners die aan het onderzoek deelnamen waren gelijk verdeeld over beide groepen slachtoffers.

Het in de periode van januari tot en met augustus 2008 uitgevoerde onderzoek maakte verschillen zichtbaar tussen de nabestaanden van de twee categorieën slachtoffers die in de Tuin worden herdacht. Zo is het lotgenotencontact voor de nabestaanden van slachtoffers van geweld door derden van meer betekenis dan voor de nabestaanden van slachtoffers van een noodlottig verkeersongeval. Ook is voor eerstgenoemde groep de collectiviteitsbeleving tijdens de jaarlijkse herdenkingsceremonie en de emotionele betekenis van het collectief herdenken groter. Voor de nabestaanden van slachtoffers van geweld door derden spelen erkenning en waardering in relatie tot de oprichting van het monument en vermelding in de Tuin van Bezinning een rol, terwijl nabestaanden van slachtoffers van een noodlottig verkeersongeval over dat aspect niet spreken. De Tuin van Bezinning is voor nabestaanden van slachtoffers van geweld door derden van groter belang als het gaat om het uiten van emoties dan voor nabestaanden van slachtoffers van een noodlottig verkeersongeval.³

¹ In deze scriptie gebruik ik dubbele aanhalingstekens ("...") voor citaten. Het gaat dan om de letterlijke weergave van gesproken of geschreven woorden. Ik gebruik enkele aanhalingstekens ('...') voor een citaat in een citaat of voor woorden met een speciale status of betekenis. Conform J. Renkema, *Schrijfwijzer* (4^e aangepaste editie, 5^e oplage; Den Haag 2008) 380-381.

² In de Tuin van Bezinning is dat onderscheid niet zichtbaar; de namen van de beide categorieën omgekomen politiemensen staan door elkaar.

³ I.G.M. Rots, *Onderzoeksverslag. Verslag van een leeronderzoek naar de betekenissen van de Tuin van Bezinning voor nabestaanden* (Groningen 2008) 26-28.

De resultaten, tezamen met de inspirerende ervaringen van het leeronderzoek, zijn de aanleiding voor deze vervolgstudie. Daarin krijgt binnen een enkelvoudige casestudy een andere groep nabestaanden bijzondere aandacht: de *collega's* van een geweldsslachtoffer dat in de Tuin van Bezinning wordt herdacht. Volgens het Reglement Tuin van Bezinning behoort immers ook "de Nederlandse politie als geheel" tot de primaire doelgroepen waarvoor de Tuin van Bezinning is ontworpen en ontwikkeld.⁴ De gevalsstudie waar ik mij op richt betreft het gewelddadig overlijden van de politieman Jan Wind op 30 september 2004 in Enschede. Omdat ik daarbij ook op de betekenis van lokale monumenten en rituelen stuitte, zijn die in het onderzoek – naast de Tuin van Bezinning – meegenomen.

Met het voorliggende onderzoek wordt een wetenschappelijk belang gediend. Monumenten en rituelen genieten in deze tijd immers een warme belangstelling. Onderzoekers afkomstig uit verschillende disciplines zoals de theologie, de godsdienstpsychologie, de antropologie en de culturele geografie houden zich met deze onderwerpen bezig. De Tuin van Bezinning als onderzoeksobject staat niet op zich. Zo sluit het aan bij het lopende project *Holy Ground: Re-inventing ritual space in modern Western culture*, een onderzoeksprogramma uitgevoerd door de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Tilburg. Het *Holy Ground* programma richt zich op de veranderende betrekking tussen ruimte en ritueel in de hedendaagse westerse samenleving. De toename van herdenkingsmonumenten en rituelen voor bepaalde slachtoffergroepen maakt daar deel van uit. Ook raakt het aan het programma *Refiguring Death Rites* van de Radboud Universiteit Nijmegen, dat nieuwe ritualisering van de dood in Nederland onderzoekt.

Met het onderzoek verwacht ik eveneens een bijdrage te leveren aan de begeleiding van zowel collega- als familienaasten van slachtoffers die in de Tuin van Bezinning worden herdacht. De Tuin van Bezinning is onderdeel van het takenpakket van de geestelijk verzorger werkzaam bij de Nederlandse politie. De onderwerpen van dit onderzoek – monumenten, herdenken, rituelen, rouwverwerking – en aan de Tuin van Bezinning gekoppelde contingentie ervaringen van plotselinge dood en daarmee verwante zingeving(svragen), behoren tot haar / zijn deskundigheid.⁵ De functiebeschrijving van de geestelijk verzorger is als BIJLAGE I toegevoegd.

De opbouw van deze scriptie is als volgt. Hierna formuleer ik de probleemstelling, definieer de centrale begrippen uit de vraagstelling en beschrijf de opzet en uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk twee schets ik de context van het centrale onderzoeksobject de Tuin van Bezinning. Het gaat daarbij om enkele relevante aspecten van de politie en van het nationale herdenkingsmonument. Tevens presenteer ik daar de uitkomsten van de inventarisatie van de wijze waarop de verschillende politieregio's hun slachtoffers herdenken.

⁴ Reglement Tuin van Bezinning punt 4 Doelgroepen: "De Tuin van Bezinning is ontworpen en ontwikkeld met het oog op in ieder geval de volgende primaire doelgroepen: de nabestaanden van de politiemensen die herdacht en geëerd worden; de Nederlandse politie als geheel (vanuit gemeenschappelijke, nationale rituelen en symboliek, bewustwording van de consequenties van de professe, officiële herdenkingsmomenten en voor educatieve doeleinden); de regiokorpsen afzonderlijk (...); politiestudenten."

⁵ Als je getroffen wordt door een onverwachte, toevallige gebeurtenis die de bodem onder je bestaan wegslaat, ervaar je dat je de regie over het leven verliest. Deze contingente levenservaring heeft een existentiële en/of religieuze betekenis en behoort tot het werkveld van de geestelijk verzorger. We spreken dan ook wel over 'existentiële zingeving' of 'uiteindelijke zingeving'. M. Scherer-Rath, 'Contingentie en religieus-existentiële zorg', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 10-42 (2007) 28-35.

De specifieke bijdrage van de geestelijk verzorger ligt in een persoonsgerichte, holistische benadering, in aandacht voor de existentiële dimensie van zingeving en in de gerichtheid op de evaluatieve aspecten in het zingevingsproces. Dit brengt met zich mee dat de geestelijk verzorgers de enige zorgprofessionals zijn die exclusief insteken bij het levensverhaal van de ander. T.H. Zock, *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief* (Tilburg 2007).

Hoofdstuk drie bevat het theoretisch kader met betrekking tot monumenten, herdenken, rituelen en rouw in het huidige tijdsgewricht, en de toepassing daarvan op de Tuin van Bezinning en andere met de casestudy verbonden monumenten en rituelen. In hoofdstuk vier wordt de geselecteerde casus beschreven, worden de diepte-interviews geanalyseerd en de resultaten gepresenteerd. In hoofdstuk vijf ten slotte trek ik enkele conclusies en doe een aantal aanbevelingen.

1.2 Probleemstelling

De doelstelling van deze afstudeerscriptie is *het verkrijgen van inzicht in de betekenissen die het nationale herdenkingsmonument de Tuin van Bezinning heeft voor collega-nabestaanden*. De daaruit afgeleide vraagstelling luidt: *Hoe ervaren collega-nabestaanden van door geweld door derden omgekomen politiemensen de Tuin van Bezinning en welke betekenis hebben lokale herdenkingsmonumenten voor hen?*

Het gaat om de beschrijving en inventarisatie van gevoelens, belevingen, ervaringen en betekenisverleningen van een groep nabestaanden. Van de centrale vraag zijn de volgende deelvragen afgeleid die verschillende onderwerpen omvatten: monument, herdenken, ritueel en rouwverwerking:

- Welke betekenis heeft het nationale monument de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de jaarlijkse herdenking – een collectief ritueel – in de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de Tuin van Bezinning voor de rouwverwerking van collega-nabestaanden?
- Welke betekenis hebben lokale monumenten en rituelen voor collega-nabestaanden?
- Hoe verhouden de Tuin van Bezinning en lokale monumenten zich tot de hedendaagse opvattingen met betrekking tot monumenten, herdenken, rituelen en rouw?

1.3 Begrippen

In de vraagstelling staan een aantal begrippen centraal – monument, ritueel en rouwverwerking – die ik kort zal bespreken. Aan de hand van enkele gangbare omschrijvingen wil ik komen tot bruikbare werkdefinities.

Monument

Omdat ik wil weten waar respondenten aan denken als ze het woord ‘monument’ horen, heb ik eerst een niet wetenschappelijke bron, het Groot woordenboek der Nederlandse taal, geraadpleegd. Van Dale geeft twee betekenissen: 1. gedenkteken, gedenkzuil; 2. overblijfsel van vroegere cultuur, kunst, nijverheid of wetenschap, m.n. uit een oogpunt van conservering.⁶

In deze scriptie hebben we te maken met de eerste betekenis, die van gedenkteken. Monument is afgeleid van het Latijnse monumentum en het werkwoord monēre, wat betekent waarschuwen, iemand aan iets herinneren, vermanen of vertellen over. Daar zit de relatie met de betekenis in het kader van de vraagstelling. In het Latijnse werkwoord zitten functies van het monument besloten die bovendien de verbondenheid van monumenten en herdenken

⁶ Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal Twaalfde druk in de nieuwe spelling (1995).

zichtbaar maakt.⁷ Monumenten en herdenken horen bij elkaar en zijn een oeroud, universeel verschijnsel.⁸

In de werkschrijving die ik in dit onderzoek hanteer zijn de herinneringsfunctie (direct) en herdenkingsfunctie (indirect) ingesloten:

Een monument is een gedenkteken, een blijvend tastbaar object dat dient om de herinnering aan een persoon of een gebeurtenis levend te houden.

Een monument kent daarnaast andere functies en betekenissen die verderop ter sprake zullen komen. Monumenten komen voor in allerlei verschijningsvormen – beelden, naalden, plaquettes, muren, tuinen, parken, enzovoort – en ook hun beeldtaal is zeer divers en meestal onderwerp van discussie: letterlijk of abstract, heroïsch, robuust, groots of ingetogen. Een monument kan een tijdelijk karakter hebben of de status van officieel blijvend monument. In dit onderzoek staan de officiële, blijvende monumenten centraal.

De werkschrijving is van toepassing op de drie monumenten die in dit onderzoek een rol van betekenis spelen: de Tuin van Bezinning, het korpsmonument en het gedenkteken aan de Noorderhagen. In het centrale onderzoeksmonument de Tuin van Bezinning wordt het concept van de verbondenheid van monumenten en herdenken zichtbaar door de jaarlijkse collectieve herdenkingsceremonie. Dit brengt mij bij het volgende nader te omschrijven begrip.

*Ritueel*⁹

Wetenschappers van verschillende disciplines discussiëren reeds decennia lang over de betekenis van de term ritueel. Per wetenschappelijke discipline en per invalshoek kan de definitie verschuiven. Daarnaast is in de volksmond met de vlucht aan rituelen een soort gedeeld weten met betrekking tot de betekenis van rituelen ontstaan. Daar wordt aan elk gedrag dat met enige regelmaat wordt vertoond, onmiddellijk het begrip ‘ritueel’ gekoppeld. Zo heeft ieder zijn eigen ochtend- en avondrituelen en kennen we de rituelen rond de feestdagen en de sportevenementen.

In zijn boek *Rituelen in overvloed*, noemt de hoogleraar liturgie en sacramententheologie Gerard Lukken, het symbool, de symboolhandeling en de symbooltaal, het fundament van het ritueel.¹⁰ Lukken staat op het standpunt dat “het ritueel een algemeen menselijk gegeven is” en kiest voor een brede betekenis van het begrip, dat zich niet beperkt tot het terrein van de religie.¹¹ Van Lukken neem ik de symboolhandeling als fundamenteel kenmerk van het ritueel over en net als hij kies ik voor die ruime opvatting van ritueel.

Verder ben ik binnen de *Ritual studies* op zoek gegaan naar passende elementen voor een werkschrijving van ritueel. Deze wetenschappelijke discipline bestrijkt het brede terrein van de cultuurwetenschappen, vooral dat van de godsdienstwetenschap en de sociale wetenschappen, waarbinnen men zich met rituelen bezighoudt. Eén van de grondleggers van de *Ritual studies*, Ronald Grimes, onderscheidt drie wegen tot omschrijving dan wel definiëring van ritueel. Er zijn de zeer globale, brede en omvattende en dus zeer vage omschrijvingen. Dan zijn er de toegespitste omschrijvingen vanuit uiteenlopende theoretische verkenningen. De derde weg probeert het dilemma van breed en toegespitst te omzeilen door op zoek te gaan naar lijsten van kenmerken, *qualifiers*, in plaats van een sluitende definitie na

⁷ A. Butterfield, ‘Monuments and Memories’, *The New Republic* 228 (2003) 27-32.

⁸ J. Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999) 21.

⁹ In deze scriptie zal ik de termen ritueel, rite en ceremonie als gelijkwaardige termen gebruiken.

¹⁰ G. Lukken, *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur* (Baarn 1999) 17.

¹¹ *Ibidem*, 45.

te streven. Vaak is er sprake van een dubbelspoor: er wordt een toegesneden werkdefinitie gegeven die vervolgens wordt uitgewerkt via kenmerken, waarbij wordt teruggevallen op functies van ritueel.¹² Die werkwijze brengt mij tot de volgende werkomschrijving: *Ritueel: al dan niet religieuze symboolhandeling met min of meer vast herkenbaar en herhaalbaar patroon of verloop.*¹³

Deze omschrijving krijgt handen en voeten door kenmerken en functies van het ritueel, die verderop in paragraaf 3.2.3 ter sprake zullen komen.

Rouwverwerking

De afgelopen dertig jaar is veel onderzoek verricht naar de wijze waarop mensen een verlies verwerken. In recente theoretische modellen over rouw wordt uitgegaan van een grote heterogeniteit aan reacties op verlies. Verlies is steeds uniek, het is een intense, persoonlijke ervaring. Het takenmodel van de Amerikaanse rouwdeskundige Worden, gepresenteerd in 1982, dat inmiddels grote bekendheid heeft gekregen, sluit daarbij aan.¹⁴

Anders dan de lange tijd gehanteerde fasen- of stadiamodelen – bekend van met name de Amerikaanse psychiater Elisabeth Kübler Ross – doet dit takenmodel niet zozeer uitspraken over het rouwproces, maar benadrukt het model de taken die verricht moeten worden om een nieuw emotioneel en sociaal evenwicht te bereiken.¹⁵ Onder rouw wordt verstaan “de reacties die optreden als gevolg van een definitief verlies van een persoon met wie een betekenisvolle relatie bestond.”¹⁶

Worden spreekt over rouwarbeid en bedoelt daarmee dat verlies verwerken arbeid verrichten is. Hij onderscheidt in de rouwarbeid vier opdrachten die vervuld moeten worden voordat de rouw is voltooid. Dit brengt mij tot de volgende werkomschrijving: *Rouwverwerking is de rouwarbeid die moet worden verricht om tot verwerking van het verlies te komen en die zich laat onderscheiden in de volgende vier rouwtaken:*
Taak 1: het onder ogen zien van de werkelijkheid van het verlies.
Taak 2: het ervaren van de pijn van het verlies.
Taak 3: het aanpassen aan een nieuw leven waarin de overledene niet meer aanwezig is.
Taak 4: de overledene emotioneel een plaats geven en het oppakken van de draad van het leven.

In het voorliggende onderzoek zal het rouwtakenmodel van Worden uitgangspunt zijn voor mijn benadering van het begrip rouwverwerking.¹⁷

De termen ‘functie’ en ‘betekenis’ worden in deze studie regelmatig gebruikt. In de werkomschrijvingen van monument en ritueel komen ze bijvoorbeeld voor. Ook in de interviewvragen zijn beide begrippen gebruikt. Voor de respondenten bleken het moeilijk te onderscheiden begrippen te zijn. Wat de ene respondent als *betekenis* opvatte, was voor een andere respondent een *functie*. Ik loste dit probleem op door de gegeven antwoorden op de vragen omtrent de *betekenis* en *functie* van bijvoorbeeld het monument samen te voegen. Ofschoon het lastig is een helder onderscheid te formuleren, zou ik de term ‘functie’ willen verbinden met de werking en verrichting van iets. De onderzoeker kijkt vanuit een buitenperspectief naar wat iets met iemand doet.

¹² P. Post, A. Nugteren en H. Zondag, *Rituelen na rampen. Verkenning van een opkomend repertoire* (Kampen 2002) 37-39.

¹³ Deze omschrijving correspondeert met die van Paul Post op pag. 39 in Post, *Rituelen na rampen*.

¹⁴ W.J. Worden, *Grief counseling and grief therapy. A handbook for the mental health practitioner* (New York 1982). Nederlandse vertaling: *Verdriet en rouw. Gids voor hulpverleners en therapeuten* (Amsterdam 1992).

¹⁵ E. Kübler-Ross, *Lessen voor levenden. Gesprekken met stervenden* (Baarn 1970).

¹⁶ J. v.d. Bout, ‘Vooroordelen over verliesverwerking. Implicaties voor rouwbegeleiding’, in: J. v.d. Bout en E. v.d. Veen red., *Helpen bij rouw* (Utrecht 1997) 21-32, aldaar 21-22.

¹⁷ M. Keirse, *Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener* (Tielt 2003) 20-36.

'Betekenis' heeft meer betrekking op het binnenperspectief: de persoonlijke beleving en interpretatie van iets. Het gaat om wat iets voor iemand betekent, het gewicht, het belang dat door iemand aan iets wordt toegekend (veel/weinig betekenis aan iets hechten).

De termen betekenis (binnenperspectief) en functie (buitenperspectief), zijn beide kernbegrippen voor het werk van de geestelijk verzorger.

Daarnaast heeft betekenis ook betrekking op datgene wat door enigerlei voorstelling wordt uitgedrukt: de betekenis van het teken i.c. het monument.

Overigens worden in deze scriptie beide termen door elkaar gebruikt.

1.4 Opzet van het onderzoek¹⁸

Keuze van de onderzoekseenheden

Aan de hand van de vraagstelling kwam ik tot een combinatie van onderzoekseenheden. De Tuin van Bezinning vormt de centrale onderzoekseenheid. Een geselecteerde case van een geweldsslachtoffer dat in de Tuin van Bezinning wordt herdacht is een onderzoekseenheid, evenals een groep collega-nabestaanden van dat geweldsslachtoffer.

Selectie case

Aan de selectie van de case ging analyse van de 'Database namen' (per 1 augustus 2008), die mij door het Stichtingsbestuur Tuin van Bezinning ten behoeve van het onderzoek ter beschikking was gesteld, vooraf. Deze database vermeldt de gegevens van de politiemensen die door de korpsen voor vermelding in de Tuin van Bezinning zijn voorgedragen. Naast persoonsgegevens zoals naam, geboortedatum, sterfdatum en het korps waar ze werkzaam waren, is een korte beschrijving van de toedracht van het overlijden opgenomen. Ten tijde van de door mij uitgevoerde analyse van deze database bleken van de 153 politiemensen die op dat moment in de Tuin werden herdacht, er 21 door geweld door derden om het leven te zijn gekomen.¹⁹ Ik koos het geweldsslachtoffer met de meest recente sterfdatum: Jan Wind. Hij overleed op 30 september 2004 in Enschede. Ik verzocht de weduwe van Jan Wind om toestemming voor het onderzoek. Zij stemde ermee in en zegde haar medewerking toe.

Selectie respondenten

Jan Wind was werkzaam bij de politie Twente. In november 2008 diende ik bij de korpschef een schriftelijk verzoek in om in het kader van mijn afstudeeronderzoek vijf collega's van Jan Wind te interviewen. Nadat de toestemming was verleend formuleerde ik criteria voor de selectie van de respondenten en vroeg om een personeelslijst van executieve politiemensen die ten tijde van de gewelddadige dood van Jan Wind werkzaam waren in Enschede. Het verzoek om een namenlijst met gegevens omtrent geslacht, leeftijd, aantal dienstjaren en functie, stuitte op praktische bezwaren. Via een mail van de districtsleiding werden de medewerkers van de vijf wijkteams basispolitiezorg in Enschede kort geïnformeerd over mijn onderzoek en uitgenodigd om mee te werken. Op 28 januari 2009 ontving ik de namen van vijf collega's die positief hadden gereageerd. Ofschoon mijn oorspronkelijke idee om aan de hand van een ter beschikking gestelde personeelslijst zelf de respondenten te selecteren niet uitvoerbaar bleek – ik kreeg vijf namen aangereikt – is toch sprake van een op basis van de beredeneerde steekproef tot stand gekomen groep respondenten, immers op grond van

¹⁸ Het *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* van Baarda, de Goede en Teunissen (tweede geheel herziene druk 2005), heeft als uitgangspunt gediend bij de opzet en uitvoering van het voorliggende empirisch kwalitatief onderzoek.

¹⁹ Op 11 juni 2009 zijn tijdens de jaarlijkse herdenkingsceremonie de namen van twee slachtoffers in de Tuin van Bezinning bijgeschreven, waaronder een geweldsslachtoffer, Gabriëlle Cevat, doodgeschoten op 9 juli 2008 in Amstelveen.

theoretische overwegingen is de onderzoeksgroep samengesteld: ik koos voor één type nabestaande: collega's. Tevens maakte ik de keus voor Enschedese collega's; de respondenten waren ten tijde van het overlijden van Jan Wind werkzaam in Enschede en kenden hem korte of lange(re) tijd.²⁰

Beschrijving en verantwoording van de dataverzamelmethode: het interview(format)

In navolging van het onderzoek onder partners en gestuurd door de eerste vier deelvragen van de huidige vraagstelling koos ik voor diepte-interviews als dataverzamelmethode. Het individuele halfgestructureerde mondelinge interview stelde mij in de gelegenheid na te gaan wat de Tuin van Bezinning, de lokale monumenten en de rituelen voor iemand betekenen. Bij deze interviewvorm liggen de onderwerpen en de belangrijkste vragen vast en in principe ook de volgorde. De 'doorvragen' liggen niet vast. Ik was vrij om van de vraagvolgorde en de vraagformulering af te wijken als dat beter uitkwam. Zo kon ik flexibel inspelen op de informatie die respondenten gaven op de aangereikte gespreksthema's.

De opzet van het interview

In de gespreksintrodactie besteedde ik aandacht aan het doel en de relevantie van het onderzoek, evenals aan de anonimiteit en de toestemming om het gesprek op te nemen. Ik had in een eerder stadium reeds via de mail en telefonisch contact gehad met de respondent. Ik legde toen uit wie ik ben, wat ik onderzoek en waarom ik dat wil onderzoeken en wat er met de gegevens gebeurt. Ook gaf ik een indicatie van de tijdsduur van het interview. Vervolgens maakte ik een afspraak om het interview af te nemen.

De topics

Uitgaande van de vraagstelling stelde ik een lijst met topics vast; een lijst met onderwerpen die in het interview ter sprake moeten komen. Ook betrok ik het verkennende literatuuronderzoek erbij, de resultaten en ervaringen van het onderzoek onder partners, evenals de nieuwsbrieven over de Tuin van Bezinning, mijn observaties tijdens de openingsceremonie op 21 maart 2006 en de herdenkingsceremonie op 21 maart 2007 en 21 maart 2008. Ook de verkenning van de context van de geselecteerde casus heeft aan de totstandkoming van de topiclijst bijgedragen. De topiclijst vormde de basis voor het maken van de open vragen voor het interview en komt voor een groot deel overeen met de lijst van het onderzoek onder partners. Gelet op de aard van het onderzoek koos ik voor overwegend open vragen. Bij open vragen is er voor de respondent veel ruimte om te antwoorden en voor de interviewer om door te vragen.

De volgorde

Ik heb de vragen in een (psycho)logische volgorde geplaatst, gekoppeld aan de drie onderwerpen, het monument, het ritueel en de rouwverwerking. Omdat het interview een sterk persoonlijk karakter had, begon de vragenlijst met neutrale vragen over persoonsgegevens als geboortedatum, burgerlijke staat, rang en functie en levensbeschouwing, waardoor interviewer en respondent de tijd hadden aan elkaar te wennen. Aansluitend nodigde ik de respondent uit kort te vertellen over waar hij was en wat er met hem gebeurde toen hij op 30 september 2004 hoorde van de schietpartij waarbij Jan Wind om het leven kwam. Vervolgens stelde ik een algemene open vraag "welk monument / ritueel / plek is voor u het meest van belang in het kader van het verlies van Jan Wind." Inspelend op het antwoord volgden de vragen die betrekking hadden op de drie onderzoeksonderwerpen.

²⁰ Volgens D.B. Baarda, M.P.M. de Goede en J. Teunissen, *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (Groningen 2005) 153-155.

De afsluiting van het interview

Aan het eind van het interview vroeg ik de respondent of hij nog wat had op te merken of misschien iets had gemist. Ik vroeg of hij geïnformeerd wilde worden over de uitkomsten van het onderzoek. Ik vroeg hoe hij het interview had ervaren en liet weten dat ik na enkele dagen zou bellen om te horen hoe het interview was bekomen (nazorg). Ik gaf mijn visitekaartje en gaf aan dat hij mij te allen tijde kon bellen. Ik bedankte respondent voor zijn medewerking aan het onderzoek.

Materiaal verzamelen

Behalve dat ik gebruik maakte van het diepte-interview als dataverzamelmethode, maakte ik gebruik van bestaande gegevens die betrekking hebben op de contextualiteit van het onderzoeksfenomeen: de Tuin van Bezinning en de geselecteerde casus. Ik verzamelde gegevens over het nationale monument, de politie, het Twentse korps, de plaats en omstandigheden van het schietincident. Ik voerde gesprekken met mensen die mij informeerden over wat zich destijds in Enschede heeft afgespeeld, las het proces-verbaal van bevindingen en bekeek de foto's en de DVD van de crematieplechtigheid van Jan Wind. De diepte-interviews nam ik af in de periode van 27 februari tot en met 10 maart 2009 en vonden plaats in Enschede aan een wijkteambureau van de politie.

Registratie en preparatie gegevens

De interviews heb ik met een handzame cassette-recorder opgenomen. Alle respondenten stemden met het gebruik daarvan in. Tevens maakte ik met behulp van steekwoorden korte notities op het vragenformulier. De interviews heb ik volledig uitgetypt in Word. Emoties of opmerkingen over incidenten / onderbrekingen die plaatsvonden tijdens het interview nam ik op in een ander lettertype zodat ze als zodanig herkenbaar waren. Ik streefde er naar, de interviews zo snel mogelijk uit te typen. Steeds heb ik onmiddellijk bij thuiskomst de kwaliteit van de geluidsopname gecheckt.

Beschrijving en verantwoording van de analyseprocedure

Bij de analyse van de diepte-interviews vormden de deelvragen het uitgangspunt. Ook de doelstelling – inzicht krijgen in de betekenissen die het nationale herdenkingsmonument de Tuin van Bezinning heeft voor collega-nabestaanden – vormde een focus voor de analyse. Voorafgaand aan de analyse heb ik tekst die niet relevant was voor de beantwoording van de vraagstelling 'geschrap't'. Omdat ik op grond van de vraagstelling een gedetailleerd beeld wilde hebben van verschillende aspecten van een bepaald onderwerp en de relaties tussen de verschillende aspecten wilde weten, hanteerde ik het fragment als analyse-eenheid. Ik maakte daarbij gebruik van tabellen. Vervolgens heb ik per vraag bekeken welke elementen er in de verschillende antwoorden voorkwamen en of er overeenkomsten in de verschillende antwoorden zaten.

1.5 Uitvoering van het onderzoek

De uitvoering van de casusstudie is als volgt verlopen. Nadat ik van de Twentse korpschef de toestemming ontving om in het kader van mijn afstudeeronderzoek vijf collega's van Jan Wind te interviewen, ging ik in Enschede in 'Bureau Binnenstad', de voormalige werkplek van Jan Wind, in gesprek met een lid van de districtsleiding. Ik liet mij informeren over wat zich in het korps na het gewelddadig overlijden van Jan Wind had afgespeeld en sprak op het team collega's die met Jan Wind hadden samengewerkt. Zij wezen mij op de foto's van Jan Wind die in de verschillende teamkamers hingen. Ook na de ingrijpende verbouwing van 'Bureau Binnenstad', hadden deze weer een plek gekregen. Omdat ik een indruk wilde krijgen

van de omgeving waar die fatale middag zich had afgespeeld ging ik met één van de collega's de binnenstad in, de voormalige werkomgeving van Jan Wind. We liepen de route van de Stille Tocht zoals die op 2 oktober 2004 naar aanleiding van de gewelddadige dood van Jan Wind was gehouden en bezochten de Oude Markt, het plein bij de Grote Kerk waar toentertijd een door de collega's als indrukwekkend ervaren stiltemoment plaatsvond. We eindigden op de plek aan de Noorderhagen waar Jan Wind werd neergeschoten. Ik maakte foto's van het daar opgerichte monument.

De bezoeken aan Enschede voor de afname van een diepte-interview met één van de respondenten, combineerde ik met gesprekken met verschillende informanten in het korps. Ik sprak onder meer met rechercheurs die betrokken waren geweest bij het strafrechtelijk onderzoek naar aanleiding van de dodelijke schietpartij, met de wijkagent van het horecagebied in de Enschedese binnenstad waar het drama zich voltrok en met medewerkers van Bureau Communicatie. Ook sprak ik uitvoerig met de weduwe van Jan Wind en hun dochter.

Daarnaast liep het traject rond de Tuin van Bezinning: ik had contact met de initiatiefnemer, het architectenbureau dat de Tuin ontwierp, het congresbureau van de Politieacademie in verband met de jaarlijkse herdenkingsceremonie, het Nederlands politieorkest en het secretariaat van het Stichtingsbestuur van de Tuin van Bezinning, dat mij van allerlei inhoudelijke en praktische informatie voorzag.

Dit onderzoekswerk was steeds gericht op het vergaren van relevante informatie met betrekking tot de contextualiteit van het onderzoeksfenomeen: de Tuin van Bezinning en de geselecteerde casus. Naast het verrichtte veldwerk putte ik uit divers bronnenmateriaal, zoals de Nieuwsbrieven Tuin van Bezinning, het Reglement Tuin van Bezinning, de oprichtingsakte van de Stichting Tuin van Bezinning, de speciale uitgave van het Twentse korpsblad Politie Info Twente van oktober 2004, die volledig was gewijd aan de dramatische gebeurtenissen op 30 september 2004, de DVD van de crematieplechtigheid van Jan Wind, het proces-verbaal van bevindingen en fotomateriaal.

Zoals gebruikelijk bij kwalitatief onderzoek waren dataverzameling, beschrijving, analyse en evaluatie niet volledig van elkaar gescheiden. Gegevens werden tussentijds geanalyseerd zodat het vervolg van beschrijving en verzameling kon worden bijgestuurd en gevoed.

HOOFDSTUK 2

DE TUIN VAN BEZINNING IN CONTEXT

Voor een goed verstaan van de context van het centrale onderzoeksobject van deze scriptie, de Tuin van Bezinning, bespreek ik in dit hoofdstuk een aantal onderwerpen. Ik begin met de Nederlandse politie en beschrijf daarvan enkele aspecten die in relatie staan tot de casestudy. Ik geef een korte schets van het politiebestedel, de politietaken en enkele bevoegdheden, spreek over de politiecultuur en informeer over geweld tegen de politie. Daarna zoom ik uitvoerig in op het nationale monument de Tuin van Bezinning. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een inventarisatie van monumenten en herdenken in politie Nederland.

2.1 De Nederlandse politie

2.1.1 *Het politiebestedel en de organisatiestructuur*

Het huidige Nederlandse politiebestedel, startdatum 1 april 1994, is gebaseerd op de Politiewet 1993, die bepaalt dat het Nederlandse grondgebied is verdeeld in 25 regio's; in elke regio is één regionaal politiekorps.²¹ Daarnaast kennen we het landelijk opererende Korps Landelijke Politiediensten, ook wel aangeduid als 'het 26-ste korps'. Een regionaal politiekorps is belast met de uitvoering van de politietaak in een bepaald gebied, de politieregio.

Elk regionaal korps heeft een korpsbeheerder en een korpschef. Meestal is de burgemeester van de grootste gemeente in de regio korpsbeheerder. Onder beheer wordt verstaan "de zorg voor de organisatie en instandhouding van het politieapparaat en de bevoegdheid tot het geven van aanwijzingen opdat het politiekorps zo doeltreffend mogelijk functioneert."²² Gezag is de beslisbevoegdheid over daadwerkelijke inzet van de politie. De burgemeester heeft het gezag inzake de handhaving van de openbare orde. De officier van justitie heeft het gezag over de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde.

De regionale korpschef, een hoofdcommissaris van politie, staat de korpsbeheerder bij en behartigt de gemandateerde beheersbevoegdheden. Hij is hiërarchisch ondergeschikt aan de korpsbeheerder. In de praktijk berust de dagelijkse leiding van het korps bij de korpschef.

De betrokkenheid van het Openbaar Ministerie bij de regionale politieorganisatie is gelegen in de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde. In iedere politieregio is een hoofdofficier van justitie medeverantwoordelijk voor het politiebeheer. De korpsbeheerder, korpschef en hoofdofficier vormen gezamenlijk de regionale (beheers)driehoek.

De korpsen zijn samengesteld uit medewerkers met een 'executieve' status, ook wel 'Blauwen' genoemd, en medewerkers met een administratief-technische status, het 'burgerpersoneel'. Aan de executieve status is een rangensysteem gekoppeld. Van laag tot hoog kent de Nederlandse politie de volgende rangen: aspirant, surveillant, agent, hoofdagent, brigadier, inspecteur, hoofdinspecteur, commissaris en hoofdcommissaris. De hiërarchische opbouw van het korps en het rangensysteem zijn sterk van invloed op de onderlinge verhoudingen en de organisatiecultuur.

De 25 regiokorpsen en het Korps Landelijke Politiediensten verschillen onderling sterk qua grootte. Op 31 december 2007 varieerde de sterkte tussen 613 en 5285 *full time*

²¹ Tot 1 april 1994 kende ons land het Korps Rijkspolitie en 148 gemeentelijke politiekorpsen. In principe hadden gemeenten met meer dan 25.000 inwoners gemeentepolitie. In andere gemeenten, vooral de kleinere, was er rijkspolitie.

²² *Kamerstukken II*, 22 562, nr. 10, p. 11.

equivalents (fte's), gemiddeld telt een korps 2000 fte's. Het regionale politiekorps Twente had toen een sterkte van 1503 fte's.²³

Ook qua organisatie bestaan verschillen tussen de regio's. Niettemin kan een schets van de hoofdstructuur van een regiokorps worden gegeven. De basis wordt gevormd door de kleinste territoriale organisatie-eenheid, de basiseenheid, ook wel afdeling basispolitiezorg of wijkteam genoemd. Een basiseenheid is doorgaans belast met de algemene politietaak: surveillance, noodhulp, toezicht, het opnemen van aangiften en kleine rechercheonderzoeken. Nagenoeg altijd worden er onregelmatige diensten gedraaid. Op de basiseenheden zijn vaak ook een aantal specialisten werkzaam, zoals de wijkagent en de rechercheur. Een aantal basiseenheden vormen samen een district. Een district kent ook een aantal specialistische afdelingen: recherche, bijzondere wetten en verkeer. Naast de territoriaal georganiseerde districten kent een regiokorps ook functionele eenheden, dikwijls divisies genoemd. Die divisies zijn belast met een deel van de primaire politietaak: justitiële zaken (jeugd- en zedenpolitie, technische recherche, misdaadanalyse, inlichtingendienst, enzovoort), verkeer, milieu en vreemdelingentoezicht, maar omvatten ook het regionale meldcentrum, de parketpolitie, het bureau mobiele eenheden en de hondengeleiders. Tot slot zijn er verschillende stafafdelingen op het gebied van personeel, beleid, communicatie, opleidingen, integriteit, bedrijfsvoering, informatie, materieel, logistiek, financiën, enzovoort. De districten, divisies en afdelingen samen vormen een regionaal politiekorps.

2.1.2 *De politietaken*

Volgens artikel 2 van de Politiewet 1993 heeft de politie de taak "in ondergeschiktheid aan het bevoegd gezag en in overeenstemming met de geldende rechtsregels te zorgen voor de daadwerkelijke handhaving van de rechtsorde en het verlenen van hulp aan hen die deze behoeven."

Als het gaat om de handhaving van de openbare orde is de diversiteit van openbare ordeverstoringen groot. "Openbare orde is de – naar tijd en plaats bepaalde – normale gang van zaken op voor het publiek toegankelijke plaatsen."²⁴ De openbare orde wordt verstoord als de veiligheid van personen en goederen op voor het publiek toegankelijke plaatsen wordt bedreigd. Daarbij wordt vaak onderscheid gemaakt tussen de kleine en de grote openbare orde. Bij kleinschalige openbare orde gaat het om de veiligheid op straat en de veel voorkomende criminaliteit. Bij kleinschalige openbare ordeverstoringen gaat het bijvoorbeeld om overlast door jongeren in een buurt of incidenten in uitgaansgebieden. Bij grootschalige verstoringen van de openbare orde gaat het om evenementen met veel aanwezigen, zoals voetbalwedstrijden en demonstraties.²⁵

De directe hulpverlening aan burgers in nood, de noodhulpfunctie, heeft voor de politie hoge prioriteit. Veel korpsen hanteren voor de zogenaamde 'prio éénmeldingen' – ongevallen met gewonden of doden, bedreigingen, geweldsincidenten, overvallen, en dergelijke – een maximale reactietijd van vijftien minuten.²⁶

De justitiële functie, de taak van de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde, is eveneens een kerntaak van de politie. Dat betreft de opsporing van strafbare feiten, evenals

²³ Deze gegevens zijn ontleend aan het *Jaarverslag Nederlandse Politie 2007 inclusief kerngegevens*, pag. 65 tabel 1.7. Het betreft de sterkte van de korpsen uitgedrukt in fte's, waarbij de functionele inzetbaarheid van aspiranten niet wordt meegenomen.

²⁴ De in Nederland gangbare definitie van Van der Meulen. *Ordehandhaving: actoren, instrumenten en waarborgen* (1993).

²⁵ D.W. Steenhuis, 'De kleine openbare orde', in: U. Rosenthal en J.J.H. Pop (red.), *Aan de orde van de dag* (Den Haag 1988) 85-98.

²⁶ De reactietijd is de tijd tussen de melding aan de politie en het moment waarop de politie ter plaatse verschijnt.

het voorkomen en beëindigen daarvan. Daartoe zijn in het Wetboek van Strafvordering en in bijzondere wetten verschillende bevoegdheden aan de politie toegekend.

2.1.3 *Bevoegdheden*

Ten behoeve van haar taakuitoefening beschikt de politie over vele bevoegdheden. Een aantal daarvan die een rol spelen in de case zal ik hier kort samenvatten.

De bevoegdheid tot geweldgebruik – het geweldsmonopolie – treffen we aan in de Politiewet 1993. Volgens artikel 8 is de politieambtenaar bevoegd “in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening geweld te gebruiken, wanneer het daarmee beoogde doel dit, mede gelet op de aan het gebruik van geweld verbonden gevaren, rechtvaardigt en dat doel niet op een andere wijze kan worden bereikt. Aan het gebruik van geweld gaat zo mogelijk een waarschuwing vooraf.” *Geweld* is, volgens artikel 1 Ambtsinstructie voor de politie, “elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis uitgeoefend op personen of zaken.” De Ambtsinstructie geeft een nadere uitwerking van onder meer de toepassing van bevoegdheden en welke (gewelds)middelen daarbij eventueel mogen worden gebruikt.

De Politiewet 1993 geeft de politieambtenaar ook de bevoegdheid tot de zogenaamde veiligheidsfouillering, het onderzoek aan de kleding, wanneer onmiddellijk gevaar dreigt.

Het Wetboek van Strafvordering regelt de procedure die wordt vereist voor rechtmatige vrijheidsbeneming. Als uitgangspunt geldt daarbij: hoe ingrijpender het dwangmiddel, des te hoger is de autoriteit die over het dwangmiddel beschikt of die tot uitoefening van het dwangmiddel toestemming dient te geven. Dat betekent dat alleen de lichtste (= kortst durende) vrijheidsbenemende bevoegdheden door politieambtenaren op eigen gezag mogen worden uitgeoefend: het staande houden, aanhouden en ophouden voor verhoor. De opsporingsambtenaar mag de verdachte staande houden, met het doel hem naar zijn naam en andere personalia te vragen. De opsporingsambtenaar die een verdachte aanhoudt is verplicht de verdachte ‘ten spoedigste’ over te brengen naar een plaats van verhoor en voor te geleiden aan de (hulp)officier van justitie. De verdachte mag dan zes uur worden opgehouden voor verhoor. Als het gaat om een verdachte van een strafbaar feit waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten, kan na het verhoor in het belang van het onderzoek de (hulp)officier van justitie een bevel tot inverzekeringstelling geven.

Onder bepaalde omstandigheden kunnen opsporingsambtenaren overgaan tot inbeslagneming van daarvoor “vatbare voorwerpen.” Vatbaar voor inbeslagneming zijn alle voorwerpen die kunnen dienen om de waarheid aan de dag te brengen of om wederrechtelijk verkregen voordeel aan te tonen. Degene die de verdachte aanhoudt of staande houdt mag voor inbeslagneming vatbare voorwerpen die de verdachte met zich voert in beslag nemen.

In veel bijzondere wetten zijn ruimere bevoegdheden geformuleerd dan die in het Wetboek van Strafvordering zijn neergelegd. Zo zijn de opsporingsambtenaren op grond van de Opiumwet en de Wet wapens en munitie “te allen tijde bevoegd tot inbeslagneming van daarvoor vatbare voorwerpen” en kunnen zij “daartoe hun uitlevering vorderen.” Ook kunnen zij op basis van de Wet wapens en munitie te allen tijde zelf huiszoeking (doorzoeking) doen, mits er een redelijk vermoeden is dat wapens of munitie aanwezig zijn. Steeds is de bevoegdheid dus gekoppeld aan bepaalde voorwaarden.²⁷

2.1.4 *Politiecultuur*

De meeste sociologische beschrijvingen van de politiecultuur zijn afkomstig van Amerikaanse en Engelse korpsen en zijn gedateerd. In Nederland is weinig expliciet onderzoek naar de

²⁷ Y. Buruma, ‘Formele bevoegdheden’, in: C.J.C.F. Fijnaut (red.), *Politie. Studies over haar werking en organisatie* (2^e druk; Deventer 2007) 525-558.

politiecultuur gedaan. In de zeventiger jaren van de vorige eeuw vond onderzoek plaats aan het Amsterdamse bureau Warmoesstraat en in de negentiger jaren in het politiedistrict Rotterdam-West.²⁸ De beschrijving van de politiecultuur blijft in hoofdzaak beperkt tot die van de uitvoerders van het alledaagse politiewerk op straat. Empirische beschrijvingen van wat de politietop en het middenkader vinden en doen zijn er nauwelijks.²⁹

In Anglo-Amerikaanse politieonderzoeken en in het Nederlandse Warmoesstraat-onderzoek is een orthodox beeld van de beroeps cultuur van *street cops* ontstaan. 'Het orthodoxe beeld' van de politiecultuur wordt gekenmerkt door de volgende elementen: 1. de overtuiging van politieagenten dat zij een waardevol en bijzonder beroep uitoefenen, 2. onderlinge solidariteit, 3. cynisme, 4. een sterk geloof in de eigen moraliteit en 5. belang dat gehecht wordt aan *common sense*.³⁰ Ik zal deze punten hieronder één voor één uitwerken. Ad 1. Werken bij de politie is niet zomaar een baan in de dienstverlening: politiewerk is geen beroep, maar een roeping. De intrinsieke motivatie voor het politievak is vaak hoog. Politie mensen vinden dat zij belangrijk en waardevol werk verrichten. Zij beschouwen zichzelf als de 'thin blue line' tussen orde en chaos. De noodzaak tot fysiek optreden heeft tot gevolg dat de politie cultuur masculien is. Mannelijkheid, fysieke kracht, moed en vastberadenheid worden hoog gewaardeerd in dreigende situaties. Wie in dergelijke situaties wegloopt of steken laat vallen, loopt het risico een paria te worden. Daarnaast brengt het politiewerk veel contacten met de zelfkant van de maatschappij met zich mee, met criminaliteit en met ervaringen van leed en ellende. Dat kan leiden tot beroepsmatige grofheid: harde humor, 'mannengrappen' en ruw taalgebruik. Politie mensen beweren dat hun werk gevaarlijk is. Zij weten nooit wat hen in een dienst te wachten staat. Op straat is de onvoorspelbare afwisseling groot. Gevaar kan er plotseling zijn. Sommige lieden hebben het speciaal op de politie gemunt of willen absoluut niet dat de politie zich met hun zaken bemoeit of hen aanhoudt. Van het ene op het andere moment wordt er veel van je gevraagd en moet je het uiterste van je vakmanschap tonen.

Ad 2. De solidariteit, het gevoel van saamhorigheid onder politie mensen is groot, zowel binnen de totale beroepsgroep als binnen de teams. Collegialiteit wordt als een zeer dominante waarde ervaren. Dat heeft alles te maken met de noodzaak tot fysieke of beroepsmatige overleving. Politieagenten moeten blindelings op elkaar kunnen vertrouwen en dat schept een sterke onderlinge band. Als een agent wordt aangevallen treedt het muskietiergevoel van 'allen voor één en één voor allen' in werking en zullen de collega's zich als groep tegen de aanvaller keren.³¹ Saamhorigheid gaat gelijk op met een zeker individualisme: ruimte om een persoonlijke invulling te geven aan het politiewerk. Dit uit zich onder meer in persoonlijke voorkeuren om bepaalde wetten streng te handhaven en andere overtredingen systematisch door de vingers te zien. De agent die daarmee problemen krijgt moet daarvoor de individuele verantwoordelijkheid op zich nemen. Er is sprake van een 'wij – zij' perspectief wat kan leiden tot een negatief beeld van buitenstaanders. Dit kan gaan over iedereen die niet tot de politie behoort, maar ook over chefs en burgerpersoneel in de eigen organisatie. Er is een kloof tussen top en basis oftewel tussen *management cops* en *street cops*.³²

²⁸ E.J. van der Torre, *Politiewerk. Politiestijlen, community policing, professionalisme* (Alphen aan den Rijn 1999).

²⁹ E.J. van der Torre, 'Politie cultuur', in: C.J.C.F. Fijnaut (red.), *Politie. Studies over haar werking en organisatie* (2^e druk; Deventer 2007) 495-522.

³⁰ Van der Torre, *Politiewerk*, 14-18.

³¹ L.W.J.C. Huberts, M.E.D. Lamboo en P. van Reenen, 'Politiële integriteit en ethiek', in: C.J.C.F. Fijnaut (red.), *Politie. Studies over haar werking en organisatie* (2^e druk; Deventer 2007) 660-661.

³² De subcultuur van de werkvloer binnen politieorganisaties kenmerkt zich door een sterke gerichtheid op directe actie met de daaraan verbonden spanning, onderlinge solidariteit, een afstand tot de buitenwereld en een

Ad 3. Cynisme is een aspect dat in geen enkele beschrijving van de politiecultuur ontbreekt. Het idealisme, het gevoel een missie te vervullen maakt bij veel politiemensen na verloop van tijd plaats voor het gevoel dat hun invloed in de wijk of op een veiliger samenleving gering is. Dat komt onder meer doordat zij voortdurend te maken krijgen met mensen in een slechte hoedanigheid: dronkelappen, boze en agressieve mensen, leugenachtige verdachten, emotionele slachtoffers en psychisch gestoorden. Ook de geringe carrièremogelijkheden en het routinematige karakter van veel straatwerk zijn oorzaken van cynisme. Het cynisme wordt gevoed door wantrouwen en achterdocht, eigenschappen die behoren tot de beroepspersoonlijkheid.

Ad 4. Politiemensen ontwikkelen vaak een eigen moraliteit. Agenten moeten dikwijls in een kort tijdsbestek op grond van globale informatie keuzen met betrekking tot hun optreden maken. Niet altijd kunnen ze weten of ze het bij het rechte eind hebben. Het past niet in de politiecultuur om openlijk te twifelen aan de moraliteit van het politieoptreden. De verdachte die probeert te ontsnappen bij zijn aanhouding, een dreigende beweging maakt of lastig is bij het insluiten in een cel, kan een tik of schop verwachten, omdat zo'n informele straf als volkomen rechtvaardig wordt beschouwd. De vraag hoe chefs, het bevoegd gezag en burgers zullen oordelen over hun optreden, brengt met zich mee dat concrete informatie over zaken die hen kunnen worden aangerekend, (deels) nogal eens geheim gehouden wordt.

Ad 5. Ook wordt de politiecultuur gekenmerkt door een anti-intellectuele houding, vertrouwen op gezond verstand. Politieagenten zijn van mening dat opleiding en regels geen garantie zijn voor goed straatwerk. Praktische kennis en ervaring op straat worden gewaardeerd. Bovendien hebben zij een afkeer van managementconcepten en voorstellen voor organisatieverandering. Zij vinden dat de *common sense* van de diender hierin zelden op waarde wordt geschat.

In het onderzoek dat bestuurskundige, politieonderzoeker en criminoloog Van der Torre in de 90-er jaren deed naar de politiestijlen van politieagenten werkzaam in de oude stadswijken in Rotterdam-West, werd zichtbaar dat het hiervoor geschetste 'orthodoxe beeld' van de politiecultuur met veel kwalijke kanten – machogedrag, cynisme, disproportioneel optreden, geheimhouding – een soort karikatuur is van het moderne Nederlandse politiewerk. De gemiddelde hoofdagent is een stabiele en tamelijk inschikkelijke werker, die niet het onbehouwen gedrag van de onderklasse overneemt en van alles doet wat het daglicht niet verdraagt. Niettemin attendeert 'het orthodoxe beeld' op enkele schaduwkanten die nog steeds bestaan. Er zijn agenten die zich schandalig gedragen, maar de kans op een forse uitbrander van een chef of onderzoek naar de integriteitsschending is enorm toegenomen. Bovendien krijgen ze voor die tijd nagenoeg altijd te maken met sancties op de werkvloer. De doorsnee diender is bepaald niet gecharmeerd van collega's die zich in hoge mate volgens het orthodoxe beeld gedragen, omdat ze dan veel van de informele beroepseisen schenden. Politieagenten stellen informele beroepseisen aan de manier van werken met elkaar en aan de omgang met de burger. Een aantal belangrijke eisen zijn: steun je collega, vul je maat aan, informeer elkaar over collega's die tekort schieten, wees sterk met de mond, verplaats je in de positie van de burger en speel toneel, toon stratenkennis en plaatselijke bekendheid en weerspiegel het respect dat een burger toont. Er wordt kritisch in de gaten gehouden in welke mate collega's zich aan deze 'regels' houden.

Volgens Van der Torre doen zich sinds 2000 bij de politie een aantal sluipende cultuurveranderingen voor. Op de werkvloer is een voortschrijdende individualisering waarneembaar. Agenten spreken tegenwoordig geregeld in de 'ik-vorm' over hun werk in tegenstelling tot de in de jaren '90 gangbare 'wij-vorm', waarmee de ploeg of het wijkteam

anti-intellectueel pragmatisme. Binnen de subcultuur van leidinggevendens wordt nadruk gelegd op het belang van beleidsprocessen, vernieuwing en externe verantwoording.

werd bedoeld. Er wordt meer autonoom ten opzichte van de ‘collegiale omgeving’ geopereerd. De beroepssocialisatie – lessen van ervaren collega’s en de informele beroepseisen – speelt nog altijd een belangrijke rol, maar het relatieve belang als zelfstandige factor is afgenomen.

Steeds vaker blijven agenten studeren. Dit komt doordat chefs daarop aandringen en omdat agenten het idee hebben gekregen dat individuele kennis en vaardigheden van invloed zijn op de loopbaanontwikkeling. Ook is het profiel van instromers gevarieerder geworden. De invloed van leidinggevenden op het doen en laten op de werkvloer is geleidelijk aan toegenomen. De sturing door het middenkader wordt versterkt door de forse toename van het aantal controllers die bijhouden of de prestatieafspraken gehaald worden. Tevens wordt in briefings en debriefings besproken wat ten minste van de diender wordt verwacht op straat.

Ik verwacht dat sommige aspecten van de beroeps cultuur van betekenis zijn bij beantwoording van de vraagstelling. Zo zou de beroepsopvatting een rol kunnen spelen bij de betekenis die de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden heeft en kan de onderlinge solidariteit, saamhorigheid en collegialiteit van invloed zijn op de omgang met de gewelddadige dood van een collega en de rouwverwerking.

2.1.5 Dodelijk geweld tegen de politie

Over Nederlandse politiemensen die tijdens de uitoefening van de dienst door geweld zijn omgekomen is weinig bekend en geschreven. Misschien is de verklaring daarvoor gelegen in het feit dat in Nederland relatief gezien een gering aantal politiemensen door geweld door derden om het leven komt; eenmaal in de twee à drie jaar wordt een politieambtenaar door een burger gedood.³³

Aan de hand van de ‘database namen overleden politiemensen per 15 mei 2009’ van de Tuin van Bezinning heb ik een historisch overzicht gemaakt van de door geweld door derden omgekomen politiemensen die in de Tuin van Bezinning worden herdacht.

Tabel 1 Door geweld door derden omgekomen politieambtenaren in Nederland 1946-2008³⁴

periode	aantal slachtoffers
1946-1949	3
1950-1959	3
1960-1969	1
1970-1979	6
1980-1989	3
1990-1999	3
2000-2008	3
Totaal van 1946-2008 (62 jaar)	22

³³ J. Timmer, *Politiegeweld. Geweldgebruik van en tegen de politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn 2005) 274-277.

³⁴ Na zorgvuldige analyse van de ‘database namen overleden politiemensen per 15 mei 2009’ op doodsoorzaak, heb ik in een aantal gevallen de omschrijving van de toedracht van het ongeval geverifieerd, omdat de in de database opgenomen omschrijving vragen bij mij oproep of een discrepantie vertoonde met de informatie die ik aantrof in het onderzoek van Jaap Timmer (zie voetnoot 33). Twee keer bleek dat de betreffende politieman niet was overleden als gevolg van ‘geweld door derden’, ofschoon de omschrijving in de database dat vermeldt. In mijn *Onderzoeksverslag. Verslag van een leeronderzoek naar de betekenissen van de Tuin van Bezinning voor nabestaanden* (Groningen 2008) staat op pagina 3 dientengevolge abusievelijk vermeld dat “er 23 politiemensen door geweld door derden om het leven zijn gekomen.” Ten tijde van dat onderzoek waren er 21 geweldsslachtoffers.

Om een indruk te geven van de omstandigheden waaronder politieambtenaren door geweld door derden zijn omgekomen heb ik in BIJLAGE II Tabel 1 nader uitgewerkt.³⁵ Ik heb, zoveel als mogelijk, kort benoemd op welke wijze de politiemensen om het leven zijn gekomen. Doorgaans zijn ze doodgeschoten of doodgestoken bij (een poging tot) de aanhouding van een verdachte of bij de achtervolging van een verdachte of zijn ze overleden aan letsel dat zij opliepen bij de confrontatie met verdachte personen.

2.2 De Tuin van Bezinning

In maart 2005 bezocht de toenmalig directeur van de nationale School voor Politie Leiderschap, politiecommissaris mevrouw drs. J.A.E.M. Hazenberg MCM in Schotland een *memorial* voor omgekomen politiemensen.³⁶ Onder de indruk en zich realiserend dat in Nederland een collectief monument ontbrak, nam zij het initiatief voor de oprichting van een landelijk gedenkteken voor politiemensen.³⁷ De tijd bleek er rijp voor.³⁸ Op 21 maart 2006 werd in Warnsveld het nationale monument, de Tuin van Bezinning, plechtig geopend.

2.2.1 *Ontstaan en oprichting*

Aan de officiële opening van de Tuin van Bezinning ging een relatief korte, intensieve periode van voorbereiding vooraf. Er werden belangrijke, principiële besluiten genomen: er komt een nationaal herdenkingsmonument voor politiemensen die ten gevolge van de uitoefening van hun functie na 1 januari 1946 om het leven zijn gekomen.³⁹ Aan de keuze voor die datum lagen de volgende overwegingen ten grondslag: in 2006, het openingsjaar, is het zestig jaar na dato en is er een reële kans dat familienabestaanden van de omgekomen politiemensen nog in leven zijn. Ook is er nog een redelijke kans dat namen van politiemensen die voor herdenking in aanmerking komen en de daarbij behorende informatie nog achterhaald kan worden. Daarnaast hebben het ontstaan van het Korps Rijkspolitie op 11 november 1945 en het einde van de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld bij de keuze voor de datum 1 januari 1946.

Ook werd besloten dat het monument in de tuin achter het koetshuis bij Huis 't Velde in Warnsveld zou herrijzen in een labyrintachtige vorm. Voor deze plek werd gekozen omdat het "een rustige en voor iedereen toegankelijke plek is die bijdraagt aan troost en verbintenis en oproept tot reflectie en bezinning." Huis 't Velde heeft bovendien een verbinding met de gehele Nederlandse politie omdat het als onderdeel van de Politieacademie, de huiskamer van de Nederlandse politiechefs is.⁴⁰

In september 2005 werd de Nederlandse politie in een eerste nieuwsbrief geïnformeerd over het initiatief, het ontwerp en de opening van de Tuin van Bezinning. Door de

³⁵ Daarbij heb ik ook geput uit het onderzoek verricht door de socioloog Jaap Timmer in het kader van zijn dissertatie *Politiegeweld. Geweldgebruik van en tegen de politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn 2005) 560-563.

³⁶ Informatie over het *Scottish Police Memorial* dat op 7 september 2004 werd geopend en is opgericht door *The Scottish Police Memorial Trust*, is te vinden op de website www.spmtr.org.uk, 11 oktober 2009.

³⁷ In haar eerste notitie over de realisatie van de Tuin van Bezinning d.d. 21 juli 2005 schreef Hazenberg: "Het trieste overlijden van collega Jan Wind in Enschede plaatst deze vraag (red. om een landelijk gedenkteken) ook middenin de actualiteit."

³⁸ In het verslag van de vergadering van de Raad van Hoofdcommissarissen van 1 juni 2005 staat vermeld: "De RHC steunt het initiatief om te komen tot een nationaal monument ter herdenking van tijdens de dienst omgekomen collega's. Onder de board Communicatie zal verder uitwerking worden gegeven aan dit initiatief."

³⁹ Hazenberg sprak over politiemensen die "door geweld door derden of door ongevallen tijdens het uitoefenen van het vak zijn overleden." Notitie voortgang realisatie 'Tuin van Bezinning' versie d.d. 21 juli 2005, p.1.

⁴⁰ A. Hazenberg, *Notitie voortgang realisatie 'Tuin van Bezinning'* versie d.d. 21 juli 2005 (Politieacademie, School voor Politie Leiderschap) 1.

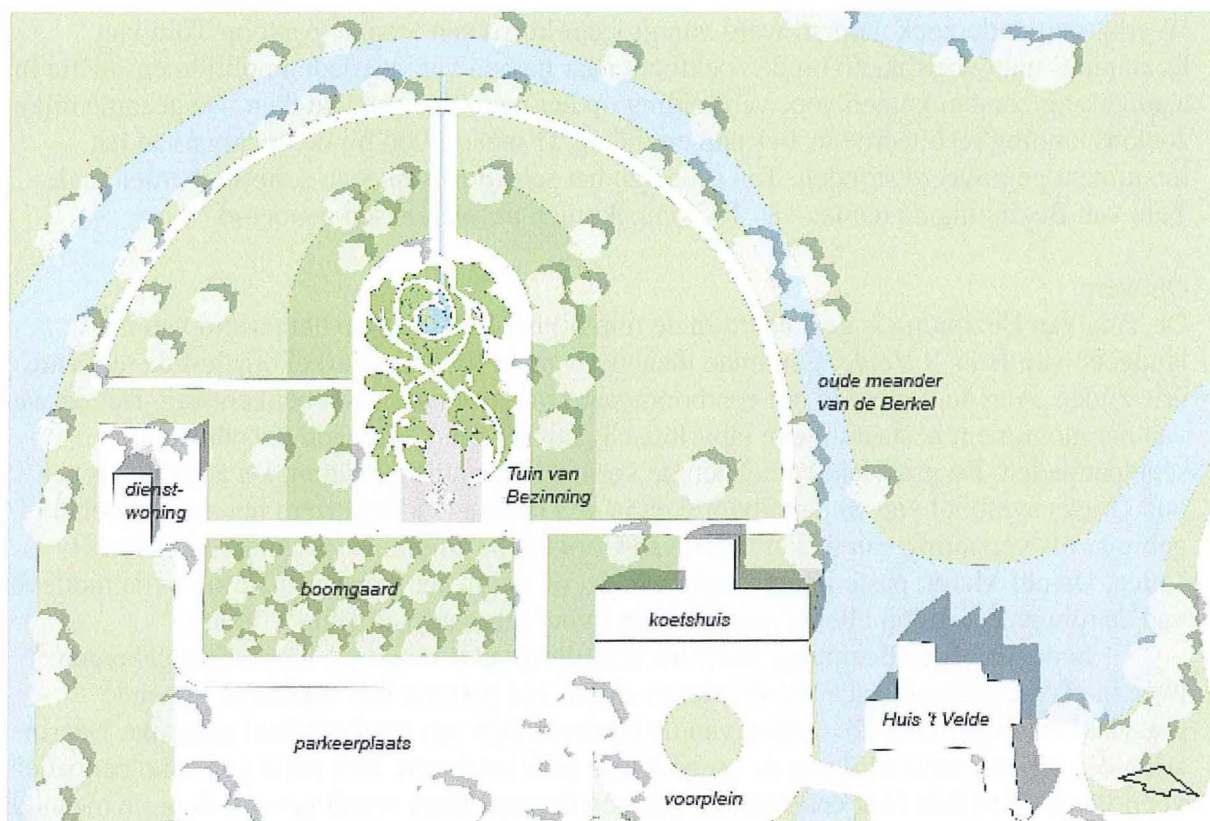
‘Werkgroep onderzoek namen’ werd vanuit ieder korps een ‘contactpersoon Tuin van Bezinning’ nauw betrokken bij de zoektocht naar namen van overleden politiemensen die in aanmerking zouden komen voor vermelding op het nationale gedenkteken. De gezamenlijke zoekinspanning resulteerde in 141 namen die op 21 maart 2006 bij de opening van het monument gegraveerd stonden. Ten tijde van het schrijven van deze scriptie worden in de Tuin van Bezinning de namen van 155 omgekomen politiemensen genoemd.⁴¹

Ontwerp

De Tuin van Bezinning is gesitueerd in de tuin bij het koetshuis op het terrein van het landgoed van Huis `t Velde. Een oude meander van de rivier de Berkel omsluit de tuin aan drie zijden. Aan de voorzijde ligt een boomgaard omgeven door een beukenhaag. Het ontwerp van het monument bestaat uit een labyrintisch patroon van verhoogde grasvlakken en schelpenpaden. De grasvlakken hebben de vorm van acanthusbladeren. De acanthus is een oud Grieks symbool van wedergeboorte en in de Griekse Oudheid werd het acanthusblad gebruikt als versiering van de kapitelen van Corintische zuilen. De architect van Huis `t Velde, Daniël Marot, paste in het begin van de 18^e eeuw het acanthusblad toe in de motieven van de tuinperken en bij allerlei versieringen in het interieur van Huis `t Velde.

In de Tuin van Bezinning heeft het acanthusblad een nieuwe toepassing gekregen: twee in elkaar gedraaide acanthusbladeren zijn in een patroon van verhoogd liggende grasvlakken uitgevoerd. De randen van de bladeren zijn van roestvaststaal gemaakt. Daarin staan de namen gegraveerd van de omgekomen politiemensen. Een route van schelpenpaden voert langs de namen naar een centraal gelegen fontein. Deze wordt gevoed door de meander van de Berkel en het water stroomt via een gootje weer terug naar het riviertje. Tussen de boomgaard en de Tuin van Bezinning is een plein gesitueerd. In de verharding daarvan is het politielogo zichtbaar aangebracht.

⁴¹ Op 21 maart 2007 werden tien namen aan het monument toegevoegd. Deze tien slachtoffers waren overleden tussen 1946 en 1997. Het onderzoek rondom hun naam liep nog ten tijde van de opening of hun naam werd bekend na de opening van de Tuin van Bezinning op 21 maart 2006. Op 21 maart 2008 zijn de namen van twee politiemensen die in 2007 waren omgekomen bijgeschreven. Op 11 juni 2009 zijn de namen van twee in 2008 gevallen slachtoffers toegevoegd. (Zie tevens voetnoot 19 op p. 6).

Definitief ontwerp Tuin van Bezinning - december 2005 ©Buro Poelmans Reesink Landschapsarchitectuur

2.2.2 Het reglement

In het 'Reglement Tuin van Bezinning', vastgesteld op 1 september 2005, staat onder meer de doelstelling van de Tuin van Bezinning geformuleerd. Zij omvat twee functies:

- het zijn van nationaal monument voor herdenking en eerbetoon aan hen die tijdens de uitoefening van hun functie bij de Nederlandse politie zijn omgekomen;
- het zijn van een plaats voor rust, bezinning en reflectie op de fundamentele waarden van de politieprofessie.⁴²

Daarbij aansluitend worden de doelgroepen genoemd waarvoor de Tuin van Bezinning in ieder geval is ontworpen en ontwikkeld:

- de nabestaanden van de politiemensen die herdacht en geëerd worden
- de Nederlandse politie als geheel
- de regiokorpsen afzonderlijk
- de politiestudenten.

Ook buitenlandse politiedelegaties en samenwerkingspartners zijn graag geziene gasten in de Tuin van Bezinning.

Tevens staan in het reglement de criteria genoemd die aan vermelding in de Tuin van Bezinning ten grondslag liggen: op het gedenkteken worden de namen genoemd van politiemensen die ten gevolge van de uitoefening van hun functie omkomen door geweld door derden of door dienstongevallen. Uitgezonderd worden medewerkers waarvan

⁴² Reglement Tuin van Bezinning punt 3 Doel: "De Tuin van Bezinning is bedoeld als een plaats voor rust, bezinning en reflectie op de fundamentele waarden van de politieprofessie en het besef welke vergaande consequenties dat kan inhouden. De Tuin is dan ook een monument van en voor de Nederlandse politie, een nationale plek voor herdenking en eerbetoon aan hen die tijdens de uitoefening van hun functie bij de Nederlandse politie zijn omgekomen. Het gebruik van de Tuin is op dit doel afgestemd."

familienabestaanden bezwaar maken tegen vermelding in de Tuin. Evenmin wordt de naam van de politieambtenaar vermeld wiens dood het gevolg is van crimineel gedrag of van een vergeldingsactie die met crimineel gedrag in verband kan worden gebracht.⁴³

Behalve het gedenkteken in het tuingedeelte bestaat het nationale herdenkingsmonument uit een herdenkingsboek en een website: www.tuinvanbezinning.nl Het herdenkingsboek is een digitaal boek dat in een overdekte zuil in de nabijheid van het gedenkteken is geplaatst. Bezoekers van de Tuin van Bezinning kunnen het boek inzien. Het bevat informatie over de politiemensen die op het gedenkteken staan genoemd: de naam, geboortedatum en sterfdatum, een korte beschrijving van de toedracht van overlijden en meestal een fotootje van de overledene. Het boek wijst de bezoeker ook de weg in het labirint van de Tuin naar de naam die hij zoekt. De bijgevoegde BIJLAGE III met het sjabloon van het acanthusblad met nummers verheldert dat beeld.

Stichting Tuin van Bezinning

Op 18 december 2006 werd ten overstaan van een notaris de Stichting Tuin van Bezinning opgericht. In artikel 2 van de oprichtingsakte is bepaald dat de stichting ten doel heeft:

- a. het beheren, onderhouden en bewaken van het monument van en voor de politie van Nederland de 'Tuin van Bezinning'. De Tuin van Bezinning bestaat uit een tuingedeelte, gelegen aan de Rijksstraatweg 127 te Warnsveld, een herdenkingsboek en een website;
- b. het bevorderen van het ontstaan en voortbestaan van een traditie van respect voor de offers die politiemensen hebben gebracht;

en voorts al hetgeen met één en ander rechtsreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord.

In het kader van de onderzoeksvragen is met name het onder punt b gestelde van belang. Het Stichtingsbestuur heeft zich onder meer tot taak gesteld jaarlijks een herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning te organiseren.

2.2.3 Jaarlijkse herdenkingsceremonie

Kort na de officiële opening van de Tuin van Bezinning die onder grote belangstelling van ongeveer 575 genodigden – nabestaanden en hoogwaardigheidsbekleders – op 21 maart 2006 plaatsvond, werd besloten voortaan jaarlijks een herdenkingsceremonie in de Tuin te organiseren. Ook in 2007 en 2008 werd op 21 maart herdacht.⁴⁴ Een datum die destijds vanwege de lentesymboliek voor de opening van het monument was gekozen. In het najaar van 2008 besliste het Stichtingsbestuur op uitdrukkelijk verzoek van de Raad van Hoofdcommissarissen, dat de collectieve herdenking in de toekomst zou plaatsvinden op de tweede donderdag in juni. De herdenkingsceremonie die plaatsvond op donderdag 11 juni 2009 dient als uitgangspunt voor de beschrijving en evaluerende impressies van het ritueel. Vooraf merk ik op dat tijdens deze plechtigheid voor het eerst sinds de opening van de Tuin van Bezinning in 2006 een nieuw geweldsslachtoffer werd herdacht: de 28 jarige hoofdagent Gabrielle Cevat. Zij werd op 9 juli 2008 in Amstelveen doodgeschoten. Ook Peter van Veen, die werkzaam was bij de Dienst Waterpolitie van het KLPD en op 19 juni 2008 op 57-jarige

⁴³ Op 30 november 2006 is de officiële 'Procedure vermelding in de Tuin van Bezinning' vastgesteld.

⁴⁴ Op 21 maart 2007 waren ongeveer 300 gasten aanwezig en de herdenkingsceremonie op 21 maart 2008 op Goede Vrijdag werd door zo'n 325 genodigden bezocht. Op 11 juni 2009 waren ongeveer 390 gasten aanwezig: 225 familienabestaanden, 50 naaste collega's van Gabrielle Cevat van het regiokorps Amsterdam-Amstelland, 75 vertegenwoordigers uit de regiokorpsen en 32 andere genodigden.

leeftijd aan de gevolgen van een dienstongeval overleed, werd die dag voor de eerste keer in de Tuin herdacht.

Opbouw van de plechtigheid (2009)

De herdenkingsceremonie vond plaats in Warnsveld in de Tuin van Bezinning bij Huis 't Velde. Voorafgaand aan de ceremonie in de Tuin werden de nabestaanden en andere genodigden vanaf 14.00 uur ontvangen door een kleine delegatie van het 'eigen' korps in de grote tent die voor deze gelegenheid op de parkeerplaats bij Huis 't Velde was geplaatst. Elk korps had daar een eigen plek en trad op als gastheer voor zijn nabestaanden. Mensen dronken koffie of thee met iets lekkers daarbij en lotgenoten ontmoetten elkaar. De nabestaanden van de beide slachtoffers die op deze dag voor het eerst in de Tuin van Bezinning werden herdacht werden apart ontvangen in Huis 't Velde.

Om 14.40 uur sprak de ceremoniemeester een woord van welkom tot de aanwezigen in de tent en deed een aantal praktische mededelingen met betrekking tot de plechtige ceremonie in de Tuin. Familienabestaanden kregen een witte roos (met naamkaartje) om mee te nemen naar de Tuin. Om 14.45 uur vertrokken de genodigden uit de tent en liepen, de meeste in stilte, naar de Tuin van Bezinning. Studenten van de Politieacademie, in uniform, vormden een erehaag om het monument. Het Nederlands politieorkest speelde passende muziek, *Repentir* van Charles Gounod en *Elsa's Procession to the Cathedral* van Richard Wagner, terwijl de mensen een plaatsje zochten in de Tuin vòòr de erehaag. De in uniform aanwezige politiemensen namen plaats tussen de studenten in de erehaag. Om 15.00 uur begon de herdenkingsceremonie. De ceremoniemeester, voorzitter van het Stichtingsbestuur Tuin van Bezinning, vertelde in zijn openingswoord dat in het afgelopen jaar twee collega's door een dienstongeval om het leven waren gekomen. Hij noemde hun beider namen die "vanaf vandaag in dit nationaal monument gegraveerd staan." Daarna schetste hij kort het verloop van de ceremonie en kondigde de vier sprekers aan. De eerste spreker was mevrouw Ter Horst, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. In haar toespraak benoemde zij verschillende functies van de Tuin van Bezinning:

"Dit is de plek waar we de politiemensen gedenken die tijdens het uitoefenen van hun dienst om het leven zijn gekomen. Dit is de plek waar familie, vrienden en collega's kunnen komen en kunnen zien dat de naam van en dus de herinnering aan de overledenen voor altijd is vastgelegd. Met deze Tuin tonen we respect voor de nabestaanden. Deze Tuin is een vermaning aan de buitenwereld, opdat ze weten dat voor hun veiligheid soms een hoge prijs wordt betaald. Deze Tuin is een waarschuwing aan onszelf dat we er alles aan moeten doen om onze politie te beschermen."

Ook sprak de minister over de forse toename van het aantal beledigingen, bedreigingen en geweldplegingen tegen de politie de afgelopen jaren en sloot aan bij de actualiteit met een statement: "Daarom kunnen we niet accepteren dat wordt gezegd dat geweld tegen politiemensen nu eenmaal bij hun werk hoort."⁴⁵ De voorzitter van de Raad van Hoofdcommissarissen, de heer Kuijs, was de volgende spreker. Omdat "deze Tuin voor ons een plaats van bezinning is, van reflectie op wat werkelijk belangrijk voor ons is", stond hij stil bij het begrip 'dienstbaarheid'. "Dienstbaarheid is niet nederigheid, knechtschap, ondergeschiktheid (...) Het gaat om verantwoordelijkheidsgevoel en het besef dat je op elkaar

⁴⁵ <http://www.inoverheid.nl/artikel/nieuws/1856970/tweede-zitting-agressie-tegen-overheidspersoneel.html>

3 juni 2009: 'Geweld geen bedrijfsrisico' Minister Guusje ter Horst van Binnenlandse Zaken vindt het een 'denkfout' om geweld tegen politieagenten te beschouwen als een bedrijfsrisico. Dat verklaarde Ter Horst dinsdagavond in het televisieprogramma Knevel & Van den Brink. Het feit dat agenten vaak worden uitgescholden of agressief worden bejegend, wil volgens haar niet zeggen dat dit gerechtvaardigd is. Ter Horst zei dat rechters voldoende mogelijkheden hebben om hoge straffen op te leggen, 11 oktober 2009.

bent aangewezen. Het gaat om dienstbaarheid aan de samenleving en aan elkaar.” Met het oog op de zware taak en de risico’s die politiemensen nemen, benadrukte hij het belang van de zorg en aandacht juist ook in de korpsen voor elkaar. Voor de student Politiekunde Ihsan Akdeniz, de derde spreker, heeft het politiewerk iets ridderlijks. Hij nam de genodigden mee naar de Middeleeuwen, naar de moedige ridder Walewein die vocht voor de goede zaak en mensen hielp waar hij kon. Vanuit de historie stapte hij in het hier en nu waar “geweld en agressie in ons werk de veiligheid aantasten.” Hij sprak over de afschuwelijke dood van zijn collega Gabrielle die “ook opkwam voor de goede zaak en moed en vastberadenheid toonde” en kwam uit bij de vraag: “Wat doe ik aan mijn eigen veiligheid?” Hij stelde vast dat er veel goed gaat, maar “op onze eigen veiligheid letten kan naar mijn idee beter.” Hij droeg het gedicht ‘Laten we tijdig voorzichtig zijn’ van Paul van Vliet voor en eindigde met de slotzin: “Beste collega’s, we kunnen iets doen aan onze veiligheid!” Tot slot sprak de heer In ’t Hout, geestelijk verzorger bij het KLPD en de Politieacademie. Hij begon met een aantal verzen uit het gedicht van Hanna Lam ‘De mensen van voorbij...’ en zoomde in op herdenken op deze plek: “Voor velen voelt het alsof ze op deze bijzondere plek tussen hun dierbare doden staan. Gestorven ...voor wat? Voor wie? Waarom? Omdat mensen uit de samenleving van toen en ook nu nog steeds niet de kunst verstaan gewetensvol met elkaar te leven.” Hij sprak ook over perspectief:

“Toch is een monument óók bedoeld als richtingwijzer om verder te kunnen gaan met je leven. Ik bedoel, dat de feiten onuitwisbaar zijn, maar ons bezig zijn daarmee en onze duiding daarvan niet (...) De Tuin van Bezinning stelt ons in staat ons eigen verhaal verder te schrijven. En wanneer we daarmee bezig zijn doen we dat niet alleen, want een monument staat ook voor lotsverbondenheid (...) Wellicht kunnen we aan elkaar helen. En wanneer deze plek daar een bijdrage aan levert is deze heilige plek tevens een heel makende plek, een plaats om te delen en te helen. Om te helpen genezen aan onszelf, de ander en voor sommigen misschien wel aan God. Want of wij nu geloven of niet ... diep in ons allen leeft een verlangen naar een geheel bestaan.”⁴⁶

De ceremoniemeester bedankte de sprekers en verzocht de aanwezige politiemensen de houding aan te nemen. Hij nodigde de voorzitter van de Raad van Hoofdcommissarissen en een nabestaande uit samen een krans te leggen als eerbetoon aan de omgekomen collega’s. Na de kranslegging volgde één minuut stilte. De politiemensen brachten de groet en het politieorkest speelde het Wilhelmus. Twee studenten hesen tijdens het Wilhelmus de Nederlandse vlag die halfstok hing, langzaam in top. De familienabestaanden van de beide slachtoffers die vandaag voor het eerst in de Tuin van Bezinning werden herdacht, werden uitgenodigd hun witte roos in het rozentableau te steken en zij werden vervolgens begeleid naar de plek in de Tuin waar de naam van hun dierbare is gegraveerd.⁴⁷ De ceremoniemeester liet alle andere genodigden weten dat zij welkom waren de witte roos in het tableau te plaatsen en de Tuin te betreden. Ook bood hij de gelegenheid na te praten in de tent met een kopje koffie of thee. Hij bedankte de mensen voor hun komst en wenste ze voor straks een veilige reis naar huis. Het politieorkest speelde twee nummers, *Rushmore* en *Come Sweet Death* van Alfred Reed, terwijl de genodigden zich in de Tuin begaven. De meeste zochten de naam op die hen met de Tuin van Bezinning verbindt. Sommige legden bloemen bij die naam. Er werd zachtjes gepraat, gehuild en getroost. Er werden foto’s gemaakt. Men bleef korter of langer in de Tuin verwijlen. In plukjes verlieten mensen de Tuin om in de tent, al dan niet samen met lotgenoten, de middag af te sluiten. De genodigden vertrokken tussen 16.30 en 17.00 uur huiswaarts.

⁴⁶ De volledige teksten van de toespraken zijn te vinden op www.tuinvanbezinning.nl Herdenkingsceremonie 2009 teksten, 11 oktober 2009.

⁴⁷ In het rozentableau is de vormgeving van de Tuin van Bezinning afgebeeld.

Tuin van Bezinning: kranslegging herdenkingceremonie 2009

2.3 Een inventarisatie van monumenten en herdenken in politie Nederland

Tijdens het veldwerk van zowel deze casestudy als dat van het vorig jaar uitgevoerde onderzoek onder partners van omgekomen politiemensen, werd duidelijk dat naast de Tuin van Bezinning, lokaal dan wel regionaal aanwezige monumenten en herdenkingsmomenten een rol van betekenis kunnen spelen voor (collega-) nabestaanden. Om inzicht te krijgen in wat er in de regiokorpsen en het KLPD gebeurt op het gebied van monumenten en vormen van herdenken en herinneren van de omgekomen politiemensen, heb ik een vragenlijst samengesteld voor de contactpersonen Tuin van Bezinning. Deze vragenlijst, die als BIJLAGE IV is toegevoegd, is verspreid onder de contactpersonen van alle regiokorpsen en het KLPD, met uitzondering van Flevoland en Gooi en Vechtstreek. In de Tuin zijn namelijk geen slachtoffers te betreuren die uit deze beide korpsen afkomstig zijn. Datzelfde geldt voor de Politieacademie. De inventarisatie heeft betrekking op politiemensen die in de Tuin van Bezinning met naam worden genoemd.

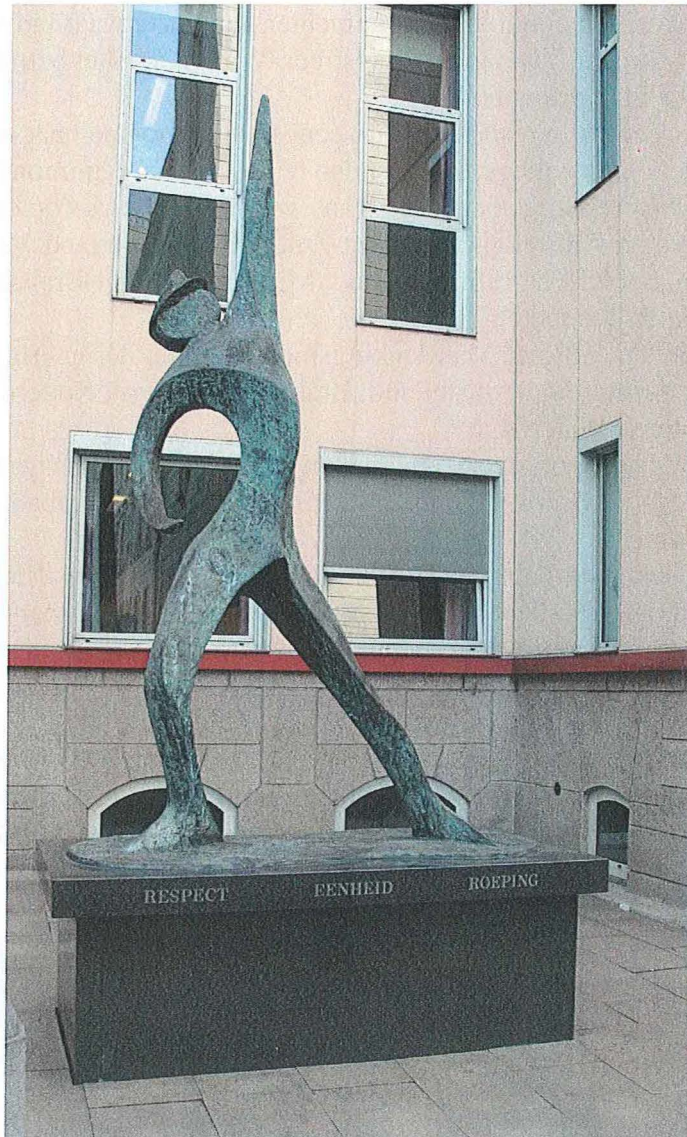
Alle verzonden vragenlijsten zijn geretourneerd. Niet alle contactpersonen waren in staat de vragenlijsten volledig in te vullen, omdat zij niet altijd over de juiste informatie beschikten. Desondanks geeft de inventarisatie een indruk van herdenken op lokaal niveau.

De nummering correspondeert met die van de vragenlijst.

1. Van de 24 bevraagde korpsen hebben vijf een eigen korpsmonument in de vorm van een kunstwerk en/of een herdenkingsplaquette: Amsterdam-Amstelland, het KLPD, Rotterdam-Rijnmond, Twente en IJsselland. Alle vijf noemen de slachtoffers bij naam. Drie van de vijf korpsen houden het monument actueel en hanteren daarbij de criteria die gelden voor vermelding van de naam in de Tuin van Bezinning: Amsterdam-Amstelland, Twente en IJsselland. Het korps Rotterdam-Rijnmond hanteert de criteria die gelden voor de Tuin van Bezinning, maar heeft nog niets besloten rondom het actueel houden van het monument. Het KLPD heeft noch criteria geformuleerd, noch een besluit genomen omtrent het actueel houden.

2. In drie van de 24 korpsen zijn lokale monumenten aanwezig waar individuele slachtoffers herdacht worden: Utrecht, Twente en Zaanstreek-Waterland. Het betreft permanente monumenten op de plek des onheils.
3. In twee korpsen is een plein respectievelijk een straat vernoemd naar een door geweld door derden omgekomen collega: Haaglanden en Rotterdam-Rijnmond.
4. In elf van de 24 korpsen hangen er foto's van overleden collega's op de voormalige werkplek: Amsterdam-Amstelland, Brabant-Zuid-Oost, Gelderland-Midden, Haaglanden, Hollands-Midden, het KLPD, Limburg-Zuid, Midden- en West-Brabant, Noord-Holland-Noord, Rotterdam-Rijnmond en Twente.
5. In vijf korpsen vinden (officiële) herdenkingsmomenten ter herinnering aan omgekomen collega(s) plaats: Amsterdam-Amstelland, Brabant-Zuid-Oost, Rotterdam-Rijnmond, Twente en Zaanstreek-Waterland.
6. In vier korpsen worden sportieve evenementen georganiseerd ter nagedachtenis aan de omgekomen collega(s): Brabant-Zuid-Oost, Midden- en West-Brabant, Rotterdam-Rijnmond en Twente.
7. Drie korpsen bezoeken de Tuin van Bezinning naast de jaarlijkse officiële herdenkingsceremonie: Brabant-Zuid-Oost, Midden- en West-Brabant en IJsselland.
8. In één korps zijn andere initiatieven ontplooid in het kader van monumenten en herdenken: Amsterdam-Amstelland.

Uit de inventarisatie blijkt het volgende: in de vijf politieregio's die over een korpsmonument beschikken, zijn na 1 april 1994, de officiële startdatum van de huidige 25 regiokorpsen en het KLPD, politiemensen als gevolg van de uitoefening van de dienst om het leven gekomen. In de regio's Rotterdam-Rijnmond, Twente en IJsselland werd het korpsmonument opgericht toen na de invoering van het nieuwe politiebestedel slachtoffers vielen. In Amsterdam (Amsterdam-Amstelland) en Driebergen (KLPD) was al een monument aanwezig. Vier van de vijf geweldsslachtoffers die na 1 april 1994 vielen, worden behalve in de Tuin van Bezinning ook op een eigen korpsmonument herdacht. We zullen in hoofdstuk 3 zien dat de oprichting van genoemde monumenten past binnen het huidige tijdsgewricht.

Korpsmonument Rotterdam-Rijnmond *'Freedom'*

Op een zwart granieten zuil die in de nabijheid van dit monument is geplaatst staan de namen vermeld van de vier slachtoffers die in de politieregio Rotterdam-Rijnmond vielen sinds de invoering van het huidige politiebestedel.

HOOFDSTUK 3

MONUMENTEN, HERDENKEN, RITUELEN EN ROUW IN DE HUIDIGE TIJDGEEST

In dit hoofdstuk krijgt het theoretisch kader zijn beslag. Ik spreek over monumenten, herdenken, rituelen en rouw in het licht van de vraagstelling. De theorie wordt verbonden en toegepast op de Tuin van Bezinning en de lokale monumenten en rituelen van de casestudy. Dat betekent dat hier ook gesproken wordt over de verschijnselen stille tocht en tijdelijke rouwmonumenten die zich na de gewelddadige dood van Jan Wind in Enschede voordeden.

Omdat mijn onderzoek raakvlakken heeft met het in 2002 van Post, Nugteren en Zondag verschenen werk *Rituelen na rampen. Verkenning van een opkomend repertoire*, sluit ik daar met het theoretisch kader deels bij aan.⁴⁸ Ramp, ritueel en *coping* zijn de centrale concepten bij Post e.a. Zoals de rituelen na rampen, kan de Tuin van Bezinning met zijn jaarlijkse herdenkingsceremonie worden beschouwd als een casus van nieuw opkomend ritueel, dat in de *Ritual studies* als *emerging ritual* wordt aangeduid.⁴⁹ De voorliggende casestudy betreft een collectief gedenkteken waar zich jaarlijks een plaatsgebonden herdenkingsritueel voltrekt. Ter illustratie, ook het Wilhelminabos in de Flevopolder waar ieder jaar het ritueel van de 'Bomen voor het Leven'-dag plaatsvindt, een ritueel ter herinnering aan dierbaren die aan kanker overleden, is een voorbeeld van *emerging ritual*.⁵⁰ In het kader van het *Holy Ground* project is die case momenteel onderwerp van promotieonderzoek.

3.1 Monumenten en herdenken

Voor dit onderwerp oriënteer ik mij op twee auteurs: de Nederlandse cultuurhistoricus Perry die de huidige cultuur van herdenken en de betekenis van het monument daarbinnen beschouwt en de Amerikaanse geograaf Foote omdat hij zich richt op de totstandkoming van monumenten.

Bij de werkschrijving van monument gaf ik reeds aan dat monumenten en herdenken bij elkaar horen. In 1999 schreef Jos Perry een boek met de opmerkelijke titel *Wij herdenken, dus wij bestaan* waarin hij laat zien dat de herdenkingscultuur in het collectieve domein een bloei vertoont en dat herdenken een populair fenomeen is.⁵¹ Als voor de hand liggende verklaringen noemt hij onder meer de media-aandacht voor talloze gedenkwaardige feiten, traditie en imitatie, maar ook de toegenomen welvaart en levensverwachting, de vrije tijd en de millenniumovergang. Hij omschrijft herdenken als: "de gang van alledag onderbreken om gezamenlijk gebeurtenissen of personen uit het verleden in de herinnering terug te roepen."⁵² Afhankelijk van de aanleiding, plaats en tijd, herdenk je in kleine kring of met velen, ingetogen of feestelijk, bedroefd of strijdbaar, in het geheim of in het openbaar. Ook de vorm en sfeer wisselen, evenals de tijdsduur. Herdenken doen we sinds mensenheugenis. Via een analyse van het in 1912 verschenen klassieke werk *Les formes*

⁴⁸ Ik merk op dat ik in deze scriptie afstand neem van Post e.a. als het gaat om zijn theoretische benadering van de verwerking van het verlies van dierbaren. Hij kiest ervoor bij verlies stadia te onderscheiden. Voor wat betreft het onderwerp rouwverwerking heb ik mij gebaseerd op het recentere gangbare rouwtakenmodel van Worden (zie paragraaf 1.3 en 3.3). Mijn dagelijkse praktijk als geestelijk verzorger laat zien dat dit een adequaat, realistisch en werkbaar model is.

⁴⁹ De term *emerging ritual* werd in 1990 door Ronald Grimes geijkt in een lezing voor *the North American Academy of Liturgy*. Hij pleitte ervoor om een rigide aan vaste paradigma's gebonden ritenopvatting los te laten en oog te hebben voor allerlei (nieuwe) vormen van ritualiseren.

⁵⁰ J. Tonnaer, *Collective Memorial Rituals in a Dutch Landscape* (Tilburg 2007). Paper presented at the expert meeting Re-inventing Ritual Space in Modern Western Culture, October 25-26, 2007 Groningen.

⁵¹ Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan*, 10-13.

⁵² *Ibidem*, 17.

élémentaires de la vie religieuse van de socioloog Emile Durkheim (1858-1917) die als eerste nader op het ritueel als sociaal verschijnsel inging, concludeert Perry dat collectieve rituelen van welke aard ook, bindende functies vervullen en daarin zelfs hun bestaansrecht vinden; in een collectief vervult herdenken elementaire functies.⁵³

Over de vormgeving van monumenten wordt doorgaans stevig gediscussieerd.⁵⁴ Ofschoon herdenken een oeroud, universeel verschijnsel is dat de secularisatie heeft overleefd, wordt de vorm door de tijd bepaald.⁵⁵ Elk monument is per definitie een gestolde vorm en daarmee bedoeld om snel, en in de huidige tijd nog sneller dan voorheen, gedateerd te raken. Ondanks dat zijn ook kunstenaars uit de twintigste eeuw in staat gebleken monumenten van blijvende betekenis op te richten. Zadkines 'Monument voor een verwoeste stad' (1950) in Rotterdam getuigt daarvan. Ook het *Vietnam Veterans Memorial* (1982) in Washington wordt dikwijls als geslaagd oorlogsmonument genoemd. Naarmate stromingen en stijlen in de beeldende kunst sneller wisselen, wordt de vormgeving van monumenten lastiger; toch behoudt het oeroude procédé van 'een gedenkteken en een naam' zijn kracht. Een concept dat ook in de Tuin van Bezinning is toegepast.

Perry is van mening dat het gedenkteken een vermaning is, een impliciet of expliciet beroep op burgerzin en verantwoordelijkheidsbesef. "Monumenten, zowel die van gisteren als die van vandaag, pretenderen een ervaring uit het verleden te transformeren tot bron van bezinning en inspiratie voor het heden en de toekomst."⁵⁶ In het kader van het Rituelen na rampenproject spreekt Post e.a. over 'een zekere maatschappijkritische functie' van het monument: "Monumenten houden de herinnering en de aanmaning levend. Monumenten zijn daarom vaak tevens een vermanende vinger, een oproep tot waakzaamheid en blijvend protest."⁵⁷

In *Shadowed Ground* heeft Kenneth Foote zich bezig gehouden met de vraag waarom sommige plaatsen van geweld veranderden in monumenten of heilige plaatsen, terwijl andere genegeerd en vergeten werden. Zijn onderzoek was vooral gericht op grote historische monumenten in Noord-Amerika, Groot-Brittannië, Duitsland en Hongarije. Als het gaat om de ontwikkeling van rituele ruimten en oprichting van monumenten in geval van geweld en tragedie, hanteert hij de volgende classificatie. Hij spreekt over *sanctification*; een heilige plaats wordt afgezonderd ter herinnering aan een gebeurtenis, persoon of groep. In dat geval wordt bijna altijd een permanent gedenkteken opgericht en worden herdenkingsceremonieën gehouden. Tegenover *sanctification* staat *obliteration*. Het gaat dan om het bewust uitwissen van bewijzen van buitengewoon schokkende of beschamende gebeurtenissen, zoals massamoorden en rampen die hadden kunnen worden voorkomen. Tussen de uitersten – *sanctification* en *obliteration* – plaatst hij de begrippen *designation* en *rectification*. Bij *designation* gaat het om het eenvoudig markeren van een belangrijke plek, zonder herdenkingsceremonieën; het is vaak de opstap naar *sanctification*. Ook kan het zijn dat de gebeurtenis onvoldoende belangrijk is om in aanmerking te komen voor *sanctification*. Ze mist dan de heroïsche of heilige kwalificaties. Het monument blijft weliswaar bestaan. In geval van *rectification* worden de sporen van geweld en tragedie naar verloop van tijd gewist en wordt de plek weer een gewoon onderdeel van de publieke ruimte.⁵⁸

⁵³ Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan*, 18-29.

⁵⁴ Door Impact, Landelijk kennis en adviescentrum psychosociale zorg na rampen, is ten behoeve van het visiedocument *Een monument voor de brandweer* (2008) een inventarisatie gemaakt van beeldmateriaal van monumenten in algemene zin in vele landen over de wereld. Een eerste selectie telde ongeveer 450 afbeeldingen van monumenten, waarbij onderscheid was gemaakt tussen vorm en betekenis.

⁵⁵ Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan*, 21.

⁵⁶ Ibidem, 101.

⁵⁷ Post, *Rituelen na rampen*, 143.

⁵⁸ K. Foote, *Shadowed Ground. America's Landscapes of Violence and Tragedy* (Austin 2003) 7-27.

Gedurende de laatste twee decennia neemt Foote in zijn onderzoek vijf belangrijke ontwikkelingen waar. Als eerste gaat het proces van *sanctification* sneller; tegenwoordig kost het minder tijd om een monument op te richten en herdenkingsrituelen te ontwikkelen. Hij plaatst wel de kanttekening dat die snelheid ten koste kan gaan van de kwaliteit van het debat rondom het monument. Ten tweede komt tegenwoordig een breder scala aan gebeurtenissen in aanmerking voor de oprichting van een monument. Zo is er een grotere openheid gekomen om slachtoffers en overlevenden van massamoord, terrorisme en dagdagelijks geweld te eren, waar voorheen sprake was van *obliteration* of *rectification*. Ten derde mogen meer mensen deelnemen aan het debat over de betekenis van gebeurtenissen en de ontwikkeling van nieuwe rituele ruimten en monumenten (*bottom up*). Ten vierde: als er eenmaal een monument is, trekt het makkelijker nieuwe aan. Ten vijfde: spontane, tijdelijke monumenten, spelen een belangrijke rol als het gaat om *sanctification*, omdat ze herdenkingsplekken voor het publiek zichtbaar maken, draagvlak creëren en bijdragen aan de inhoudelijke discussie omtrent het heiligen van de plek.⁵⁹

De theorie van Foote toegepast op de Tuin van Bezinning betekent dat dit monument in aanmerking komt voor de classificatie *sanctification*. Het monument, opgericht voor een specifieke groep is een heilige plaats waar jaarlijks een nationale herdenkingsceremonie plaatsvindt. Bovendien is het initiatief voor oprichting van het monument van binnenuit de organisatie gekomen en heeft de realisatie zich in een rap tempo voltrokken, overeenkomstig de ontwikkelingen in de afgelopen twee decennia.

3.2 Rituelen

3.2.1 *De geschiedenis van het rituele repertoire 1960 tot heden*

Bij Foote zagen we dat rituelen een rol spelen bij het proces van *sanctification*. Om de rituelen die in de Tuin van Bezinning plaatsvinden te kunnen begrijpen, zal ik eerst kort ingaan op de geschiedenis van het rituele repertoire dat de afgelopen decennia grote veranderingen heeft ondergaan. Post e.a. spreekt over een “opmerkelijke dynamiek in de diagnose van het ritueel milieu” in de periode van ongeveer 1960-2000.⁶⁰

In de jaren zestig van de vorige eeuw werd gesproken over een ‘ritencrisis’.⁶¹ De secularisatie zorgde voor een snelle afname van in de cultuur verankerde christelijke rituelen en kerken liepen leeg. De kaalslag betrof niet alleen het traditionele religieuze rituele repertoire, ook sneuvelden talloze seculiere burgerlijke rituelen. In de zeventiger jaren ontstaat een reactie als gevolg van de liturgiehervormingen.⁶² Bewegingen zoals de bloei van devoties en randkerkelijke of buitenkerkelijke riten werden gezien als reactie op dat vernieuwde repertoire. Deze riten sprongen in het gat dat de kerken achterlieten. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw spreken ritexperts op neutrale toon over de paradox van de ritencrisis. Er kwam aandacht voor de opvallende dynamiek op de rituele markt: aan de ene

⁵⁹ K. Foote, *Shadowed ground, sacred place: reflections on violence, tragedy, memorials and public commemorative rituals*. Paper presented at the expert meeting Re-inventing Ritual Space in Modern Western Culture, October 25-26, 2007 Groningen, 1-6.

⁶⁰ Post, *Rituelen na rampen*, 181.

⁶¹ Dit gangbare begrip wordt o.m. gehanteerd door Post e.a. in het Rituelen na rampenproject. Lukken spreekt over “een radicale ritencrisis” en “crisis in het ritueel” in: *Rituelen in overvloed*, 165. Menken-Bekius spreekt over “ritencrisis” in: *Werken met rituelen in het pastoraat* (Kampen 2001) 16. Bijma spreekt over “rituelencrisis” in: *Herinnering aan alle zielen. Nieuwe rituelen om de doden te herdenken* (Zoetermeer 2007) 11.

⁶² Halverwege de jaren zestig was in de christelijke kerken sprake van een indringende vernieuwing van rituelen. Dat gold vooral voor de katholieke kerk waar de constitutie over de liturgie van 1963 een ingrijpende vernieuwing van de liturgie bracht. Alle rituelen van geboorte tot dood werden vernieuwd en aan de basis ontstond een grote rituele creativiteit. G. Lukken, *Rituelen in overvloed* (Baarn 1999) 166.

kant zag men rituele repertoires in verval raken en aan de andere kant zag men rituelen tot bloei komen. Men ontdekte de religieuze volkscultuur en de toenemende bedevaarten en pelgrimages. In de jaren negentig sprak men “nog neutraler van beweging en dynamiek, van uitwaaiering en ontgrenzing van vroeger vast verankerde repertoires, van contextwisselingen en wisselende toeëigeningen.”⁶³ Nieuwe lijnen kristalliseren zich uit: een kleine rest van kerkelijk repertoire is teruggedrongen binnen de kerkmuren en aan de rand en buiten de kerk is oud ritueel gefolkloriseerd en gemusealiseerd.⁶⁴ Er is nieuw opgekomen ritueel meestal van het type ‘feest en herdenken’; vaak markeren deze rituelen belangrijke levensmomenten (doop, huwelijk, begrafenis of crematie) of crisismomenten (nationale dodenherdenking of stille tocht). De grenzen tussen christelijk-kerkelijk, algemeen religieus en seculier / profaan ritueel lijken in dit tijdperk te zijn vervaagd. Rond de millenniumwisseling wordt niet langer gesproken over een ritencrisis, maar over overvloed en bloei van ritueel. Het in 1999 van Lukken verschenen boek over de positie van het christelijke ritueel, draagt de treffende titel *Rituelen in overvloed*.

Voor de Tuin van Bezinning is vooral deze laatste periode van belang. In de negentiger jaren van de twintigste eeuw ontstaat allerlei nieuw ritueel rond wat door Post in algemene zin wordt aangeduid als ‘de plotselinge onverdiende dood’. Het gaat dan onder meer om aanslagen van zinloos straatgeweld, allerlei soorten rampen (vliegrampen, de legionella besmetting in Bovenkarspel, de vuurwerkrampe in Enschede, de Volendambrand), verkeersongelukken en de dood van bekendheden (Pim Fortuyn, André Hazes en Theo van Gogh). Volgens Post heeft zich rond de plotselinge onverdiende dood in ongeveer tien jaar tijd standaardritueel ontwikkeld.⁶⁵ Zo dient zich na een ramp het rituele repertoire aan van de stille tocht, de herdenkingsdienst, de oprichting van een gedenkteken (eerst tijdelijk, later permanent) en de jaarlijkse herdenking.⁶⁶

Ik spits nu toe op het nieuwe herdenkingsritueel dat sinds die negentiger jaren als een segment van *emerging rituals* ontstond. Het betreft een bont geheel van herdenkingen van slachtoffers in groepsverband. Het gaat om de genoemde jaarlijkse herdenkingen van rampen (bijvoorbeeld de Bijlmerramp, de Herculesrampe en de Faroramp), om *Aids Memorial Day*, de jaarlijkse herdenking van verkeersslachtoffers, de herdenking in het Koningin Wilhelminabos, de Vermissingsdag voor alle vermisten, de herdenking van vermoorde kinderen, enzovoort. Steeds gaat het om herdenkingen van een bepaalde groep slachtoffers, meestal bij een monument dat voor deze groep is opgericht. Post constateert dat deze slachtofferriten passen binnen het brede kader van in diezelfde jaren opgekomen slachtoffergroepen en lotgenotengroepen. Elke ziekte heeft tegenwoordig wel een eigen belangenvereniging, die naast het behartigen van de patiëntenbelangen ook steeds vaker bijdraagt aan *coping* en rouwverwerking door herdenkingsmomenten te organiseren. Ook is bij deze groepen met hun eigen *shrines and rites* sprake van nieuwe gemeenschapsvorming. Het klassieke beeld van gemeenschap is te statisch en massief en voldoet niet langer. Gemeenschap is hier verbonden met de gebeurtenis en met het monument: de gedeelde ervaring bepaalt de samenstelling van de groep.⁶⁷

Deze theorie toegepast op de Tuin van Bezinning leidt tot de conclusie dat de herdenkingsceremonie in de Tuin alles te maken heeft met de (geschetste ontwikkelingen van) actuele rituele dynamiek. De Tuin is een recent voorbeeld van een gedenkteken voor een

⁶³ Post, *Rituelen na rampen*, 182.

⁶⁴ P. Post, *Het wonder van Dokkum. Verkenningen van populair religieus ritueel* (Nijmegen 2000) 33-36.

⁶⁵ P. Post, ‘De ‘Bomen voor het Leven’-dag en de rituele referentie van de bedevaart/pelgrimage’, in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 21 (2005) 198-199.

⁶⁶ Post, *Rituelen na rampen*, 234-235. Hier geeft Post e.a. een uitvoeriger beschrijving van dit ritueel scenario.

⁶⁷ Post, ‘De ‘Bomen voor het Leven’-dag’, 199-200.

specifieke groep slachtoffers, waar jaarlijks een collectief herdenkingsritueel plaatsvindt dat als *emerging ritual* kan worden aangemerkt.

3.2.2 *Plaatsgebonden ritueel en ritueel landschap*

Veel van de hiervoor genoemde herdenkingsrituelen en ook dat in de Tuin van Bezinning, zijn nadrukkelijk gebonden aan een bepaalde plaats. Deelnemers komen bijeen op een plek die zij koesteren en die zij vormgeven als ritueel landschap met een centrum.⁶⁸ Dat landschap wordt beschouwd als *Holy Ground*.⁶⁹ Het rituele handelen wordt sterk bepaald door die plaatsgebondenheid en het ceremonieel gaan en komen naar de plaats ondersteunen het ritueel.⁷⁰ Zo zie je bij het herdenkingsritueel in de Tuin van Bezinning het koesteren van de plek, *Holy Ground*, bijna in letterlijke zin vorm krijgen door de 'omarmende' geüniformeerde erehaag en daarbinnen gevormde kring van nabestaanden en overige genodigden. Ook ervaar ik als deelnemer aan het ritueel het gezamenlijk vanuit de tent of vanuit Huis 't Velde gaan naar de Holy Ground, als een (bezinings)tocht die het ritueel kracht bijzet.

De herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning kent dus naast gebondenheid aan een specifieke groep ook een gebondenheid aan plaats. De plek is uitgezocht, (het gedenkteken) ontworpen en gemaakt. Het ritueel voegt zich daarin. Lukken spreekt in deze context over 'ritueel en ruimte' en beschouwt de ruimte als een wezenlijk onderdeel van het ritueel; de ruimte maakt deel uit van het rituele programma en het rituele menselijk handelen wordt indringend door de ruimte bepaald. Hij benoemt de ruimtelijke dimensie als "een uitermate integrerend onderdeel van het ritueel."⁷¹

3.2.3 *Kenmerken en functies*

Bij de werkschrijving van ritueel gaf ik aan dat een ritueel via kenmerken en functies handen en voeten krijgt. Dat zal ik hier doen aan de hand ^{van} Grimes en Lukken.

Ronald Grimes stelde een lijst van *qualities of ritual* samen, die ik hierna 'kenmerken' noem. Je zou kunnen zeggen dat hoe meer er daarvan in een rituele handeling aanwezig zijn, hoe hoger het rituele gehalte. Een aantal kenmerken noem ik hier kort:⁷²

- Het gaat bij ritueel om uitgevoerd, gepresenteerd handelen. Naast het woord staat de handeling centraal. Het gaat om gestileerd, geformaliseerd handelen dat volgens een vast te herhalen patroon geschiedt.
- Het ritueel is collectief en geïnstitutionaliseerd. Het handelen wordt gedragen door een groep, een gemeenschap; er is consensus.
- Het ritueel handelen grijpt diep in, wordt hoog geacht en diep beleefd.
- Het ritueel is mystiek, transcendent, kosmisch, religieus.
- Het ritueel is symbolisch, verwijzend.

Ook Gerard Lukken heeft een lijst opgesteld.⁷³ Volgens Lukken zijn herhaling en het spanningsveld tussen mythe en rite de meest opvallende kenmerken van het ritueel. Om het zicht op het ritueel te verscherpen heeft hij nog tien 'dimensies' van het ritueel benoemd. Hij spreekt bewust niet over kenmerken of functies van ritueel, omdat hij de tegenstelling tussen

⁶⁸ Post spreekt in deze context over "architectonische vormgeving van ruimte die wordt ingesloten." In een analyse van cultuur en ritueel is landschap een 'concept in between'. P. Post, *Ritueel landschap: over liturgie-buiten. Processie, pausbezoek, danken voor de oogst, plotselinge dood* (Heeswijk-Dinther 1995) 16 en *Het wonder van Dokkum*, 102.

⁶⁹ Post, 'De 'Bomen voor het Leven'-dag', 202.

⁷⁰ Post, *Het wonder van Dokkum*, 89.

⁷¹ Lukken, *Rituelen in overvloed*, 75-77.

⁷² R. Grimes, *Ritual Criticism. Case Studies in Its Practice, Essays on Its Theory* (South Carolina 1990) 13-15.

⁷³ Lukken, *Rituelen in overvloed*, 58-70.

functionele en symbolische opvattingen over het ritueel wil vermijden.⁷⁴ In afwijking van Lukken hanteer ik, vanuit het perspectief van de probleemstelling van mijn onderzoek, de term functie.⁷⁵ Ik beschrijf de tien functies hier kort:

- Rituelen hebben een bemiddelende functie tot het verleden. Riten en mythen reiken verbanden aan en kunnen ons een positie geven ten opzichte van verleden en toekomst.
- Rituelen hebben een formaliserende functie. Woorden en handelingen worden teruggebracht tot wezenlijke elementen. Rituelen hebben een 'beperkte code' van zorgvuldig gekozen symbolen, woorden, uitdrukkingen en gebaren.
- Rituelen hebben een verdichtende functie. Het ritueel verdicht de werkelijkheid; een gelaagde en complexe werkelijkheid wordt samengebald.
- Rituelen hebben een soort ontlastende en kanaliserende functie. Dankzij rituelen hoeven we niet telkens onze weg opnieuw te zoeken. Rituelen helpen ons gevoelens en emoties te kanaliseren.
- Rituelen hebben een therapeutische functie. In rituelen gaat het niet om de beheersbare werkelijkheid. In en door het ritueel laat de mens de hem overstijgende werkelijkheid toe in zijn bestaan. Het ritueel is erop gericht om mensen heel te maken.
- Rituelen hebben een expressieve functie. Die expressiviteit is van wezenlijk belang. Het ritueel helpt ons om wat wij beleven gestalte te geven en zo tot onszelf te komen; rituelen bieden de mogelijkheid gevoelens en overtuigingen te uiten.
- Rituelen hebben een bezwerende ofwel exorciserende functie. Het mysterie van het kwaad wordt zijn angstwekkende kracht ontnomen door op rituele wijze uit te drukken dat het niet het laatste woord heeft. Rituelen helpen ons om greep te krijgen op het toeval, het onheil, de contingentie ervaringen in het leven.
- Rituelen hebben een ethische functie. Het ritueel verwijst naar een diepere werkelijkheid en dat werkt door in ons handelen. Zoals het ritueel een bron en norm is van menselijk zicht op het leven, zo is het ritueel ook een bron en norm van het waarachtige menselijke handelen.⁷⁶
- Rituelen hebben een sociale functie. Het ritueel speelt een rol in de samenleving. Het ritueel wekt gezamenlijkheid. Leden van een groep vinden hun identiteit in en door het ritueel. De gemeenschap heeft het ritueel nodig om gemeenschap te kunnen zijn.
- Rituelen hebben een politieke functie. Deze is overigens nauw verbonden met de sociale functie. Rituelen spelen een belangrijke rol bij onder meer het vestigen, het uiten en bevorderen van de macht van instituties zoals de staat, de koning en de kerk, maar sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw ook bij politiek protest.

Post e.a. noemt in het Rituelen na rampenproject in deze context ook nog de recreatieve functie van ritueel. Noch Grimes noch Lukken hebben dit kenmerk op hun lijst staan, maar Lukken spreekt erover als hij de karakteristiek van het ritueel verder verheldert aan de hand van het speciale thema 'ritueel en tijd'. Bij ritueel gaat het steeds om een tijd die anders is dan de dagdagelijkse tijd. "In en door het ritueel treden we uit de tijd van alledag."⁷⁷ We beleven de tijd dan niet op instrumentele wijze. In het ritueel 'vieren' we de tijd.⁷⁸ Ook

⁷⁴ Er is een spanningsveld tussen degenen die de nadruk leggen op de functionele sociale dimensie (functionalisme) van het ritueel en degenen die op het standpunt staan dat rituelen zin in zichzelf hebben (symbolisme). Lukken staat op het standpunt dat ritueel vóór alles symbolisch handelen is, maar dit symbolische handelen staat wel degelijk ook in functie van het sociale leven en sociale structuren. G. Lukken, *Rituelen in overvloed*, 47.

⁷⁵ Wel ben ik van mening dat in twee gevallen de term 'dimensie' meer geschikt is. Het gaat dan om de formaliserende dimensie en verdichtende dimensie van het ritueel.

⁷⁶ Lukken, *Rituelen in overvloed*, 67.

⁷⁷ Lukken, *Rituelen in overvloed*, 78.

⁷⁸ J.P. Wils, hoogleraar Cultuurtheorie van de moraal omschrijft het op een andere wijze mijns inziens treffend: "Rituelen vertragen het bestaan. Zij onderbreken de snelheid. Zij vragen om - relatieve - stilstand."

hiervoor zagen we al dat Perry deze functie benoemt in zijn definitie van herdenken: “de gang van alledag onderbreken om gezamenlijk gebeurtenissen of personen uit het verleden in de herinnering terug te roepen.” (Zie paragraaf 3.1).

De lijsten van Grimes en Lukken vertonen overeenkomsten. De benadering van Grimes zal ik met name hanteren daar waar het de vorm, ‘kenmerken’, van het ritueel betreft en Lukken gebruik ik vooral om de werking, ‘functies’, van het ritueel te duiden. Deze theorie neem ik als uitgangspunt bij mijn analyse van de herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning en de lokale rituelen van de casestudy.

3.2.4 *Stille tocht*

Omdat in Enschede twee dagen na de gewelddadige dood van Jan Wind een stille tocht werd gehouden, zal ik dit rituele fenomeen hier kort bezien. Het verschijnsel van de stille (rouw)tocht gehouden na een ramp of na ‘zinloos geweld’ heeft zich in Nederland vrij recent aan het repertoire van rouwrituelen toegevoegd. Het in stilte herdenken en rouwen kent in Nederland echter een veel langere traditie. De stille tocht vindt zijn oorsprong in het katholieke religieuze ritueel van de stille omgang dat jaarlijks ter herdenking en ter verering van een heilige of een gebeurtenis plaatsvond en op sommige plaatsen nog steeds plaatsvindt. Deze stille omgangen waren de inspiratiebron voor de stille oorlogsherdenkingstochten op 4 mei in heel Nederland die als doel hadden “een sterkere nationale cohesie te creëren.”⁷⁹

In de jaren zestig van de twintigste eeuw ontstond uit deze oorlogsherdenkingstochten een nieuw type zwijgzame (protest)marsen die aanvankelijk nog een verbinding met de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan hadden, en in de zeventiger jaren breder als protestinstrument werden ingezet, bijvoorbeeld tegen bestaande oorlogen of foute regimes. De ontwikkeling van de stille tocht met een ritueel karakter ging door: in de tweede helft van de negentiger jaren van de vorige eeuw hebben de stille tochten zich ontwikkeld tot een gevestigd, breed geaccepteerd collectief rouw- en crisisritueel na een traumatische dood (vooral straatgeweld en rampen). De stille tocht in Leeuwarden georganiseerd na de dood van Meindert Tjoelker als gevolg van zinloos geweld op 13 september 1997, markeert het begin van deze ontwikkeling. Volgens de onderzoeker Religieuze Cultuur Margry is de stille tocht zoals we hem in Nederland kennen “in de eerste plaats een collectief ritueel als uiting van verdriet en rouw over wat een persoon of een groep personen is aangedaan of overkomen.” Het verdriet wordt gedeeld door de nabestaanden, maar ook met allen die zich er op enigerlei manier bij betrokken voelen. Tegelijkertijd zijn deze rouwtochten meestal “drager van een breed gedragen gevoel van morele verontwaardiging”, een impliciet protestsignaal tegen verschijnselen als zinloos geweld en onveiligheid.⁸⁰ Margry verklaart het ontstaan van deze tochten uit het feit dat in de huidige samenleving mensen steeds minder bereid zijn om de ontijdige, ‘zinloze’ dood te accepteren. Als die ‘onredelijke’ dood zich dan toch aandient is het verdriet des te groter, is het verwerken van het verlies moeilijker en moet de wereld daar kennis van nemen. Dan blijkt de stille tocht een effectief ritueel te zijn. Bovendien voelen de deelnemers zich in de tocht met elkaar verenigd. Zij willen aandacht voor de problematiek om nieuwe gevallen te voorkomen. Margry verbindt vanuit dat gegeven de stille tocht ook met “het zoeken naar collectiviteit, cohesie en steun in woord, gebaar en ritueel in een

‘Uitvaarrituelen op drift’, in: E. Venbrux, M. Heessels en S. Bolt red., *Rituele creativiteit. Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland* (Zoetermeer 2008) 121-139, aldaar 122.

⁷⁹ P.J. Margry, ‘Politiek rouwen in het publieke domein. Rouwmonumenten en stille tochten’, in: E. Venbrux, M. Heessels en S. Bolt red., *Rituele creativiteit. Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland* (Zoetermeer 2008) 101-119, aldaar 115.

⁸⁰ *Ibidem*, 116.

samenleving die sterk individualistisch heet te zijn en waarin traditionele en gemeenschapsbanden zijn ondermijnd.”⁸¹

De vorm van het ritueel de stille tocht ligt betrekkelijk vast; ook bij de stille tocht is er sprake van een soort ritueel scenario. Een stille tocht kent een plaatsgebonden, collectief en openbaar karakter. De tocht vindt plaats in de openbare ruimte en iedereen kan in principe deelnemen. Het initiatief voor een stille tocht komt van familie of vrienden of van de overheid. Doorgaans trekt men langs of naar de plek des onheils of een tijdelijk rouwmonument. Vaak wordt de tocht afgesloten met een sobere plechtigheid, bestaande uit een kranslegging, een enkele toespraak en/of muziek. Ook kent de stille tocht een aantal min of meer vaste componenten. Allereerst de stilte. Het ritueel van de tocht krijgt door de stilte een bepaalde geladenheid en rituele meerwaarde. Dikwijls worden het verkeer en het openbaar vervoer stil gelegd en sluiten winkels en horecagelegenheden de deuren. Ook is er tijdens de tocht vaak een gemarkeerd ritueel stiltemoment waarbij één of meerdere minuten stilte in acht worden genomen. Soms worden gedurende een bepaalde tijd of tijdens de gehele tocht klokken geluid. Bloemen ontbreken zelden. Met name witte bloemen, vooral rozen zijn populair. Waarschijnlijk is dat te danken aan de invloed van de grote Witte Mars die in Brussel in oktober 1996 werd gehouden in verband met de Dutroux-affaire; witte kleding, witte bloemen en witte ballonnen waren daar belangrijke symbolen. In de media werd de kleur wit geassocieerd met onschuld (van de kinderen) en rechtvaardigheid (die bij politie en justitie ver te zoeken was). Maar ook na de Bijlmerramp (1992) werd in Nederland wit al als rouwkleur gebruikt. Ook worden tijdens de stille tocht dikwijls fakkels en lampions – licht – meegevoerd. Wat ook opvalt is de rol die de media vaak spelen bij stille tochten. Zij geven bekendheid aan de tocht en de opkomst wordt er deels door bepaald. Wel is inmiddels een zekere media- en publieksmoetheid opgetreden, vanwege de grote hoeveelheid stille tochten die om aandacht vroegen. De landelijke media-aandacht voor een stille tocht is weliswaar afgenomen, de stille tocht heeft op lokaal niveau nog steeds zijn functie.⁸²

De stille tocht die op 2 oktober 2004 in Enschede plaatsvond, kort na de gewelddadige dood van Jan Wind, voldoet aan de beide kenmerken die Margry aan de stille tocht verbindt: het was een collectief ritueel als uiting van verdriet en rouw over wat Jan Wind was aangedaan en de tocht was een uiting van morele verontwaardiging en protest (de ethische en politieke functie). Het ritueel was een expressie van medeleven en gaf uitdrukking aan de betrokken solidaire gemeenschap en diende het ‘kwaad’ te bezweren (de bezwerende ofwel exorciserende functie). Ook voelden de deelnemers zich met elkaar verenigd (de sociale functie). De stille tocht vervulde een functie bij het verwerken van het persoonlijke verdriet en het ventileren van gevoelens van boosheid en onmacht (de ontlastende en kanaliserende functie). De stille tocht was een rituele expressie van emoties. De stille tocht had een helende, therapeutische werking. Overeenkomstig de veel voorkomende praktijk eindigde de stille tocht op de plek des onheils bij het tijdelijke rouwmonument.

Ik merk nog op dat de stille tocht voor Jan Wind een bijzondere positie inneemt binnen de reeks stille tochten die plaatsvond na aanslagen van straatgeweld. In Nederland is vanaf 1997 het ritueel van de stille tocht vooral verbonden geraakt en zichtbaar geworden als collectief ritueel in het publieke domein via het herdenken van slachtoffers van geweld. Slachtoffers die vaak jong zijn en vallen in het uitgaansleven. In tegenstelling tot die slachtoffers werd Jan Wind tijdens de uitoefening van zijn werkzaamheden als politieman gedood, op klaarlichte dag. Hij werd gedood door een man die hij als verdachte van overtreding van de Opiumwet had aangehouden. Een ander verschil betreft het feit dat er voor de stille tocht van Jan Wind geen media-aandacht was.

⁸¹ Margry, ‘Politiek rouwen in het publieke domein’, 101-119, aldaar 117.

⁸² Ibidem, 118.

3.2.5 Tijdelijke rouwmonumenten

Naast de stille tocht deed zich na de traumatische dood van Jan Wind nog een andere vorm van collectief publiek rouwen voor: in de openbare ruimte werden tijdelijke rouwmonumenten opgericht. In paragraaf 3.1 werden ze al genoemd in het kader van het proces van *sanctification*. De geïmproviseerde, tijdelijke rouwmonumenten werden voor het eerst door de nieuwsmedia aan ons gepresenteerd na de plotselinge, gewelddadige dood van *celebrities*, zoals de op 28 februari 1986 doodgeschoten Olaf Palme, de op 4 november 1995 vermoorde Yitzhak Rabin en de op 31 augustus 1997 verongelukte *Lady Diana*.⁸³ Volgens Margry heeft de enorme aandacht van de internationale media voor de zee van bloemen en boodschappen bij *Buckingham Palace* en *Kensington* het tijdelijke rouwmonument als verschijnsel echt op de wereldkaart gezet.⁸⁴ Niet alleen bij het overlijden van *celebrities* of bekende Nederlanders, ook bij plotselinge, gewelddadige of ongewone dood van gewone Nederlanders geven mensen uiting aan hun betrokkenheid.⁸⁵ Bloemen, kaarsen, tekeningen, boodschappen, brieven, knuffels en andere voorwerpen vormen geassembleerde, niet statische monumenten. Deze monumenten zijn *bricolages* van verschillende voorwerpen die 'groeien' tijdens hun korte bestaan. Ze weerspiegelen de gevoelens en gedachten die onder de mensen leven. Ofschoon ze een vergankelijk karakter hebben, zijn ze in staat om tijdens hun korte bestaan een plek te creëren waar mensen spontaan samenkomen en op informele wijze hun reacties inbrengen.⁸⁶ Aan deze laagdrempelige vorm van rouwen kan een ieder op eenvoudige wijze deelnemen. Van deze mogelijkheid werd in Enschede op grote schaal gebruikt gemaakt. Zowel bij Bureau Binnenstad als op de plek waar Jan Wind werd doodgeschoten kwamen publieke rouwmonumenten tot wasdom. De vooral ontlastende en kanaliserende functie van dit ritueel evenals de expressieve functie, waren in gebaar en woord zichtbaar aanwezig.

Het tijdelijke rouwmonument op de plek des onheils is een jaar later een permanent gedenkteken geworden. Het proces van *sanctification*, zoals door Foote omschreven, heeft zich daar op micro niveau voltrokken.

3.3 Rouw

De in hoofdstuk 1 geformuleerde werksomschrijving van rouwverwerking die is gebaseerd op de theorie van Worden, correspondeert met de inzichten die de onderzoeken van de afgelopen decennia hebben opgeleverd naar de wijze waarop mensen een verlies verwerken. De overtuiging dat rouw steeds uniek is heeft postgevat; er is een enorme verscheidenheid van reacties en gedragingen van mensen in rouw, zowel in de eerste periode na het overlijden als na een aantal jaren.⁸⁷ Er zijn opmerkelijke verschillen tussen mannen en vrouwen geconstateerd.⁸⁸ Een andere belangrijke conclusie van langlopende studies is dat normale rouw niet na een half jaar of één jaar is afgelopen. Binnen de wetenschap bestaat geen overeenstemming over de duur van normale rouwreacties. Termen als 'stadia van rouw', 'fasen' of 'componenten' kregen daarom in de tachtiger jaren van de vorige eeuw veel kritiek en het denken in termen van verrichte rouwtaken in plaats van in tijd werd bepleit. In het rouwtakenmodel van Worden gaat het niet om tijd maar om activiteit: het volbrengen van de

⁸³ Post, *Rituelen na rampen*, 69-72.

⁸⁴ Margry, 'Politiek rouwen in het publieke domein', 102-107, aldaar 103.

⁸⁵ J. de Hart, *Voorbeelden en nabeelden. Historische vergelijkingen naar aanleiding van de dood van Fortuyn en Hazes* (Den Haag 2005) 84-85.

⁸⁶ Margry, 'Politiek rouwen in het publieke domein', 102-107.

⁸⁷ C.M. Parkes en R.S. Weiss, *Recovery from bereavement* (New York 1983).

⁸⁸ M. Stroebe, W. Stroebe en H. Schut, 'Gender differences in adjustment to bereavement: An empirical and theoretical review', in: *Review of General Psychology* 5 (2001) 62-83.

rouwtaken leidt tot een nieuw emotioneel en sociaal evenwicht. Bij alle vier taken (zie paragraaf 1.3 *Rouwverwerking*) kan het sociale netwerk een belangrijke rol spelen.⁸⁹

De rouwtaken zijn gericht op het verwerken van het verlies en de vraag welke betekenis de Tuin van Bezinning daarin heeft staat in dit onderzoek centraal. Daarbij speelt een rol dat politiemensen die worden herdacht in de Tuin van Bezinning om het leven zijn gekomen als gevolg van een schokkende gebeurtenis. Rampen, oorlogen, geweld en het plotselinge overlijden van een dierbare zijn gebeurtenissen die onder de noemer schokkende gebeurtenis vallen. Twee karakteristieke elementen van ingrijpende gebeurtenissen vallen op: de gebeurtenis roept een intens gevoel van machteloosheid op en de gebeurtenis betekent een acute ontwrichting van het leven.⁹⁰ De onderhavige casestudy betreft de plotselinge gewelddadige dood van een 47-jarige politiemans als gevolg van een schietincident. Over het algemeen is een plotseling overlijden moeilijker te verwerken dan een verlies waarbij men afscheid van elkaar kon nemen. Ook het feit dat het verlies op zich een schokkende gebeurtenis is, is ongunstig voor de verwerking.⁹¹ Bij de verwerking van een schokkende gebeurtenis is steun of hulp vanuit de sociale omgeving van groot belang. Het kan gaan om goede praktische en materiële hulp, om adequate informatie en om emotionele steun.⁹²

In het Rituelen na rampenproject onderzoekt Post e.a. welke functie rituelen vervullen bij *coping* of verwerking.⁹³ Ofschoon *coping* niet alleen betrekking heeft op rouwverwerking, is het door Post e.a. verrichte onderzoek zeker interessant voor de Tuin van Bezinning omdat het ook bij Post e.a. gaat om de bijdrage die rituelen leveren aan het verwerken van leed en verlies. Hij constateert een positieve samenhang tussen rituele activiteit en de verwerking van problemen. Vaak wordt gewezen op de helende functie van rituelen. Rituelen worden geprezen om hun vermogen tot betekenisgeving en kanalisering van emoties.⁹⁴ Bij een ramp zijn rituelen heilzaam voor de nabestaanden en ook nuttig voor de hulpverleners.⁹⁵ De rol van rituelen in de verwerking van een schokkende gebeurtenis wordt algemeen erkend.⁹⁶ Wel waarschuwt Post e.a. voor een louter instrumenteel inzetten van rituelen. Verwerking van leed hangt ook samen met verzoening met het lot en dat vraagt overgave.⁹⁷

Naast het belang van de sociale omgeving en functie van rituelen draagt erkenning van wat er gebeurde bij aan de verwerking van een schokkende gebeurtenis.⁹⁸ Hier valt een duidelijke relatie met de sociale functie van rituelen te bespeuren. Voor de getroffensten van een schokkende gebeurtenis is de betrokkenheid van anderen van belang voor de verwerking. Hun steun en erkenning zijn van betekenis. Erkenning heeft verschillende uitingsvormen: er gaat erkenning uit van de aanwezigheid van veel mensen tijdens een stille tocht, een uitvaartplechtigheid of een herdenkingsceremonie. Ook kan erkenning uitgaan van de aanwezigheid van bepaalde deelnemers of aanwezigen (hoogwaardigheidsbekleders). In toespraken kunnen steun en erkenning op verschillende manieren aan de orde komen.

⁸⁹ J. de Keijser, *Sociale steun en professionele begeleiding bij rouw* (Amsterdam 1997) 1-3.

⁹⁰ J. v.d. Bout en R. Kleber, *Omgaan met verlies en geweld. Een leidraad voor rouw en traumaverwerking* (Utrecht 1994) 12-13

⁹¹ J. de Keijser 'Werken met rouw', in: E. Bax red., *Verlies en rouw op het werk. Rouwmanagement voor HRM* (Amsterdam 2007) 13-28, aldaar 18.

⁹² V.d. Bout, *Omgaan met verlies en geweld*, 117-152.

⁹³ *Coping* wordt omschreven als "een stabiliserende factor die mensen helpt zich in perioden van stress psychosociaal aan te passen. Het omvat cognitieve en gedragsmatige inspanningen om stressvolle omstandigheden en de daarmee verbonden spanning te beperken of te elimineren." Post, *Rituelen na rampen*, 50.

⁹⁴ Post, *Rituelen na rampen*, 56-57.

⁹⁵ *Ibidem*, 222.

⁹⁶ Margry, bijvoorbeeld, typeert de stille tocht en de geïmproviseerde, tijdelijke rouwmonumenten als 'democratische' publieke rouwinstrumenten. Margry, 'Politiek rouwen in het publieke domein', 101-119, aldaar 119.

⁹⁷ Post, *Rituelen na rampen*, 239-240.

⁹⁸ *Ibidem*, 214.

Erkenning spreekt eveneens uit herdenken. Erkenning komt ook nadrukkelijk tot uiting in monumenten; monumenten worden gezien als een publieke erkenning van wat de slachtoffers overkwam.⁹⁹ Bovendien houdt het monument de collectieve troost levend, wat de nabestaanden ook ervaren als erkenning.

3.4 Evaluatie jaarlijkse herdenkingsceremonie

Aanwezigheid bij de herdenkingsceremonie stelt mij in staat op basis van observerende participatie met inachtneming van de besproken theorie evaluerende opmerkingen over het ritueel te maken.¹⁰⁰ Ik maakte het jaarlijkse collectieve ritueel in de Tuin van Bezinning alle vier keren mee.

In algemene zin valt op dat het karakter van de plechtigheid heel ceremonieel van aard is. Het is een strak, protocollair ritueel. De vele aanwezige uniformen, de ceremoniemeester en de opstelling in de Tuin ademen een ceremoniële sfeer, waarin protocol en orde bepalend zijn. Er is een spanning tussen de formaliteit van de politiecultuur en de persoonlijke beleving van het herdenkingsritueel waar emoties een rol spelen.

Ofschoon het ritueel is ontworpen voor de Tuin van Bezinning, toont het officiële deel een scenario met een traditioneel karakter. Het eerste deel van de ceremonie is herkenbaar; het is een samenvoeging van klassieke herdenkingsriten: toespraken, de kranslegging, één minuut stilte, het Wilhelmus en instrumentale muziek.

Er is een spanning voelbaar tussen betrokkenheid en distantie. De strakke zakelijke aankondigingen van de ceremoniemeester creëren afstand. Hij noemt uitsluitend de achternaam van de beide politiemensen die het afgelopen jaar als gevolg van een dienstongeval om het leven zijn gekomen.¹⁰¹ De minister, hoofdcommissaris, student en geestelijk verzorger daarentegen spreken over “Gabriëlle Cevat en Peter van Veen.” Omdat de naam direct verbonden is met iemands identiteit geeft het publiek bij name noemen van de doden een krachtige emotionele expressie aan hun aanwezigheid ondanks afwezigheid. De spanning is ook voelbaar daar waar de vier sprekers worden aan- en afgemarcheerd terwijl in hun toespraken op allerlei manieren betrokkenheid en nabijheid doorklinken. De beeldtaal van het verhaal en het gedicht, die met name geschikt is om uitdrukking te geven aan emoties, is aanwezig in de toespraak van de student, die verhaalt over de moedige ridder Walewein en in de herdenkingstoespraak met elementen van zingeving en spiritualiteit van de geestelijk verzorger in onder meer de gepresenteerde strofen uit het gedicht van Hanna Lam.

Het strakke, protocollaire en de spanning tussen afstand en betrokkenheid wordt doorbroken als de direct betrokkenen, familienabestaanden, een actieve rol krijgen in het ritueel. Dit dient zich aan als familienabestaanden van de beide slachtoffers die dit jaar voor het eerst worden herdacht worden uitgenodigd hun symbolische witte roos in het rozentableau te steken en de gegraveerde naam van hun geliefde in de Tuin te aanschouwen en als kort daarna alle genodigden daartoe worden uitgenodigd. Tot dan is er voor de familienabestaanden nauwelijks mogelijkheid voor actieve deelname aan het ritueel. Zij zijn aanwezig en vooral toeschouwer: zij staan, kijken, luisteren, pinken soms een traan weg, zijn stil. De aanwezige geüniformeerde politiemensen daarentegen zijn handelend betrokken bij de *performance* van het ritueel. Zij vormen een erehaag, staan in de houding en brengen de groet.

⁹⁹ Post, *Rituelen na rampen*, 141.

¹⁰⁰ Bij ritueel gaat het om gestileerd, gepresenteerd handelen. Er is alleen ritueel als er wordt gespeeld. Ritualiteit is afhankelijk van de *performance*. Als het spel niet goed gespeeld wordt, als de *performance* gebrekkig is, wordt het ritueel ontkracht. Het is belangrijk onszelf over te geven aan en zintuiglijk in te laten met het symbolospel. Lichamelijke en zintuiglijke zijn onontbeerlijk voor het ritueel.

¹⁰¹ “Terugkijkend op het afgelopen jaar moet ik u helaas mededelen dat twee collega’s door een ongeval tijdens de uitoefening van de dienst om het leven zijn gekomen. De namen van mevrouw Cevat en de heer van Veen staan vanaf vandaag in dit nationaal monument gegraveerd.”

Tuin van Bezinning: toespraak minister herdenkingsceremonie 2009

Als je kijkt naar de verhouding tussen woord en ritueel handelen is er een overgang waarneembaar: in het tweede deel van de plechtigheid na de toespraken, krijgt de handeling meer plaats en in het slotdeel van het ritueel is sprake van gemeenschappelijk handelen. Witte rozen worden in de mal gestoken, er wordt door de Tuin gelopen, namen worden opgezocht en soms aangeraakt, bloemen worden gelegd, her en der vloeien tranen, ontroerende ontmoetingen vinden plaats; herdenken wordt 'daadwerkelijk'.

Overigens wordt de protocollaire sfeer letterlijk en figuurlijk verluchtigd door het rituele landschap.¹⁰² Het plaatsgebonden ritueel speelt zich af 'in' het monument, dus in de openlucht, op *Holy Ground*, die de zintuigen streelt.

Ik maak ook enkele concluderende opmerkingen ten aanzien van in het oog springende waargenomen kenmerken en functies van het herdenkingsritueel. Het kenmerk van herhaling, wezenlijk voor het ritueel, is aanwezig. Sinds de opening van de Tuin van Bezinning op 21 maart 2006, heeft de jaarlijkse herdenkingsceremonie zich volgens een vast herkenbaar patroon herhaald.¹⁰³ De met het herhalingskenmerk nauw verbonden formaliserende functie van het ritueel komt in verschillende rituele handelingen tot uitdrukking, zoals de erehaag van uniformen, de kranslegging, de stilte en de witte roos (een zorgvuldig gekozen symbool).

De collectieve / sociale functie van het ritueel manifesteert zich op verschillende wijzen. Zo is zij zichtbaar door de aanwezigheid van vele genodigden – familienabestaanden, collega-nabestaanden, overige betrokkenen – waar tevens erkenning van uit gaat. Zij is zichtbaar in een erehaag van uniformen waar hiërarchie geen rol speelt die een grote groep nabestaanden en andere genodigden omringt die gezamenlijk de *Holy Ground* koesteren. In mijn beleving vormt het rituele handelen zo een symbolische 'keten van verbondenheid'. Het ritueel wekt (zo) gezamenlijkheid en vormt zo de gemeenschap; een solidaire gemeenschap die zichtbaar is in vele ontmoetingen tussen mensen en in de aandacht die mensen voor elkaar

¹⁰² P. Post, *Ritueel landschap: over liturgie buiten. Processie, pausbezoek, danken voor de oogst, plotselinge dood* (Tilburg 1995).

¹⁰³ Tijdens de herdenkingsceremonie op 11 juni 2009 werd een nieuw onderdeel toegevoegd: voor het eerst werd een overdenking door een geestelijk verzorger gehouden.

hebben. De rite verleent deze gemeenschap eigenheid en identiteit doordat de *performance* aansluit bij de politiecultuur. De collectieve /sociale functie is hoorbaar in de toespraken waarin steun en erkenning op verschillende manieren doorklinken, in de muziek en de gesprekken.

De ethische functie van het ritueel manifesteert zich vooral in de toespraken van de minister en de hoofdcommissaris. Deze sprekers zetten aan tot menswaardig handelen: de minister roept op tot respect en steun voor politiemensen bij hun dagelijks werk en zij belooft de naasten, vrienden en collega's, steun en medeleven door de slachtoffers jaarlijks te blijven herdenken. De hoofdcommissaris doet een breed appèl op betrokkenheid, oprechte aandacht en zorg voor elkaar.

De emotionele functie van het rituele handelen wordt vooral zichtbaar in het tweede deel van de ceremonie als de nabestaanden en collega's de roos in het tableau steken, de Tuin betreden en de naam van hun dierbare(n) opzoeken, bloemen leggen; daar waar het herdenken 'daadwerkelijk' wordt. Mensen zijn zichtbaar geraakt; het ritueel grijpt diep in, wordt hoog geacht en diep beleefd.

Tuin van Bezinning: het rozentableau, herdenkingsceremonie 2009

HOOFDSTUK 4 CASESTUDY

Dit hoofdstuk begint met het feitelijk relaas van het schietincident waarbij brigadier Jan Wind is omgekomen en de beschrijving van zijn voormalige werkplek, Bureau Binnenstad. Vervolgens schets ik wat er in het Twentse korps gebeurde na zijn gewelddadige dood. Dat doe ik aan de hand van de vele gesprekken die ik in de loop van het onderzoek voerde met mensen die destijds van dichtbij meebeleefden wat zich voordeed. Daarvoor gebruik ik ook andere beschikbare bronnen. Ik spreek over de rituelen die zich voltrokken en de monumenten die na zijn dood zijn opgericht. Bij enkele worden verbanden gelegd met de theorie. Vervolgens komt de analyse van de interviews aan de orde en tot slot geef ik de resultaten daarvan weer.

4.1 'In koelen bloede doodgeschoten'¹⁰⁴

Op donderdag 30 september 2004 omstreeks 14.00 uur, werd in de omgeving van het Stationsplein in Enschede door politiemensen van het regiokorps Twente, Team Binnenstad, een periodieke actie 'Veel Voorkomende Criminaliteit' gehouden. De actie was gericht op overlast en fietsendiefstal. Omdat bekend was dat op het plein ook veel drugs gedeald wordt, werd ook gepost op mensen die zich mogelijk schuldig zouden maken aan drugscriminaliteit. Kort na 14.00 uur constateerde een hoofdagent dat vermoedelijk een drugstransactie tussen twee mannen had plaatsgevonden. Zij meldde dit aan collega's die de beide mannen volgden door de binnenstad van Enschede. Zij gingen bij een cafetaria samen naar binnen. Even later verliet één van beide verdachten de cafetaria. Hij werd door een politiesurveillant gevolgd tot in de 'Wibra' in het winkelcentrum 'Irenepromenade' aan de Noorderhagen in Enschede. Daar informeerde de surveillant de twee geüniformeerde politiemensen, waaronder de 47-jarige brigadier Jan Wind, die naar dat winkelcentrum waren gestuurd om deze verdachte aan te houden, over haar bevindingen en wees hen de verdachte aan. Toen de verdachte de 'Wibra' verliet werd hij door Jan Wind en zijn collega rond 15.00 uur aangehouden op verdenking van overtreding van de Opiumwet. De verdachte liep – ogenschijnlijk rustig – met hen mee naar de uitgang van het winkelcentrum, naar de opvallende surveillanceauto die geparkeerd stond aan de Noorderhagen. Staande bij de politieauto, stapte de verdachte plotseling achteruit, trok een vuurwapen, richtte dat op Jan Wind en loste één schot. Jan Wind greep naar zijn borst, gaf een schreeuw, zakte in elkaar en viel op straat. De verdachte sloeg direct op de vlucht. Onmiddellijk snelden veel politiemensen en twee ambulances naar de plaats van het schietincident. (Plaats Delict 1). De zwaargewonde Jan Wind werd enige tijd ter plaatse behandeld en met spoed overgebracht naar het ziekenhuis in Enschede waar hij diezelfde middag om 16.13 uur overleed.

Twee te hulp toegesnelde politiemensen werden door getuigen getipt over de vluchtweg van de verdachte en gingen in een opvallende politieauto op zoek. Al snel werd de verdachte gesignaleerd. Toen deze de politieauto zag pakte hij zijn vuurwapen en richtte het op de inzittenden. Vervolgens vluchtte hij het schoolplein van basisschool en peuterspeelzaal 't Zeggelt' op, waar volwassenen en kinderen aanwezig waren. De politiemannen stapten uit de auto. De verdachte werd gesommeerd zijn wapen te laten vallen. Kinderen werden in veiligheid gebracht. De verdachte zocht dekking en er volgde een schotenwisseling tussen de verdachte en de twee politieagenten. Eén van hen, een 30-jarige hoofdagent, werd door een kogel in zijn hoofd getroffen. Zwaar gewond zakte hij in elkaar. (Plaats Delict 2). De andere agent werd eveneens door de verdachte beschoten, maar bleef ongedeerd. Vervolgens maakte

¹⁰⁴ Voor de beschrijving van het relaas heb ik geput uit het proces-verbaal van bevindingen en aanvullende informatie die ik ontving van rechercheurs die destijds betrokken waren bij het strafrechtelijk onderzoek.

de verdachte zich opnieuw uit de voeten. Politie mensen die naar aanleiding van de beide schietincidenten waren gearriveerd, gingen in de directe omgeving op zoek naar de gevluchte verdachte. Omstreeks 15.15 uur werd hij aan de Dr. Benthemstraat achter een leegstaand kantoorgebouw dat werd gebruikt door zwervers en junks, aangetroffen. Hij werd aangeroepen te voorschijn te komen en zijn handen omhoog te steken. De verdachte reageerde niet op de sommeringen. Hij verschanste zich achter het gebouw en richtte zijn vuurwapen naar voren. Opnieuw sommeerde de politie hem en toen een reactie uitbleef, schoot een politiemans diverse keren op de verdachte die niet werd geraakt. Uiteindelijk gooide de verdachte het vuurwapen voor zich op de grond en stak zijn armen omhoog. Hij liep in de richting van een hekwerk, pakte dat met één hand vast, kennelijk met de bedoeling er overheen te klimmen. Toen werd een diensthond ingezet en de verdachte overmeesterd en aangehouden. (Plaats Delict 3).

De verdachte werd op 30 september 2004 voorgeleid aan de hulpofficier van justitie en diezelfde avond om 21.00 uur in verzekering gesteld. De in verzekeringstelling werd op 3 oktober 2004 verlengd. Er was sprake van verdenking van moord cq. doodslag en poging tot moord cq. doodslag en van verboden wapen- en munitiebezit. Op 30 september 2004 werd op drie adressen in Enschede een doorzoeking gedaan op grond van de Wet wapens en munitie. Op één adres werden goederen in beslag genomen. (Zie paragraaf 2.1.3). In de periode van 30 september 2004 tot 12 oktober 2004 werd de verdachte meerdere keren verhoord. Uit een aantal verklaringen van de verdachte en getuigen bleek dat sprake was van voorbedachte rade. De verdachte, een Duitser, had in Duitsland vanwege gewapende overvallen reeds lange gevangenisstraffen uitgezeten en omdat hij ten tijde van zijn aanhouding in Enschede weer verdacht werd van gewapende overvallen, hing hem in Duitsland de zogenaamde *Sicherheitshaft* boven het hoofd. Hij had aan getuigen te kennen gegeven dat hij zijn pistool zou gebruiken als hij zou worden aangehouden door de politie.

Tot aan zijn aanhouding op 30 september 2004 had verdachte B. in Nederland geen antecedenten en was bij de Enschedese politie niet bekend. Hij werd in hoger beroep door het Gerechtshof in Arnhem op 29 juni 2006 veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf voor de moord op brigadier Jan Wind en poging tot moord op de zwaar gewond geraakte 30-jarige hoofdagent en de ongedeerd gebleven agent en voor verboden vuurwapen- en munitiebezit. Als veroordeelde B. in Nederland zijn straf heeft uitgezeten zal hij worden overgedragen aan de Duitse justitie. Deze wil hem alsnog berechten voor enkele in Duitsland gepleegde ernstige feiten.¹⁰⁵

4.2 Twentse korpscontext en rituelen en monumenten na het overlijden

Bureau Binnenstad Enschede

Jan Wind was ten tijde van het fatale schietincident werkzaam in Enschede aan Bureau Binnenstad. Dit politiebureau in het centrum van Enschede introduceerde begin 80-er jaren van de vorige eeuw, toen Enschede nog een gemeentepolitiekorps was, een nieuwe werkwijze, het wijkgericht werken. (Zie voetnoot 21). De kloof tussen burger en politie moest worden gedicht. De burger moest 'zijn' politie kennen en de politie moest 'haar' burgers kennen. Het Binnenstadsteam kreeg de taak het openbare orde vraagstuk – criminaliteit en overlast, een verslechterende sfeer in het uitgaansleven en toenemend geweld – volgens het principe 'kennen en gekend worden' aan te pakken. Op basis van evaluaties en positieve reacties van buiten werd Bureau Binnenstad, ook wel 'Bubi' genoemd, per 1 januari 1984 definitief een feit. In de loop der tijd heeft het wijkteamconcept zich verder ontwikkeld en nog altijd loopt het als een rode draad door de werkwijze van 'Bubi', dat ook na de ingrijpende

¹⁰⁵ Uitspraak van 29 juni 2006 Arrest van meervoudige kamer voor strafzaken Gerechtshof te Arnhem.

reorganisatie van het politiebestedel in 1994 in het regiokorps Twente als wijkteam basispolitiezorg, bleef voortbestaan.¹⁰⁶ Toen Jan Wind overleed telde het team ongeveer vijftig medewerkers. Met een onderbreking van een jaar is Jan Wind tot aan zijn dood altijd aan Bureau Binnenstad werkzaam geweest.

Ontreddering in korps na schietpartij

Direct betrokken collega's vertelden dat na binnenkomst van de melding 'collega neergeschoten' iedereen van Bureau Binnenstad naar buiten vloog om assistentie te verlenen. Zij omschreven het 'musketiergevoel' dat in werking trad. Kort daarna volgde in de binnenstad een tweede schietpartij en nadat vanuit het ziekenhuis het bericht kwam dat Jan Wind was overleden ontstond op de afdeling een situatie van totale ontreddering. De collega's van Bureau Binnenstad, "als het ware één familie onder elkaar", waren, zo vertelden enkelen, totaal verslagen: "Ofschoon je in het politiewerk heel wat meemaakt, is het een heel ander verhaal als het iemand van jezelf is." De collega's zochten elkaar op, spraken en zwegen met elkaar en deelden hun verdriet. Het volledige Team Binnenstad werd gedurende de periode tot na de crematie vrijgesteld van de reguliere werkzaamheden. De diensten werden overgenomen door andere teams van het Twentse korps. 'Bubi' rouwde en bereidde zich voor op de afscheidsplechtigheid. Collega's vertelden dat de onderlinge solidariteit, het gevoel van saamhorigheid, wezenlijk kenmerk van de politiecultuur, manifest aanwezig was. Uit het hele land kwamen duizenden reacties en steunbetuigingen in de vorm van kaarten, brieven, e-mails, tekeningen en bloemen, afkomstig van andere korpsen, van individuele collega's en vanuit de gehele samenleving. Een selectie van de vele reacties kreeg een plek op prikborden aan de wand bij de kantine van Bureau Binnenstad in Enschede. In de week voorafgaande aan de crematie werden bijeenkomsten georganiseerd waar ruimte was voor verdriet en collega's geïnformeerd werden over de uitvaartplechtigheid, de situatie van de zwaargewonde collega en de voortgang van het onderzoek rond de verdachte.¹⁰⁷

Tijdelijke rouwmonumenten

Op de plek aan de Noorderhagen waar Jan Wind werd neergeschoten – Plaats Delict 1 – werden kort nadat het sporenonderzoek door de Technische Recherche was afgerond, door het publiek al de eerste bloemen gelegd en waxinelichten geplaatst. Ook het trottoir voor Bureau Binnenstad in Enschede groeide in een paar dagen uit tot een indrukwekkende bloemenzee, waar ook brieven, tekeningen en boodschappen werden achtergelaten. Deze beide tijdelijke rouwmonumenten opgericht vanwege de gewelddadige dood van Jan Wind, maakten zichtbaar dat de Enschedese gemeenschap publiekelijk en massaal meeleeftde en protest uitte.

¹⁰⁶ M. Gosselink en T. Kits red., *Bureau Binnenstad Enschede 25 jaar. Werken aan veiligheid* (Zutphen 2008).

¹⁰⁷ In de speciale uitgave van *PIT Politie Info Twente* van oktober 2004 wordt op pagina 12 tot en met 22 geschreven over de gebeurtenissen en sfeer in het korps na die dramatische donderdagmiddag en de hartverwarmende reacties die het korps ontving. Foto's van de bijeenkomsten en de steunbetuigingen illustreren de teksten.

Tijdelijk rouwmonument voor Bureau Binnenstad

De Stille Tocht

De wijkagent van het horecagebied in de Enschedese Binnenstad, vertelde dat kort na het overlijden van Jan Wind bij de horecaondernemers, de portiers van de horecagelegenheden en de Jongerenwerkers van de Preventie Unit Binnenstad, spontaan de idee ontstond op enigerlei wijze stil te staan bij het overlijden van Jan Wind: “We willen wat doen.” De idee voor een stille tocht en een stil moment op de Oude Markt bij de Grote Kerk in Enschede werd geboren. De media werden niet op de hoogte gesteld van het initiatief. Op zaterdagavond 2 oktober 2004, kort voor middernacht vertrok een stoet van ongeveer vijftien Enschedese politiemensen samen met de vrouw en dochter van de doodgeschoten Jan Wind, van Bureau Binnenstad naar de Oude Markt in Enschede. Onderweg sloten mensen aan bij de stoet. Op de Oude Markt op het plein voor de Grote Kerk verzamelden zich honderden mensen, waaronder vele horecabezoekers. Gedurende een kwartier luidde de koster de klokken van de Grote Kerk en om klokslag 00.00 uur volgde een stilte die twee minuten duurde. Na de stilte klonk uit de luidsprekers van vele kroegen in de binnenstad het lied *You'll never walk alone*. Hierna trok men naar de plek aan de Noorderhagen waar Jan Wind was neergeschoten. Zijn vrouw, dochter en collega's legden bloemen bij het tijdelijke rouwmonument.

Ook de stille tocht liet zien dat na de plotselinge, gewelddadige dood niet alleen de naaste familie en collega's overrompeld waren, ook veel grotere gemeenschappen hadden publiekelijk deel aan deze dood en gaven daar massaal uiting aan. Emoties die deze dood teweeg bracht, zoals verdriet, onmacht, angst, boosheid en woede, bleven niet beperkt tot het private domein. Zij vonden door middel van de stille tocht een gecontroleerde uitweg in het publieke domein.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Op zondag 3 oktober 2004 werd opnieuw massaal uiting gegeven aan het collectief deelhebben aan deze onverdiende dood. Er werd in het Arke-stadion voorafgaand aan de wedstrijd van FC Twente één minuut stilte in acht genomen als eerbetoon aan de omgekomen Enschedese brigadier Jan Wind. “De maatschappelijke verontwaardiging na de gewelddadige dood van Jan Wind deed het korps goed”, was een uitspraak van Twentse collega's die ik de afgelopen maanden regelmatig hoorde.

Crematieplechtigheid met beperkte korpseer

Als een politieambtenaar als gevolg van een dienstongeval overlijdt, vindt een uitvaart met volledige of beperkte korpseer plaats, mits de familie daarmee instemt.¹⁰⁹ Ofschoon de Nederlandse politie (nog) niet beschikt over een eenduidig protocol, zijn bij een afscheidsplechtigheid met volledige korpseer in principe de volgende elementen aanwezig: een erepeloton, kistdragers, slippendragers, kransdragers, een motorescorte en/of ruiterscorte van de rouwstoet, een erehaag en desgewenst een politieorkest en/of politiekoor. Alle collega's verschijnen in gekleed tenue. De regie van de plechtigheid is dan volledig in handen van het korps en de kosten komen voor rekening van het korps.

Jan Wind overleed tijdens de uitoefening van de dienst en in overleg met de directe nabestaanden vond zijn uitvaart plaats met beperkte korpseer. Dat betekende dat de regie in handen was van de nabestaanden en het korps tezamen, en dat onderdelen van de volledige korpseer achterwege werden gelaten. Er waren geen erepeloton en ruiterscorte, er waren geen slippendragers en er was geen politieorkest noch politiekoor.

Op basis van de destijds gemaakte DVD, schets ik het verloop van de crematieplechtigheid.¹¹⁰ Vanuit het rouwcentrum waar Jan Wind was opgebaard, trok op 6 oktober 2004 de rouwstoet begeleid door een motorescorte naar Bureau Binnenstad. Daar vormden geüniformeerde collega's een erewacht. De rouwstoet hield daar stil en de collega's brachten de groet. In de omgeving van het bureau en langs de route had zich veel publiek verzameld om Jan Wind de laatste eer te bewijzen. De rouwstoet trok onder escorte naar het crematorium in Usselo waar langs de oprijlaan door politiemensen afkomstig uit het hele land een door de familie en collega's als indrukwekkend ervaren, enorme erehaag was gevormd. Kransdragers liepen voor de lijkwagen uit, die geflankeerd werd door de zes kistdragers. Op het moment dat de lijkwagen de erehaag passeerde, werd de groet gebracht. De kist bedekt met de Nederlandse vlag, werd door de kistdragers, zes naaste collega's van Jan Wind, op de schouders de aula van het crematorium binnengedragen, gevolgd door de naaste familie.

¹⁰⁹ Volgens artikel 1 lid 1 sub z van het Besluit ambtenarenreglement politie wordt onder een dienstongeval verstaan: een ongeval, welk in overwegende mate zijn oorzaak vindt in de aard van de aan de ambtenaar opgedragen werkzaamheden of in de bijzondere omstandigheden, waaronder deze moesten worden verricht, en dat niet aan zijn schuld of onvoorzichtigheid te wijten is.

¹¹⁰ DVD *Uitvaartplechtigheid Jan Wind 15-7-'57 30-09-'04*.

Uitvaartplechtigheid met beperkte korpseer Jan Wind: erehaag bij oprijlaan crematorium

Buiten op het parkeerterrein werd de plechtigheid op videoschermen gevolgd door enkele duizenden aanwezigen.¹¹¹ Een medewerkster van de uitvaartondernemer sprak een woord van welkom tot alle aanwezigen en introduceerde de sprekers. Ik heb hierna enige citaten van sprekers opgenomen die een aantal aspecten van het politiewerk en de politiecultuur illustreren.¹¹² Als eerste sprak de korpsbeheerder, burgemeester Jan Mans van Enschede:

“Achtentwintig jaar heeft Jan Wind zich ingezet voor de orde en veiligheid in de binnenstad. Het is triest en droevig te moeten vaststellen dat hij op zijn eigen werkterrein en bezig met zijn primaire taak, door een kogel is geveld. De binnenstad was van hem. De mensen kenden hem, hadden respect voor hem en droegen hem op handen...(red. korte stilte, stem klinkt geëmotioneerd). Dat de binnenstad van hem hield is opnieuw duidelijk geworden door de stilte die middenin de nacht, in aanwezigheid van Jacqueline, door heel de horeca in acht is genomen om Jan te gedenken, om een stil protest te laten horen tegen wat hem overkomen is.”

De burgemeester sloot af met de woorden: “Jan Wind, zoon van zijn moeder, echtgenoot van Jacqueline, vader van Chantalle, politiemans van ons.” Na hem sprak de korpschef, Piet Deelman. Hij typeerde de situatie in het Twentse korps als volgt:

“De wereld zoals wij die kennen staat sinds donderdag op zijn kop. Het korps is ontluisterd, verdrietig, machteloos. De dood van Jan, in het harnas gestorven, laat een open wond achter in het Twentse politiekorps.”

¹¹¹ De crematieplechtigheid werd naar schatting door ongeveer 2000 geüniformeerde politiemensen, afkomstig uit heel Nederland, en honderden ‘burgers’ bijgewoond.

¹¹² De citaten van de burgemeester, korpschef en naaste collega, heb ik overgenomen van de DVD van de uitvaartplechtigheid.

Een naaste collega van Bureau Binnenstad, Wim ten Heuw, vertelde:

“Als executieve collega’s ga je heel intens met elkaar om. Je móet intensief samenwerken, je móet werkzaamheden heel goed op elkaar afstemmen. Er zijn situaties waarin je elkaar beschermt, elkaar helpt, elkaar aanvult en soms kom je samen in levensbedreigende situaties. Die omstandigheden maken dat je je sterk met elkaar verbonden voelt, en dat je, ondanks soms heel verschillende persoonlijkheden en heel verschillende opvattingen, erg veel àan elkaar, maar ook vàn elkaar kunt hebben. Op een bepaalde manier ga je bij de politie van elkaar houden.”

Hierna sprak de voorzitter van de Twentse politiekapel waar Jan Wind bijna twintig jaar lid van was geweest, en als laatste een familielid namens de weduwe. De *Last Post* werd geblazen door een collega van de Twentse politiekapel, waarna de kistdragers naast de kist hun positie innamen en alle aanwezigen aan de kist voorbijtrokken en Jan Wind een laatste groet brachten.

Het ritueel van de uitvaart met beperkte korpseer had een collectieve / sociale functie. Het ritueel wekte gezamenlijkheid, saamhorigheid en verbondenheid, en was een expressie van medeleven. De in gekleed tenue aanwezige politiemensen, afkomstig uit het hele land, namen actief deel aan het ritueel en vonden daarin hun identiteit. De formaliserende functie van het ritueel was zichtbaar aanwezig in symbolen en gebaren zoals de vlag, de erehaag, de groet en de officiële kleding. Het ritueel had een ontlastende en kanaliserende functie; het vervulde een rol bij het verwerken van het verdriet. De bezwerende functie van het ritueel was aanwezig; het ritueel hielp in de omgang met het onheil, de plotselinge onverdiende dood van Jan Wind. Het ritueel had een helende, therapeutische werking.

Gedenkteken Noorderhagen

Aan de Noorderhagen op de plek des onheils is op verzoek van de weduwe en dochter van Jan Wind en de naaste collega’s van Bureau Binnenstad, door de gemeente Enschede en politie Twente een monument opgericht. Er is een granieten gedenksteen in het wegdek geplaatst met daarop de naam en sterfdatum van brigadier Jan Wind. Het monument is een jaar na de gewelddadige dood door de weduwe, de burgemeester en districtschef van Bureau Binnenstad gezamenlijk onthuld. Daarbij waren familienabestaanden en collega-nabestaanden aanwezig.

Monument Noorderhagen

Jaarlijks wordt door collega's van Bureau Binnenstad stil gestaan bij de sterfdag van Jan Wind. Zij bezoeken die dag, doorgaans samen met de weduwe en dochter, het monument en er worden bloemen gelegd. De jaarlijkse fietstocht van de wielclub van de Enschedese Politie Sportvereniging, waarvan Jan Wind lid was, is in 2005 naar hem vernoemd. Tijdens de eerste 'Jan Wind Tukkertocht' hebben alle deelnemers bij het monument bloemen gelegd.

Bij de totstandkoming van dit gedenkteken is duidelijk sprake geweest van een *bottom up*-proces van *sanctification*. Dit monument brengt erkenning op lokaal niveau tot uitdrukking.

Korpsmonument

Niet lang na het gewelddadig overlijden van Jan Wind kwam van verschillende kanten in het korps het verzoek om een korpsmonument op te richten waar Jan Wind herdacht zou worden. Zowel collega's die met Jan Wind hadden samengewerkt als collega's elders uit de regio, hadden de behoefte aan een permanent gedenkteken. Ideeën en gedachten werden geïnventariseerd en uiteindelijk besliste de korpschef dat er een korpsmonument zou komen dat de namen zou vermelden van de politiemensen die sinds de officiële start van het regiokorps Twente op 1 april 1994, als gevolg van een dienstongeval om het leven waren gekomen. Dat betekende dat bij de onthulling op 4 juli 2006 het monument twee namen bevatte. Naast de naam en sterfdatum van Jan Wind, ook die van Michiel Prins. Deze hoofdagent overleed op 31 augustus 2003 in Enschede als gevolg van een noodlottig verkeersongeval. De opening vond plaats door de korpsbeheerder in het bijzijn van de korpschef, hoofdofficier van justitie, districtscheffs, stafhoofden en familienabestaanden en vrienden van de beide slachtoffers. Het monument is zo ingericht dat eventueel nieuwe namen kunnen worden toegevoegd.

Het monument is bewust geplaatst in het I.B.T.-centrum in Borne. In dit regionale centrum voor integrale beroepsvaardigheden worden executieve politieambtenaren getraind op veiligheid, het gebruik van geweldsmiddelen (vuurwapen, wapenstok, pepperspray) en aanhoudingstechnieken. Het monument bestaat uit een kunstwerk van glas dat het leven in lijnen, licht en kleur verbeeldt en een namenplateau.¹¹³ "Het is een gedenkteken voor alle Twentse politie-collega's om stil te staan bij dat leven en de vergankelijkheid ervan."¹¹⁴ Bij het korpsmonument vinden geen herdenkingsceremoniën plaats.

De totstandkoming van het Twentse korpsmonument sluit aan bij de constatering van Foote dat in deze tijd meer mensen mogen deelnemen aan het debat over de betekenis van gebeurtenissen en de ontwikkeling van nieuwe rituele ruimten en monumenten (*bottom up*). Het korpsmonument betekent erkenning op regionaal niveau.

¹¹³ Het kunstobject is gemaakt door Annemiek Punt www.annemiekpunt.nl/wp/dutch/index.php/de-projecten/politie-twente-borne, 11 oktober 2009.

¹¹⁴ Het toenmalige hoofd van de afdeling communicatie van politie Twente, Wilma van Raalte, formuleerde de volgende tekst bij het monument: *Stilstaan bij vergankelijkheid Het leven zo kleurrijk en schitterend als glas. Het leven zo breekbaar en kwetsbaar als glas*. Die tekst staat te lezen op een kaart die ter gelegenheid van de onthulling van het monument door politie Twente is gedrukt.

Korpsmonument in I.B.T.-centrum Borne

4.3 Interviews collega-nabestaanden

4.3.1 *Persoonlijke achtergronden respondenten*

Zoals gezegd heb ik vijf executieve collega's geïnterviewd. Bij aanvang van het interview heb ik enkele persoonsgegevens verzameld. Enige informatie over de persoonlijke achtergronden van de vijf collega's die aan het onderzoek deelnamen geef ik hier weer. Het betrof één vrouw en vier mannen. De gemiddelde leeftijd ten tijde van het interview was 47 jaar. De jongste respondent was 30 jaar, de oudste 60 jaar. Alle vijf hadden een levenspartner. Twee respondenten beschouwen zichzelf als lid van een christelijke kerk. Drie van de vijf respondenten waren ten tijde van de gewelddadige dood van Jan Wind werkzaam in Team Binnenstad ('Bureau Binnenstad'), het team waar Jan Wind deel van uitmaakte. Twee als

naaste collega in de basispolitiezorg en één als leidinggevende. De beide andere respondenten waren werkzaam in twee andere teams aan wijkbureaus elders in Enschede. Eén als leidinggevende en één als wijkagent. De rangen van de respondenten varieerden toentertijd van agent tot en met hoofdinspecteur. Twee respondenten hebben Jan Wind 27 jaar als collega gekend; dat is zolang als Jan Wind bij de politie werkzaam is geweest. De drie andere respondenten hebben Jan Wind respectievelijk drie maanden, drie jaar of vijf jaar als collega meegemaakt. Vier respondenten hadden dienst toen het schietincident aan de Noorderhagen plaatsvond. Van hen zijn er drie onmiddellijk daarna op enigerlei wijze betrokken geweest bij de opsporingsactiviteiten naar de op de vlucht geslagen schutter. Alle vijf collega's hebben de crematieplechtigheid met beperkte korpseer van Jan Wind op 6 oktober 2004 bijgewoond. Twee van de vijf respondenten hebben de Tuin van Bezinning meerdere keren bezocht. Drie respondenten zijn (nog) nooit in de Tuin geweest.

Na verzameling van de hiervoor weergegeven persoonsgegevens, nodigde ik de respondent uit mij kort te vertellen over waar hij was toen het fatale schietincident op 30 september 2004 plaatsvond en wat er toen met hem gebeurde.¹¹⁵ Ofschoon ik vanwege gemaakte afspraken met betrekking tot het anoniem verwerken van de verstrekte informatie, inhoudelijk niet inga op deze persoonlijke ervaringen van de collega's, vind ik het van belang te vermelden dat zij alle vijf gedetailleerde, concrete en emotionele herinneringen hebben aan wat zich die middag (en de periode daarna) in Enschede heeft afgespeeld. Het maakte zichtbaar dat dergelijke incidenten veel losmaken, diepe indrukken nalaten en lang nawerken.¹¹⁶

4.3.2 *Analyse interviews*

De beschrijving van de analyseresultaten wil ik zoveel mogelijk doen aan de hand van thema's of topics die van de verschillende deelvragen zijn afgeleid. In het interview hebben de deelvragen rondom de onderwerpen monument, jaarlijkse herdenking, lokale monumenten en rituelen en rouwverwerking centraal gestaan.

- Welke betekenis heeft het nationale monument de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de jaarlijkse collectieve herdenking in de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis hebben lokale monumenten en rituelen voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de Tuin van Bezinning voor de rouwverwerking van collega-nabestaanden?

Om het leesbaar en overzichtelijk te houden geef ik in drie afzonderlijke onderdelen – monumenten, jaarlijkse herdenkingsceremonie en andere rituelen, rouwverwerking – de resultaten weer. Het interviewformat collega's heb ik als BIJLAGE V toegevoegd.

Voordat ik aan de interviewvragen gerelateerd aan de specifieke deelvragen begon, heb ik aan de respondenten de algemene open vraag voorgelegd welk monument, ritueel of plek voor hen het meest van belang is in het kader van het verlies van Jan Wind. Bij beantwoording viel op dat de beide naaste collega's – toentertijd samen met Jan Wind werkzaam in de basispolitiezorg – vlot en zonder aarzeling de gedenksteen aan de Noorderhagen noemden, de

¹¹⁵ In verband met de leesbaarheid wordt naar de 'respondent' steeds verwezen met de mannelijke vorm (hij/zijn/hem).

¹¹⁶ Ook in *Waakzaam en dienstbaar. Een portret van de Nederlandse politie* dat in 2008 verscheen, is dat te lezen. Interviewtekst en foto's schetsen daar een beeld van het wel en wee van politiemensen. Over de fatale donderdagmiddag 30 september 2004 in Enschede staat geschreven: "Emoties zijn er nog steeds, niet alleen bij mij, maar bij het hele korps. Het is een kras op de ziel van het korps, een wond met een heel dun korstje."

plek waar Jan Wind is neergeschoten. De andere drie vonden het lastig om het meest belangrijke aan te wijzen. Twee omdat voor hen de persoonlijke herinneringen aan Jan Wind het belangrijkste zijn en ze daarvoor geen monument nodig hebben en één omdat hij “niet zoveel met monumenten en dergelijke” heeft. “Het gaat om het gedachtegoed.” Na enige (af)weging kwamen twee van de drie uiteindelijk met de Tuin van Bezinning en één kwalificeerde het korpsmonument en de Tuin van Bezinning beide als heel waardevol.

MONUMENTEN

Betekenis / functie nationaal monument Tuin van Bezinning

De Tuin van Bezinning heeft als nationaal herdenkingsmonument voor de respondenten diverse betekenissen dan wel functies. (De begrippen betekenis en functie heb ik niet aan de respondenten toegelicht). Deze allemaal bespreken voert te ver. Ik richt mij op zes items die opvallen of regelmatig naar voren komen in de interviews, te weten erkenning, beroepsrisico's, een plek om naar toe te gaan, herinneren, herdenken en bezinnen.

- Alle respondenten spreken over de erkenning en/of waardering die naar hun idee met het monument wordt uitgedrukt. Die erkenning koppelen ze aan het collectieve karakter van het monument: “Een nationaal monument betekent landelijke erkenning”, “een stuk respect vanuit de Overheid”, “waardering van politie Nederland” “voor alle politiemensen die tijdens hun werk om het leven zijn gekomen.” De Tuin van Bezinning is “een plek die waardering uitdrukt voor dienders die tijdens het dienen om het leven zijn gekomen; waardering voor dienders die letterlijk hun leven hebben gegeven voor de veiligheid van anderen.” De respondenten spreken over erkenning in de richting van de familie-nabestaanden en erkenning voor de collega's; erkenning van de slachtoffers. De erkenning, de waardering en/of het respect voor de slachtoffers die het politiewerk heeft gemaakt, is voor drie respondenten de belangrijkste betekenis die zij de Tuin toekennen.

- Drie respondenten benoemen uitdrukkelijk dat het monument “de aandacht vestigt op de risico's die politiemensen lopen” (“voor de veiligheid van de Nederlandse bevolking”). Eén voegt daaraan toe dat het hem ook attendeert op zijn eigen verantwoordelijkheid op dat punt. Het monument is “een teken voor mensen van buiten: ‘Burgers, weet hoeveel het leven hebben gelaten tijdens de uitoefening van de dienst!’, “weet dat het politiewerk al de nodige slachtoffers heeft gevraagd” “door andermans toedoen.”

- De Tuin in de zin van betekenisvolle plek om naar toe te gaan wordt door drie collega's beschreven. “Hier liggen de collega's en dit is een plek waar iedereen vanuit heel Nederland bij elkaar kan komen en stil kan staan bij de collega's die in de loop der jaren om het leven zijn gekomen.” “Als familie, maar ook als collega kun je terug naar een plek waar mensen worden herdacht die tijdens het werk zijn gevallen. Daar kun je ze herdenken en herinneringen oproepen en je gevoelens kwijt.”

- Het monument herinnert aan wat er is gebeurd en met “de Tuin, dat mooie gebaar, zegt de politie: ‘Wij willen het niet vergeten, we willen de collega's nooit vergeten’.” Deze betekenis kwam bij drie collega's ter sprake. In deze context sprak één respondent in totaal andere bewoordingen over “je geschiedenis en historie een plek geven.”

- De twee naaste collega's vinden het herdenken, het in herinnering houden van de mensen die daar herdacht worden, de belangrijkste betekenis van de Tuin van Bezinning.

- Twee respondenten spreken ook over de bezinningsfunctie die het monument voor hen heeft.

Als het gaat om de *emotionele betekenis* die de respondenten de Tuin van Bezinning toekennen, stel ik vast dat de beide collega's die de Tuin meerdere malen hebben bezocht, beantwoording van de vraag baseren op concrete ervaringen die zij hebben in de Tuin. “Kippenveld.” “Het monument roept zowel verdriet als trots op.” De trots wordt gekoppeld aan

de samenwerking met Jan Wind en aan “die mooie plek waar hij nu herdacht wordt.” De ander geeft aan dat de Tuin hem heel sterk confronteert met wat de gewelddadige dood van Jan Wind met hem heeft gedaan. Sinds die gebeurtenis is hij veel emotioneler geworden. Het monument doet hem de relativiteit van veel dingen beseffen en maakt dat als het om het onderwerp veiligheid gaat, hij weinig concessies wil doen.

- Een respondent die de Tuin (nog) niet heeft bezocht geeft aan dat de Tuin bij hem naar boven haalt wat er toen is gebeurd: “Jan Wind is gedood en een andere collega zwaar gewond. Ik word eraan herinnerd dat het mij ook kan gebeuren.”

- Een naaste collega gebruikt het woord “saamhorigheid” om de emotionele betekenis die de Tuin voor hem heeft weer te geven en voegt daaraan toe dat de politieorganisatie met de Tuin van Bezinning het gebaar heeft gemaakt het nooit te willen vergeten, waardoor ook een gevoel van “trots” wordt opgeroepen.

- Eén respondent kan geen emotionele betekenis aan de Tuin toeschrijven, omdat hij “geen emotionele gevoelens bij de Tuin heeft.” Om meerdere redenen vindt hij het heel goed dat de Tuin van Bezinning er is, maar “het zijn allemaal rationele overwegingen.” “De Tuin heeft voor mij geen verbinding met Jan en geen verbinding met wat hier gebeurd is. Het gevoel, de emotie, is gewoon hier. Dit is zijn bureau (red. Bureau Binnenstad). Hier hangt op elke teamkamer zijn portret en hier ligt aan de Noorderhagen zijn gedenksteen.”

Vormgeving, omgeving en locatie van de Tuin van Bezinning

De foto's van de Tuin van Bezinning die ik ter illustratie had meegenomen, met name voor de respondenten die de Tuin (nog) niet hebben bezocht, werden met interesse bekeken.¹¹⁷

- Alle respondenten laten zich in lovende bewoordingen uit over de vormgeving en de omgeving van de Tuin van Bezinning. De vormgeving krijgt kwalificaties als: “Een prachtig ontwerp; door de bladvorm heeft het een soort weidsheid”, “mooi groots opgezet” en “uniek.” De omgeving wordt omschreven als “heel rustiek, een oud coulisselandschap met mooie bomen.” Eén beschrijft Warnsveld als “een chique plek. Warnsveld heeft nog iets warmes, iets ouds, iets van historie. Het is een mooi wandelgebied. Een plek in de rust” en dat toont “respect.”

- Met betrekking tot de locatie – naast Huis 't Velde in Warnsveld – merken twee respondenten op dat zij het goed vinden dat gekozen is voor een plek die in gebruik is bij politie Nederland. Eén vindt het zelfs een “uitermate goed gekozen plek” omdat daar veel politiemensen komen voor opleidingen, met name kader(kandidaten). “Daar leg je automatisch al een verbinding naar de verantwoordelijken binnen onze organisatie.” Drie plaatsen een kanttekening bij de locatie omdat die “niet centraal in het land” gelegen is. Tegelijkertijd geven ze alle drie aan dat het voor hen, vanuit Twente, goed te doen is om de Tuin te bezoeken.

‘Met naam genoemd’

De slachtoffers die in de Tuin van Bezinning worden herdacht, worden met naam genoemd. Ook hun geboortedatum en sterfdatum staan gegraveerd.

- Alle respondenten hechten er op hun eigen manier waarde aan dat Jan Wind met naam wordt genoemd. “Ik heb dat nodig. Ik zoek toch heel bewust dat plekje op. Je herkent. Je kunt focussen. Je gaat er staan. Wat het ook met mij doet: ik loop er langs, ik kijk naar de namen en maak een link tussen de naam, de datum van overlijden en vraag me af: Hoe was het ook alweer?” “Zijn naam is een waardering voor wat hij heeft gedaan. Doordat zijn naam in de Tuin van Bezinning staat, zal Jan Wind nooit vergeten worden.” “Het is emotioneel. Er staan heel veel namen. Er staat één zinnetje over Jan – zijn naam, geboortedatum en sterfdatum –

¹¹⁷ Op de website van de Tuin van Bezinning worden ook foto's van het monument getoond: www.tuinvanbezinning.nl

maar dat ene zinnetje zegt heel veel... Dàt is het plekje van Jan... daar worden bloemen gelegd en foto's gemaakt." "Met de naam wordt het concreter en tastbaarder. Dit zijn mannen en vrouwen met gezinnen en kinderen, met ouders."

- Drie respondenten benoemen ook als positief punt dat er geen onderscheid is gemaakt tussen de (soort) slachtoffers.

Tuin van Bezinning: 'met naam genoemd'. Op de achtergrond Huis 't Velde

Lotsverbondenheid en contact met collega's van andere korpsen

Beantwoording van de vraag naar de betekenis die de Tuin van Bezinning heeft in de zin van 'lotsverbondenheid' met collega's van andere korpsen, laat een duidelijk verschil zien tussen de beide respondenten die de Tuin meerdere malen hebben bezocht en de respondenten die de Tuin van Bezinning (nog) niet hebben bezocht. De twee die in de Tuin van Bezinning zijn geweest zeggen geen lotsverbondenheid met collega's van andere korpsen te hebben ervaren, omdat zij in hun rol als gastheer voor de familienabestaanden van het Twentse korps niet toekwamen aan contacten met collega's van andere korpsen. De drie anderen hebben in dat opzicht absoluut de verwachting dat de Tuin van Bezinning hen zal "verbinden" met collega's uit andere korpsen. Zij baseren die verwachting onder meer op de ervaring en ontmoetingen tijdens de crematieplechtigheid van Jan Wind, toen collega's uit het hele land aanwezig waren. "Je bent één. Je werkt niet bij elkaar, maar je bent wel van dezelfde groep. Je doet hetzelfde werk. Je bent heel sterk met elkaar verbonden. Dat collegiale verband is bij de politie heel sterk."

Herdenkingsplekken voor Jan Wind

Naast de Tuin van Bezinning, het landelijk herdenkingsmonument, zijn er ook andere monumenten waar Jan Wind wordt herdacht.

- Er is een gedenksteen op de plek aan de Noorderhagen in Enschede waar Jan Wind is neergeschoten.

- Er is een korpsmonument in het I.B.T.-centrum in Borne (opgericht door het korps).
- Mevrouw Wind, de weduwe van Jan Wind, heeft een gedenkplek binnenshuis ingericht waar de urn met de as van Jan wordt bewaard.¹¹⁸

Ik heb de respondenten een aantal vragen voorgelegd die betrekking hebben op het bezoeken en de betekenis(sen) / functie(s) van die andere plekken / monumenten. Ik heb ze ook gevraagd hoe de verschillende plekken zich tot elkaar verhouden, inclusief de Tuin van Bezinning, en een rangorde aan te brengen in belangrijkheid.

De plek aan de Noorderhagen is voor de respondenten die als naaste collega in de basispolitiezorg met Jan Wind hebben samengewerkt een plek waar zij beroepsmatig regelmatig komen. Zij gaan niet aan de plek voorbij zonder aan Jan te denken, hem te groeten en stil te staan bij wat daar gebeurde. Op 30 september, de sterfdag van Jan Wind, wordt er door collega's van Bureau Binnenstad een bloemstuk gelegd, waarbij zij (meestal) aanwezig zijn. De gedenksteen "is de plek waar Jan is doodgeschoten", "de plek waar het gebeurd is, en daarom ligt daar het gevoel." "Die plek vind ik heel belangrijk en laat ik aan nieuwe studenten zien. Die plek hoort bij de geschiedenis van Bureau Binnenstad."

- Voor de drie andere respondenten is de gedenksteen aan de Noorderhagen niet een plek waar zij "bij stil staan" of "herdenken." Alle drie geven ze aan dat dat te maken heeft met de plek op zich, de omgeving: "Te druk, te hectisch, teveel alledaags gedoe er omheen. Te gewoon." "Iedereen loopt daar maar gewoon over heen. De hond schijt er bij wijze van spreken op." "Dat kleine steentje vind ik te mager. Je hebt het niet in de gaten. Als je er een vuilniszak op zet, ben je het kwijt." Eén geeft aan dat hij "rationeel begrijpt dat die plek is gemarkeerd", maar gevoelsmatig heeft hij er weinig mee. Twee respondenten maken de vergelijking met bermmonumenten en bermkruisjes, waar zij evenmin betekenis aan hechten.

Het korpsmonument in het I.B.T.-centrum in Borne wordt door alle respondenten gewaardeerd, evenals de gekozen locatie. Ze vinden het ook belangrijk dat er een korpsmonument is. Het I.B.T.-centrum is er "de juiste plek" voor omdat alle executieve collega's daar periodiek voor hun beroepstrainingen komen. "Daar word je toch weer even met de neus op de feiten gedrukt: je bent hier om iets te leren. Hier worden twee collega's herinnerd. Het kan je zomaar overkomen." Bij binnenkomst lopen de collega's – letterlijk – langs het monument en kunnen ze stilstaan bij de omgekomen collega's die er worden herdacht. Drie respondenten zeggen dat (wel eens) te doen als ze er moeten zijn. Niemand gaat naar Borne om speciaal het korpsmonument te bezoeken.

De gedenkplek binnenshuis bij mevrouw Wind, waar de urn met de as van Jan Wind staat, is privé en wordt niet door de collega's bezocht.

De respondenten hebben de verschillende herdenkingsplekken voor zichzelf gerangschikt naar belangrijkheid.

- Voor de beide naaste collega's staat de gedenksteen aan de Noorderhagen op nummer één. "De plek aan de Noorderhagen is van ons; dat is het monument van Binnenstad." Vervolgens staat de Tuin van Bezinning als "het monument van de Nederlandse politie" voor één naaste collega op plek twee en het korpsmonument op drie. De andere naaste collega kan geen rangorde aanbrenge omdat hij vindt dat het korpsmonument en het landelijke monument verschillende dingen zijn met ieder hun eigen waardevolle betekenis.

¹¹⁸ Het verschijnsel van gedenkplekken voor de overledenen in de privésfeer is één van de nieuwe ritualiseringen van de dood waar de onderzoeksgroep *Refiguring Death Rites* van de Radboud Universiteit zich op richt. De bijdrage van J. Wojtkowiak en E. Venbrux 'Gedenkplekken in huis. Hoe het 'postself' zich manifesteert rondom huisaltaren in Nederland', in: C. van Halen, M. Prins en R. van Uden red., *Religie doen. Religieuze praktijken in tijden van individualisering* (Tilburg 2009) 82-96, beschrijft de resultaten van hun onderzoek naar de behoefte van mensen om thuis een plek in te richten waar ze hun dierbare(n) kunnen gedenken. Dergelijke gedenkplekken – een derde van de Nederlanders blijkt zo'n plek in huis te hebben – bieden een platform om middels tastbare herinneringen aan de overledene (bijvoorbeeld een foto of persoonlijke bezittingen) en rituele handelingen (bijvoorbeeld bloemen of kaarsen) diens aanwezigheid postuum te behouden.

- De drie andere respondenten plaatsen de Tuin van Bezinning op nummer één. “De Tuin van Bezinning vind ik het mooist en het belangrijkste. Dat monument straalt warmte uit en heeft cachet. Het is chique, beleefd, respectvol. Dit is gemeend. Dit is gemaakt door mensen die er wat voor voelen en het belangrijk vinden.” Voor één respondent moet de Tuin de eerste plek delen met het korpsmonument, omdat hij “Borne en Warnsveld allebei evenveel waardeert. Beide monumenten worden gekoesterd.” Het korpsmonument is door de beide andere respondenten op de tweede plaats gezet. Alle drie hebben aan de gedenksteen aan de Noorderhagen de derde plaats toegekend.

JAARLIJKSE HERDENKINGSCEREMONIE EN ANDERE RITUELEN

Jaarlijks wordt er in de Tuin van Bezinning op verzoek van het Stichtingsbestuur door het congresbureau van de Politieacademie een officiële herdenkingsceremonie georganiseerd voor familienabestaanden, korpsdelegaties en andere genodigden. Ofschoon drie respondenten het jaarlijkse herdenkingsritueel in de Tuin van Bezinning (nog) niet hebben bezocht, heb ik alle vijf respondenten bevraagd op dit onderwerp. De vragen die betrekking hebben op de inhoud van het ritueel heb ik uitsluitend voorgelegd aan de beide respondenten die de ceremonie meerdere keren hebben bezocht. Bij dit onderwerp heb ik ook de Stille Tocht, die na de gewelddadige dood van Jan Wind is gehouden, ter sprake gebracht, evenals de crematieplechtigheid met beperkte korpseer.

Betekenis jaarlijkse herdenkingsceremonie

- Gevraagd naar de betekenis die de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning heeft, spreken alle respondenten ieder op hun eigen manier over “het met z’n allen herdenken en blijven herinneren van Jan Wind en al die andere omgekomen collega’s die het grootste offer voor het werk hebben gebracht.” Het officiële karakter van de jaarlijkse herdenking getuigt van “respect” en maakt zichtbaar dat de Nederlandse politie “het niet wil vergeten” en het belangrijk vindt om er samen “met de familienabestaanden bij stil te staan.”
- De twee respondenten die de Tuin en de ceremonie hebben bezocht, brengen ook de rol en aanwezigheid van “de hoogwaardigheidsbekleders” ter sprake. Zij vinden het van groot belang dat deze “tijd vrij maken” om jaarlijks collectief in de Tuin te herdenken. “Daarmee erkennen zij en markeren zij dat daar zoveel politiemensen liggen.” Dat is van grote betekenis voor zowel de familienabestaanden als de collega’s.
- Drie benoemen heel nadrukkelijk de betekenis die de jaarlijkse herdenking voor de familienabestaanden heeft. “Elk jaar opnieuw krijgen zij weer even dat steuntje in de rug: we zullen jullie niet vergeten.”
- Drie respondenten refereren aan de Dodenherdenking op 4 mei. Eén van hen formuleerde het als volgt: “Zoals de belangrijke Dodenherdenking op 4 mei, moeten ook wij jaarlijks onze landelijke herdenking houden. Dit is de herdenking van onze club. Dit hoort bij ons.”
- Eén van de collega’s merkt op dat de jaarlijkse ceremonie vooral bezocht wordt door management en genodigden en niet leeft op de werkvloer. Hij stelt voor dat de dag van de jaarlijkse herdenking in de Tuin, een dag wordt waarop heel politie Nederland stilstaat bij de omgekomen slachtoffers: vlaggen op alle bureaus halfstok en een minuut stilte.

Motieven om deel te nemen aan de jaarlijkse herdenkingsceremonie

- Betrokkenheid bij de familienabestaanden is voor vier respondenten een belangrijke drijfveer voor deelname aan de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning. Bij de twee respondenten die de jaarlijkse herdenkingsceremonie hebben bijgewoond wordt dit motief versterkt door concrete ervaringen met familienabestaanden op die dag. “Ik doe het voor een stukje ondersteuning van de familie.” “Ik zie hoe belangrijk de Tuin voor de directe

nabestaanden is en ik wil er aan meewerken die dag voor hen zo mooi mogelijk te laten verlopen.”

- Twee respondenten voegen er het motief van het herinneren van de collega's op die plek, de Tuin van Bezinning, aan toe: “Ik zou daar voor de familie staan en voor de collega's uiteraard.” “Aan de naasten laten zien: ‘Wij staan er ook nog steeds bij stil’, en zeker ook om Jan op die plek te herinneren.” Zij vinden het bovendien “een eer” als ze gevraagd zouden worden deel te nemen aan de jaarlijkse herdenkingsceremonie.

- Voor één respondent is “Het in stand houden van dit waardevolle ritueel” het motief voor deelname aan de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning.

Collectief herdenken en de emotionele betekenis daarvan

De respondenten kennen aan collectief herdenken tijdens de herdenkingsceremonie twee soorten betekenissen toe.

- Enerzijds hebben die betrekking op het nationale, regio- overstijgende karakter van het herdenkingsmoment: “Sowieso niet alleen Jan, maar alle collega's blijven herinneren, herdenken en respecteren.”

- Anderzijds gaat het om het *samen* zijn en ervaringen van dat samen zijn tijdens de ceremonie: “Op die dag hoort dat collectief erbij en moet dat collectief er zijn. Die ceremonie moet je met elkaar, met zovelen doen.” Het gaat om “Het gemeenschappelijke ... met name gericht op de familienabestaanden, het collectief ervaren van gemis. We hebben allemaal verlies geleden en verdriet of pijn ervaren. Het is goed om te ervaren dat je niet de enige bent, dat er meer lotgenoten zijn.”

Als het gaat om de *emotionele betekenis* die de respondenten de herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning toekennen, stel ik wederom vast dat de beide collega's die de ceremonie meerdere malen hebben bezocht, beantwoording van de vraag baseren op concrete ervaringen. “Het collectief bezorgt me tijdens de herdenkingsceremonie kippenvel. Met 600 mensen sta je stil bij die omgekomen collega's. Dat doet wat met je. Het is hetzelfde emotionele gevoel als tijdens de crematieplechtigheid van Jan toen honderden collega's uit het hele land bij het crematorium een erehaag voor de rouwstoet vormden en hem de laatste eer kwamen bewijzen.” Daarnaast is er het besef dat er veel meer zijn die hetzelfde lot dragen, je ziet hun gezichten en hun verdriet.

- De andere respondenten spreken over “de waardering en het respect” en over “steun en verbondenheid.”

- Ook vermeldenswaard is de betekenisgeving van één van de collega's dat onder het motto ‘Hoe meer zielen, hoe meer vreugde’ hij die dag met anderen die geïnteresseerd zijn en ook verbonden zijn met de Tuin, kan praten over Jan Wind en dierbare herinneringen kan delen.

Ervaringen met de herdenkingsceremonie

Alleen de beide respondenten die de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning hebben bezocht heb ik inhoudelijke vragen aangaande de ceremonie voorgelegd.

- Beide respondenten denken tijdens de herdenkingsceremonie behalve aan Jan Wind ook aan andere omgekomen politiemensen en hun nabestaanden. Het gaat dan om collega's die zij gekend hebben of om collega's waarvan zij de namen verbinden met de nieuwsberichten die door het hoofd flitsen.

- De sfeer die ze ervaren tijdens het ritueel, wordt omschreven als plechtig en (er)biedwaardig. De opbouw en vormgeving van het ritueel zijn prima. Het moment van stilte tijdens de ceremoniële plechtigheid in de Tuin van Bezinning is voor beiden het meest belangrijk. “Dan is er geen afleiding en word je teruggebracht bij je eigen beleving en gedachten. Je denkt dan na en richt je op de vraag: waarom ben ik hier? Wat doe ik hier?”

- Er is volgens de respondenten goed nagedacht over het totale programma van de herdenkingsbijeenkomst en alles is strak en keurig georganiseerd. De eigen plek in de tent voor elke regio, maakt dat mensen niet gaan zwerven, maar zich welkom voelen bij 'hun' korpsdelegatie die op de hoogte is van hun komst. De respondenten hebben geen aanmerkingen op het programma. Wel doet één de suggestie om de nabestaanden nog een broodmaaltijd aan te bieden en zo in de gelegenheid te stellen om elkaar te ontmoeten, los van alle formele delegaties en genodigden.

Persoonlijke behoefte en wensen als het gaat om herdenken van Jan Wind

- Voor beide naaste collega's is herdenken op de sterfdag heel belangrijk en helpend. Op 30 september staan collega's van Bureau Binnenstad stil bij de gewelddadige dood van Jan Wind en leggen gezamenlijk een bloemstuk bij de plek aan de Noorderhagen. "Op die dag mag je er weer bij stil staan en dan mag je weer emoties hebben." Ze wensen dat "ook over twintig jaar" nog bij die dag wordt stil gestaan. Ook de foto's van Jan Wind op de afdeling zijn belangrijk en moeten blijven hangen.

- De drie andere collega's spreken in het kader van die persoonlijke herdenkingsbehoefte ook over monumenten. Eén zou vaker herinnerd willen worden aan wat Jan Wind is overkomen en heeft behoefte aan "een monumentje in dit gebouw (red. Bureau Binnenstad, Hermandad 2 in Enschede) ter herinnering aan onze collega Jan Wind die tijdens het werk is omgekomen door een kogel van een verdachte." Een ander geeft aan dat hij "eigenlijk heel weinig nodig heeft". "Ik vind dat er een monument moet zijn. Ik vraag er één en krijg er twee" (red. korpsmonument en Tuin van Bezinning). Dan ben ik tevreden." De derde zegt dat het met zijn levensvisie te maken heeft dat hij "niet specifiek een monument of een ding nodig heeft om te herdenken." Evenmin heeft hij behoefte aan "vaste" herdenkingsmomenten. Wel stelt hij vast dat – als hij in Warnsveld is – de Tuin van Bezinning hem waardevolle herdenkingsmomenten biedt.

- Drie respondenten spreken over het feit dat de naam van Jan Wind af en toe nog wel voorbij komt en dat hun dat goed doet. "Dat is ook herdenken." En het is goed dat aan nieuwe collega's zijn verhaal verteld wordt: "Om de persoon Jan Wind te herdenken, maar ook om jonge mensen er bewust van te maken dat het vak niet zonder risico is en dat het serieus werk is."

- Voor twee collega's voorziet ook de 'Jan Wind Tukkertocht' in een behoefte. Voor de één "omdat zijn naam daaraan verbonden is", wat een emotionele lading voor hem heeft. Voor de ander omdat het rijden van de 'Jan Wind Tukkertocht' betekent: "Fietsen met Jan Wind in je gedachten."

Waardering voor initiatieven korpsleiding met betrekking tot herdenkingsmomenten

- De vraag wat de respondent ervan zou vinden als de korpsleiding initiatieven zou ontplooiën en de gelegenheid zou bieden deel te nemen aan herdenkingsmomenten of als de korpsleiding bepaalde herdenkingsmomenten zou vaststellen voor de omgekomen collega's, wordt door vier respondenten min of meer gelijklopend beantwoord. Bij die vier klinkt teleurstelling door over de houding van de korpsleiding ten aanzien van dit onderwerp – afwezigheid (van betrokkenheid) – de afgelopen jaren. Zij juichen initiatieven van de zijde van de korpsleiding op dit punt toe, maar zijn sceptisch: "Als de korpsleiding het initiatief neemt om op 30 september aandacht te besteden aan het feit dat Jan Wind vijf jaar geleden is overleden en dat komt uit het hart, dan is dat een mooi initiatief."

- De vijfde respondent geeft aan dat hij persoonlijk die geïnitieerde herdenkingsmomenten niet nodig heeft, maar dat hij zich kan voorstellen dat het voor andere collega's mooi en betekenisvol kan zijn als er dergelijke initiatieven komen.

De Stille Tocht

Ofschoon geen van de respondenten heeft deelgenomen aan de Stille Tocht, laten zij zich alle vijf positief uit over dit initiatief van ondernemers in de binnenstad. De kwalificaties gaan van “een mooi gebaar” tot “een wonderbaarlijk mooi initiatief.”

- Drie collega's associëren de Stille Tocht met respect en waardering. “De Stille Tocht getuigt van een vorm van respect voor de politie”, “een soort van waardering”, “met name van de mensen waar je veel mee werkt en die dichtbij je staan.” “De Stille Tocht getuigt van respect voor Jan Wind zoals hij was als politiemann.” Door een aantal wordt de Stille Tocht beschreven als een erkenning van de persoonlijke verdienste van Jan Wind: “Dat die tocht het initiatief was van de ondernemers zegt iets over zijn positie in de Binnenstad. Jan Wind was daar een bekend gezicht. Ze kenden Jan allemaal.” “Jan Wind was een geliefd mens en de horeca kon niets meer en niets minder doen dan hem dit aanbieden. Hij heeft dat verdiend ... Het is wel echt gebonden aan de persoon Jan Wind en aan zijn werk.”

- De Stille Tocht wordt ook omschreven als een eerbetoon: “Zoals de Tuin van Bezinning een eerbetoon is, zo was dat moment op de Grote Markt dat ook.”

- Eén is positief over de Stille Tocht “omdat het een maatschappelijk gebeuren was. Het was niet georganiseerd vanuit een formele visie. Het is heel spontaan gebeurd en dat is de kracht van het verhaal.”

Afscheidsplichtigheid met beperkte korpseer

De respondenten hebben verteld over hun persoonlijke ervaring en beleving van de crematieplichtigheid met beperkte korpseer van Jan Wind en over de betekenis die het voor hen heeft. Het zijn indrukwekkende verhalen, waarvan ik de kern hier zal weergeven.

- Alle vijf zijn van mening dat de vorm – beperkte korpseer – goed was. “Het was heel waardevol dat we het afscheid op deze wijze met elkaar vorm konden geven.” “In voorkomende gevallen kan ik alleen maar aanbevelen om het op deze manier te doen. Als familie geef je ontzettend veel uit handen, maar voor alles en iedereen en voor de naaste collega's is het een goede manier.”

- Drie beschrijven in feite dat een afscheidsplichtigheid met beperkte korpseer (een) functie(s) heeft. “Het was een soort emotionele uitlaatklep voor de medewerkers van het team, voor het korps en voor mensen daar buiten omheen. Het hielp het verdriet kanaliseren en in zekere zin ook de boosheid. Mensen konden daar vorm aan geven. Daar heeft het een belangrijke functie in gehad. Ik zag dat heel veel mensen daar houvast aan hadden. Ook bood het de burgerij van Enschede, die behoorlijk geschokt was, een mogelijkheid om de laatste eer te bewijzen.” “Als collega's wil je iets doen en een afscheid met beperkte korpseer biedt daartoe de mogelijkheid. Het was een hele intensieve periode: de aula, het oefenen en zorgen dat je allemaal een keurig gala-uniform hebt. Het lijkt allemaal heel triviaal, maar we zijn er heel druk mee geweest. Dat is eigenlijk heel goed geweest. Je kon wat doen. Ook op de dag zelf. De erewacht voor het bureau en het groeten.” “Ik wilde aan iedereen laten zien dat we met Jan Wind verbonden zijn. Zeker de familie. Het was het laatste wat ik kon doen.”

- Eén respondent merkt zelfs op dat hij het “heel erg” zou vinden als de familie zou kiezen voor een afscheid in besloten kring omdat er dan geen gelegenheid is om afscheid te nemen. Een aantal onderdelen uit het afscheidsritueel komen regelmatig ter sprake, omdat ze veel indruk hebben gemaakt. Ik noem de rouwstoet die onderweg naar het crematorium voor Bureau Binnenstad stil hield, waar collega's in de houding stonden en een laatste groet brachten. De erehaag bij het crematorium gevormd door vele honderden politiemensen afkomstig uit heel Nederland: “Als de dag daar is en je vormt met collega's een erehaag en Jan komt voorbij ... indrukwekkend.” En de kist gedragen op de schouders: “Het hele ritueel, de vlag op de kist, het dragen op de schouder. Dat chique gebaar, bijna koninklijk zou ik zeggen. Het straalt uit: ‘We zijn één’. We zijn allemaal met elkaar verbonden.”

- Bij alle vijf komt ook ter sprake dat de belangstelling van zovelen hen goed heeft gedaan.
- De afscheidsplichtigheid werd als waardig, plechtig en indrukwekkend beleefd.

Is herdenken van een geweldsslachtoffer anders dan herdenken van een verkeersslachtoffer?

De respondenten beantwoorden de vraag vanuit hun persoonlijke ervaringen in het korps met een verkeersslachtoffer, Michiel Prins overleden in 2003, en een geweldsslachtoffer, Jan Wind overleden in 2004.

- Drie vinden dat het herdenken niet anders is omdat het in beide gevallen om een collega gaat die tijdens het werk om het leven is gekomen.
- Twee vinden het wel anders omdat "Jan Wind heel bewust om het leven is gebracht door een crimineel. Tegen Jan is geweld aangewend. Michiel Prins is om het leven gekomen door een stom verkeersongeval."

ROUWVERWERKING

Persoonlijke omgang met verlies collega

Aan de respondenten heb ik over het onderwerp rouwverwerking eerst een algemene vraag voorgelegd met betrekking tot hun persoonlijke omgang met het verlies van een collega. Is dat anders dan het verlies van een persoonlijke vriend of familielid?

- De respondenten vinden het verlies van een collega "anders" omdat er sprake is van een ander soort relatie. Familie "is eigen", "dichterbij", "privé". Twee voegen daar evenwel aan toe dat het verwerken van het verlies van een collega beslist niet minder heftig is dan het verlies van een familielid en schrijven dat toe aan de verbondenheid, de samenwerking en het intensieve contact wat je met collega's hebt en de oorzaak van overlijden: plotseling en op jonge leeftijd.
- Voor vier van de vijf speelt het delen van het verlies samen met collega's een wezenlijke rol bij de verwerking na het overlijden van een collega.
- De vijfde verwerkt het verlies vooral alleen en samen met de partner.

Rol Tuin van Bezinning bij het verwerken van het verlies van Jan Wind?

- Voor de respondenten die de Tuin van Bezinning (nog) niet hebben bezocht speelt de Tuin geen rol bij het verwerken van het verlies. Ze zijn echter wel van mening dat de Tuin helpend had kunnen zijn als die er was geweest toen Jan Wind overleed of als ze bij de opening van de Tuin in 2006 aanwezig hadden kunnen zijn.
- Voor de beide respondenten die er wel komen draagt de Tuin van Bezinning positief bij aan het verwerkingsproces. "Voor hoeveel procent weet ik niet, maar de Tuin maakt er onderdeel van uit." "Als ik in Warnsveld ben, kan het zijn dat ik bewust een moment kies om de Tuin in te lopen en de naam van Jan op te zoeken en stil te staan bij wat er toen is gebeurd. Dat is voor mij een stukje verwerking."

Reacties naar aanleiding van oprichting Tuin van Bezinning

Alle respondenten hebben positief gereageerd toen ze vernamen van de oprichting van een nationaal monument waar Jan Wind samen met andere omgekomen politiemensen zou worden herdacht. Twee hadden aanvankelijk wel zoiets 'Kijken wat het wordt', maar hun stoutste verwachtingen werden overtroffen toen bleek dat politie Nederland er "echt wat moois" van had gemaakt. Om verschillende redenen heeft het monument een "positief gevoel", ook "dankbaarheid", gebracht; vooral vanwege de blijk van waardering en de erkenning die de Nederlandse politie de slachtoffers, de familie en de collega's betoont met het landelijke monument en de jaarlijkse herdenkingsceremonie, alsmede de aandachtvestiging door de media tijdens de officiële herdenking op de risico's van het vak.

De Tuin van Bezinning en herbeleving

De Tuin van Bezinning biedt de beide respondenten die het monument hebben bezocht volop mogelijkheden om uiting te geven aan hun gevoelens. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de herdenkingsceremonie en de momenten die alleen in de Tuin worden doorgebracht. Bij één van hen is soms sprake van herbeleving van wat zich op 30 september 2004 heeft afgespeeld.

Wat bijgedragen heeft aan het verwerken van het verlies van Jan Wind

Voorafgaand merk ik op dat bij deze vraag sprake is van enige overlap met de vraag naar de rol die de Tuin van Bezinning heeft bij het verwerken van het verlies. Deze vraag heeft echter een veel breder karakter en gaat over alle zaken die het proces van verliesverwerking positief hebben beïnvloed:

- De periode na het gewelddadig overlijden van Jan Wind, tot en met de dag van de crematieplechtigheid, werden de diensten van Enschedese collega's overgenomen door politiemensen van elders. De ruimte die zo aan de collega's werd geboden om die week bij elkaar te zijn, met elkaar te praten en het verdriet en de woede te delen, wordt uitvoerig besproken en geroemd vanwege het heilzame karakter voor het verwerkingsproces. "De saamhorigheid onder de collega's", dat 'ons-gevoel', de collegialiteit, "die week samen" heeft vier respondenten (het meest) geholpen bij de verwerking van het verlies.
- Vier respondenten spreken expliciet over de positieve bijdrage die het bijwonen van de crematieplechtigheid heeft gehad voor hun verwerkingsproces.
- Drie spreken over de positieve rol die ook hun partner speelt in de rouwverwerking door onder meer de gesprekken die zij thuis samen voeren.
- Voor de beide leidinggevenden was helpend dat zij hun dienstbaarheid konden aanbieden aan de nabestaanden, dat zij dingen konden regelen en organiseren.
- Drie respondenten spreken in deze context ook over de positieve bijdrage van de monumenten en herdenken: de Noorderhagen (1x), het korpsmonument (2x) en de Tuin van Bezinning (1x).

De respondenten doen naar aanleiding van hun ervaringen met het overlijden van Jan Wind een aantal suggesties als het gaat om het behulpzaam zijn bij het verwerken van het verlies van een collega na een dienstongeval:

- de collega's voldoende ruimte en tijd geven om het verlies samen te delen en verwerken
- de collega's de mogelijkheid bieden om aanwezig te zijn bij de begrafenis- of crematieplechtigheid
- opvang en professionele begeleiding (aan)bieden
- ook na verloop van tijd aandacht voor de bij de gebeurtenis betrokken collega's en voor herdenken
- een draaiboek om dingen niet te vergeten, maar maatwerk moet de norm zijn ("elk geval is anders").

De balans opgemaakt: wat heeft de Tuin van Bezinning de respondent gebracht?

Deze vraag is heel uiteenlopend beantwoord. Hier volgt een resumerende weergave:

- Eén respondent geeft aan dat de Tuin van Bezinning voor zijn verwerkingsproces weliswaar te laat gekomen is, maar niettemin een positieve rol voor hem speelt, vanwege het feit dat de Tuin van "respect" getuigt. Dankzij het blijvende karakter van dit monument zullen "Jan Wind en alle collega's die daar worden genoemd, nooit vergeten worden."
- Eén respondent vertelt dat de Tuin van Bezinning niet heeft bijgedragen aan de verwerking van het verlies, domweg omdat de Tuin er niet was toen Jan Wind overleed, maar met de

komst van de Tuin “is het wel afgemaakt. Nu is het echt goed: Jan is gecremeerd en daar is nog een herdenkingsplek voor iedereen!”

- Eén respondent geeft aan dat de Tuin van Bezinning voor hem bijdraagt aan de verwerking van het verlies: “De Tuin hoort er voor mij nu gewoon bij.”

- Eén respondent geeft aan dat “binnen het hele proces van herdenken, herinneren, herbeleven en verwerken, de Tuin van Bezinning een onderdeel is.”

- Eén respondent antwoordt dat de Tuin van Bezinning hem persoonlijk niets heeft gebracht, maar hij waardeert de Tuin als landelijk herdenkingsmonument en vindt het goed dat “de rituelen er zijn.”

Eindoordeel

Alle respondenten geven “zonder meer” een positief eindoordeel over de Tuin van Bezinning. Eén formuleert het als volgt: “Het is hartstikke goed dat de Tuin er is en we moeten zorgen dat die in al zijn glorie blijft bestaan.”

Mening van andere collega’s over de Tuin van Bezinning

De respondenten heb ik gevraagd of zij iets konden vertellen over hoe andere collega’s over de Tuin van Bezinning denken. Zij geven aan dat weinig of helemaal niet (beide naaste collega’s) over de Tuin van Bezinning wordt gesproken. Daar worden de volgende verklaringen voor gegeven: er is weinig publiciteit rondom de Tuin, voor de jaarlijkse herdenking wordt een kleine korpsdelegatie uitgenodigd die niet uit de “doorsnee diender” bestaat en de korpsleiding betreft de werkvloer niet bij de Tuin van Bezinning. Voor zover over de Tuin van Bezinning gesproken wordt, bestaat daarvoor waardering.

4.4 Resultaten onderzoek

In deze scriptie hebben vijf onderzoeksvragen centraal gestaan, die van de doelstelling *het verkrijgen van inzicht in de betekenissen die het nationale herdenkingsmonument de Tuin van Bezinning heeft voor collega-nabestaanden* en de vraagstelling: *Hoe ervaren collega-nabestaanden van door geweld door derden omgekomen politiemensen de Tuin van Bezinning en welke betekenis hebben lokale herdenkingsmonumenten voor hen?* zijn afgeleid:

- Welke betekenis heeft het nationale monument de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de jaarlijkse herdenking – een collectief ritueel – in de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?
- Welke betekenis heeft de Tuin van Bezinning voor de rouwverwerking van collega-nabestaanden?
- Welke betekenis hebben lokale monumenten en rituelen voor collega-nabestaanden?
- Hoe verhouden de Tuin van Bezinning en lokale monumenten zich tot de hedendaagse opvattingen met betrekking tot monumenten, herdenken, rituelen en rouw?

Aan de hand van de analyseresultaten van de interviews en de besproken literatuur zal ik de afzonderlijke onderzoeksvragen nu beantwoorden en zo mogelijk duiden en interpreteren.

Welke betekenis heeft het nationale monument de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?

Het nationale monument de Tuin van Bezinning heeft voor collega-nabestaanden diverse betekenissen. De Tuin drukt landelijke erkenning van verlies aan mensenlevens uit en het daarmee verbonden verdriet en lijden. Ook wordt door het monument respect en waardering voor het politiewerk uitgedrukt. Het monument vestigt de aandacht op de risico’s van het politiewerk en de offers die het heeft gevraagd en in de toekomst zou kunnen vragen. De Tuin

van Bezinning is een betekenisvolle plek om naar toe te gaan. Een collectieve plek om de slachtoffers te herdenken en te herinneren aan wat er is gebeurd. Het monument is een plek voor bezinning. De Tuin van Bezinning appelleert aan een breed scala van emoties zoals verdriet, maar ook trots, respect en saamhorigheid. Collega-nabestaanden hechten er grote waarde aan dat het monument de namen van de slachtoffers vermeldt en waarderen de vormgeving en omgeving van de Tuin. Het oeroude procédé van 'een gedenkteken en een naam', waar Perry over sprak, bewijst dus ook in de Tuin van Bezinning zijn kracht.

Welke betekenis heeft de jaarlijkse herdenking – een collectief ritueel – in de Tuin van Bezinning voor collega-nabestaanden?

De jaarlijkse herdenking betekent voor collega-nabestaanden samen herdenken en blijven herinneren van alle omgekomen collega's die het grootste offer hebben gebracht. De ceremonie betekent erkenning, getuigt van respect en toont dat de Nederlandse politie het niet wil vergeten en het belangrijk vindt om gezamenlijk met familienabestaanden te herdenken en blijven herinneren. ("De dodenherdenking van onze club"). Collectiviteit speelt voor collega-nabestaanden een wezenlijke rol. De betekenis van collectief herdenken heeft betrekking op het nationale karakter van de herdenking – alle omgekomen politiemensen worden herdacht – op het samen zijn van en met lotgenoten en het samen doen van de ceremonie. Het ritueel reikt de groep op vaste momenten het gevoel van saamhorigheid, het wij-gevoel, aan. De belangrijkste drijfveer voor deelname aan de herdenkingsceremonie is de betrokkenheid bij en ondersteuning van de familienabestaanden. De herdenkingsceremonie appelleert aan emoties zoals waardering en respect, steun en (lots)verbondenheid. De opbouw en vormgeving van het ritueel worden door de collega-nabestaanden positief beoordeeld en gewaardeerd.

Welke betekenis heeft de Tuin van Bezinning voor de rouwverwerking van collega-nabestaanden?

De Tuin van Bezinning speelt voor de collega-nabestaanden die de Tuin meerdere malen bezochten een rol bij de rouwverwerking. De collega-nabestaanden die nog niet in de Tuin waren, dichten de Tuin in deze geen betekenis toe. Wel zijn zij van mening dat de Tuin helpend had kunnen zijn als die er was geweest toen Jan Wind overleed of als ze bij de opening aanwezig hadden kunnen zijn.

Welke betekenis hebben lokale monumenten en rituelen voor collega-nabestaanden?

Het monument aan de Noorderhagen is voor de naaste collega's uit de basispolitiezorg (emotioneel) betekenisvol, omdat het de plek des onheils markeert; zij staan stil bij die plek waar geschiedenis van 'Bubi' werd geschreven en koesteren het ritueel op de sterfdag. Voor de andere collega's heeft het Noorderhagenmonument geen emotionele betekenis; vooral omdat de plek te gewoon is en geen uitstraling heeft. Het korpsmonument wordt door alle collega-nabestaanden gewaardeerd en belangrijk gevonden; politie Twente laat daarmee zien dat ze haar omgekomen politiemensen wil blijven herinneren. Collega-nabestaanden vinden het vanzelfsprekend dat het korpsmonument er is. Met de beide monumenten wordt erkenning uitgedrukt, wat van belang is in het kader van de rouwverwerking. Het ritueel van de stille tocht werd door alle collega's (zeer) gewaardeerd; de tocht betekende (onverwacht) respect en waardering voor de politie en erkenning van de persoonlijke verdienste van Jan Wind als politiemans 'van' de binnenstad. Het ritueel van de crematieplechtigheid met beperkte korpseer betekende voor de collega-nabestaanden actieve betrokkenheid bij het afscheid dat 'hoog werd geacht en diep beleefd'. Het ritueel hielp de emoties, het verdriet en de boosheid kanaliseren en bood houvast. Het collectieve karakter van de plechtigheid, de aanwezigheid van zoveel collega's uit het hele land – 'wij zijn één', met elkaar verbonden – gaf steun en troost. De toespraken, de verhalen, getuigenissen van betrokkenheid en nabijheid, hielpen het

leed te verzachten. Het ritueel was helend. Het voorbereiden en bijwonen van het afscheidsritueel is voor collega-nabestaanden van grote betekenis geweest in het kader van de rouwverwerking. Collega's kregen de kans om in een situatie die vervulde met machteloosheid gezamenlijk betekenisvolle dingen te doen, te handelen, waarmee werd voorkomen dat die machteloosheid het enige was. Het bijwonen van de crematieplechtigheid was zinvol in het kader van de eerste rouwtaak, het onder ogen zien van de werkelijkheid van het verlies en de tweede rouwtaak, het ervaren van de pijn van het verlies. Het gestileerde ritueel betekende een waardig, plechtig en indrukwekkend afscheid.

Hoe verhouden de Tuin van Bezinning en lokale monumenten zich tot de hedendaagse opvattingen met betrekking tot monumenten, herdenken, rituelen en rouw?

Zowel de Tuin van Bezinning als het korpsmonument en het monument aan de Noorderhagen passen binnen de huidige tijdgeest. De Tuin van Bezinning is een recent voorbeeld van een monument voor een specifieke groep slachtoffers, omgekomen politiemensen, waar jaarlijks een nationale herdenkingsceremonie plaatsvindt. Dit monument en ritueel passen binnen de sinds de negentiger jaren van de vorige eeuw opgekomen ontwikkeling van monumenten voor specifieke doelgroepen en de ontwikkeling van *emerging rituals*, zoals we bij Post e.a. zagen. De behoefte aan een collectieve herdenkingsplek is met ons tijdsbestek verweven. Ook sluit de Tuin aan bij de ontwikkeling die Foote de afgelopen twee decennia waarneemt: het proces van *sanctification* is snel verlopen en het initiatief voor oprichting van het monument is van binnenuit de organisatie gekomen. Het gedenkteken aan de Noorderhagen voldoet eveneens aan die theorie: het spontaan door het publiek opgerichte, tijdelijke rouwmonument onderging als herdenkingsplek een snel *bottom up* proces van *sanctification*. Ook de totstandkoming van het korpsmonument wordt gekenmerkt door die actuele ontwikkeling van snel en *bottom up*. De Tuin en de jaarlijkse herdenkingsceremonie passen tevens bij de constatering van Perry dat de herdenkingscultuur in het collectieve domein een bloei vertoont en dat herdenken een populair fenomeen is. Het jaarlijkse ritueel in de Tuin van Bezinning, *emerging ritual*, en het door naaste collega's uitgevoerde ritueel op de sterfdag bij het monument aan de Noorderhagen passen volledig binnen de actuele rituele dynamiek. In beide gevallen is collectief plaatsgebonden herdenken en herinneren de centrale rituele handeling. Het ritueel op de sterfdag voltrekt zich bovendien op de plaats waar het destijds gebeurde. De monumenten en daarmee verbonden rituelen passen bij de hedendaagse opvattingen rondom rouw, verwoord in het actuele rouwtakenmodel van Worden. Monumenten en rituelen helpen bij de rouwarbeid, i.c. het onder ogen zien van de werkelijkheid van het verlies en het ervaren van de pijn van het verlies. Monumenten en rituelen maken rouwtaken 'daadwerkelijk'.

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit laatste hoofdstuk trek ik conclusies en doe aanbevelingen in het besef dat in deze studie slechts één case ter sprake komt en vijf collega-nabestaanden zijn geïnterviewd. Daardoor zijn de resultaten niet generaliseerbaar. Ook moet in ogenschouw worden genomen dat ten tijde van de gewelddadige dood van Jan Wind de Tuin van Bezinning nog niet bestond. Anderhalf jaar na zijn overlijden werd dit landelijke herdenkingsmonument geopend. Daarnaast kunnen verschillende omstandigheden van invloed zijn op de hiervoor beschreven resultaten. Zo was Jan Wind maar liefst achtentwintig jaar als politiemann werkzaam in de Enschedese binnenstad in een kleinschalig hecht team. Hij was een geliefde collega en werd binnen en buiten gewaardeerd om zijn werk. De bijzondere omstandigheden waaronder hij om het leven kwam hebben de collega's en de Enschedese burgerij geschokt. Mogelijk is ook van invloed dat er geen graf van Jan Wind is dat bezocht kan worden. Dit alles in beschouwing nemend concludeer ik het volgende:

De gewelddadige dood van een politieambtenaar tijdens de uitoefening van de dienst is, zo blijkt uit dit onderzoek, een gebeurtenis die uitzonderlijk is, een enorme impact heeft en lang nawerkt. Monumenten en rituelen blijken een belangrijke functie te hebben bij de *coping* en rouwverwerking van zo'n schokkend incident. Deelname aan een uitgebreid afscheidsritueel, een uitvaart met (beperkte) korpseer, maakt voor collega-nabestaanden de eerste twee rouwtaken daadwerkelijk, het onder ogen zien van de werkelijkheid van het verlies en het ervaren van de pijn en het verdriet. De voor de politiecultuur kenmerkende onderlinge solidariteit, saamhorigheid en collegialiteit binnen het team, het korps en de gehele beroepsgroep, 'Je bent één', kan daarin tot uiting komen en de aanwezigheid van veel collega's bij het afscheid betekent hartverwarmende steun en erkenning voor de collega-nabestaanden. Na de uitvaart is de rouwarbeid doorgaans niet voltooid. Naaste collega's, *street cops*, hebben behoefte aan herinneren en herdenken dichtbij huis. Rituelen, bijvoorbeeld op de sterfdag, en monumenten op lokaal niveau, in deze casestudy de plek des onheils en het korpsmonument, hebben daarin een belangrijke functie.

De Tuin van Bezinning, het nationale monument met zijn jaarlijkse herdenkingsceremonie is voor collega-nabestaanden van grote betekenis, ook voor hen die er (nog) niet zijn geweest. Bovenal omdat het monument landelijke *erkenning* uitdrukt van wat de slachtoffers overkwam, evenals respect en waardering voor het beroep en de daaraan verbonden gevaren. De Tuin van Bezinning, zo vinden de geïnterviewden, is geslaagd zowel voor wat betreft de vormgeving als het jaarlijkse ritueel dat er plaatsvindt. Vorm, omgeving en ritueel worden geprezen. Het ritueel toont de aard van de politiecultuur. De jaarlijkse herdenkingsceremonie wordt vanwege de samenstelling van de kleine korpsdelegaties, nauwelijks door *street cops* bijgewoond, waardoor de Tuin voor hen geen of een ondergeschikte rol speelt in de rouwverwerking.

De rituelen rond de beschreven casus van Jan Wind – de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning, het herdenkingsritueel bij het monument aan de Noorderhagen, de Stille Tocht en de uitvaart met beperkte korpseer – blijken hun kracht en betekenis vooral te ontleenen aan de collectieve / sociale functie, de ontlastende / kanaliserende functie, de formaliserende functie en bezwerende functie.

De voor de politiecultuur kenmerkende solidariteit, onderlinge saamhorigheid en collegialiteit bepaalt mede de impact van de gewelddadige dood van een collega en speelt voor de meeste collega-nabestaanden een positieve rol bij de *coping* met de contingentie-ervaring en de rouwverwerking.

Rondom monumenten, herdenken en rituelen blijken vooral erkenning en saamhorigheid een sleutelrol voor collega-nabestaanden te spelen.

De oprichting van de Tuin van Bezinning, de gedenksteen aan de Noorderhagen en het korpsmonument evenals de jaarlijkse herdenkingsrituelen passen in de hedendaagse trend van snelle *bottom up* totstandkoming van heilige plaatsen en specifiek, plaatsgebonden en collectief herdenken.

In het inleidende hoofdstuk sprak ik over de resultaten van het in 2008 uitgevoerde onderzoek onder *partners* van omgekomen politiemensen die in de Tuin van Bezinning worden herdacht. Eén van de conclusies was dat voor de partners van slachtoffers van geweld de Tuin van Bezinning primair *erkenning* uitdrukt. Tevens bleek dat erkenning een belangrijke waarde was met betrekking tot het jaarlijkse herdenkingsritueel. Op dit punt blijkt sprake te zijn van een belangrijke overeenkomst met de resultaten van dit onderzoek onder collega-nabestaanden. Een tweede overeenkomst tussen partners en collega-nabestaanden betreft de collectiviteitsbeleving tijdens de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin. Een verschil tussen beide onderzoeken wordt zichtbaar op het punt van het lotgenotencontact: in tegenstelling tot de partners blijken de collega-nabestaanden geen lotgenotencontact te hebben tijdens de herdenkingsceremonie in de Tuin, omdat zij in beslag genomen worden door hun rol als gastheer. De Tuin van Bezinning blijkt voor partners en collega-nabestaanden een 'geslaagd' nationaal herdenkingsmonument te zijn.

Tot slot doe ik de volgende aanbevelingen.

AANBEVELINGEN AAN DE KORPSSEN:

- Bied na de plotselinge gewelddadige dood van een politieambtenaar collega's een 'steunende context';¹¹⁹ zorg voor de noodzakelijke opvang en begeleiding en geef voldoende ruimte en tijd om het verlies samen te delen en verwerken. Faciliteer in praktische zin mogelijkheden daartoe door naaste collega's vrij te stellen van diensten en regelmatig informatieve samenkomsten te organiseren. Stel medewerkers in de gelegenheid de uitvaartplechtigheid bij te wonen, mits de familie dat op prijs stelt. Als de naaste familie instemt met een uitvaart met (beperkte) korpseer, betrek dan naaste collega's bij de uitvoering daarvan. De betrokkenheid en solidariteit van collega's uit andere korpsen betekenen steun en erkenning en hun aanwezigheid bij het afscheid dient door de deelnemende korpsen gefaciliteerd te worden. Heb ook na verloop van tijd aandacht voor de (bij de gebeurtenis betrokken) collega's en schep mogelijkheden om te herdenken.
- Organiseer op gezette tijden herdenkingsrituelen bij het korpsmonument en (de) eventueel aanwezige lokale monument(en). Houd het monument middels de rite 'levend'.
- Overweeg serieus, aansluitend bij deze tijdgeest en het functionele karakter in het kader van de rouwverwerking, de oprichting van een korpsmonument als dat er nog niet is, en eventueel van een lokaal monument, na de gewelddadige dood van een politieambtenaar.
- Maak met het oog op de (betekenis van erkenning voor de) rouwverwerking het ritueel in de Tuin van Bezinning ook voor *street cops* toegankelijk; de gewelddadige dood van een collega heeft voor hen buitengewoon veel impact. Het Stichtingsbestuur Tuin van Bezinning kan zorgdragen voor realisatie van deze aanbeveling door de grootte van de korpsdelegaties met bijvoorbeeld tien leden uit te breiden.
- Maak in voorkomende gevallen gebruik van de expertise van de geestelijk verzorgers die werkzaam zijn bij de Nederlandse politie. Zij zijn deskundig als het gaat om contingentie-ervaringen, *coping*, rouwbegeleiding, rituelen en herdenken.

¹¹⁹ Conform de aanbevelingen in de *Multidisciplinaire richtlijn. Vroegtijdige psychosociale interventies na rampen, terrorisme en andere schokkende gebeurtenissen 2007*, 43 – 45, aldaar 44.

AANBEVELING VOOR NADER ONDERZOEK:

Op 9 juli 2008 werd in Amstelveen de hoofdagent Gabrielle Cevat doodgeschoten. Op 11 juni 2009 werd zij in de Tuin van Bezinning 'met naam genoemd' en officieel herdacht. Zij was het eerste geweldsslachtoffer dat sinds de oprichting van de Tuin te betreuren viel. (Zie paragraaf 2.2.3). Op advies van de geestelijk verzorger woonden ongeveer vijftig naaste collega's van Gabrielle de herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning op 11 juni 2009 bij. Voorafgaand aan het ritueel in de Tuin hadden zij die ochtend in Amsterdam bij het korpsmonument, een officiële herdenking bijgewoond. Het is interessant nader onderzoek te doen naar de betekenis en functie van de Tuin van Bezinning, het korpsmonument, het aanwezige graf en de (lokale) herdenkingsrituelen voor (de rouwverwerking van) deze collega-nabestaanden en deze groep gedurende een aantal jaren te volgen.

EPILOOG

Op 30 september 2009 vertrok ik in alle vroegte naar Enschede. Vijf jaar na de gewelddadige dood van Jan Wind vond daar voor het eerst een officiële herdenking plaats. Aan Bureau Binnenstad werd de naaste familie van Jan Wind door de korpsbeheerder en plaatsvervangend korpschef en collega's hartelijk ontvangen. Voor iedereen was er koffie met pillewegge. Rond 09.30 uur trok een indrukwekkende lange stoet gevormd door familie, collega's en de deelnemers aan de 'Jan Wind Tukkertocht' van het bureau naar het monument aan de Noorderhagen.

Stoet onderweg naar het monument aan de Noorderhagen

Bij het monument hielden de organisator van de 'Jan Wind Tukkertocht', toentertijd een naaste collega van Jan Wind, en de burgemeester een korte toespraak, waarin zij Jan Wind herdachten en herinnerden aan de dramatische gebeurtenissen van 30 september 2004. Als erbetoon aan Jan Wind volgde een minuut stilte. De burgemeester en toenmalige districtschef legden een bloemstuk bij het monument. Ook alle andere aanwezigen brachten Jan Wind een bloemenhulde en groet; een ieder legde een witte roos bij de gedenksteen.

Bloemenhulde bij het monument aan de Noorderhagen

Ik weet dat in Enschede velen op hun eigen manier naar 30 september hebben toegeleefd. Ieder met zijn eigen herinneringen, gevoelens en gedachten. Ook ik heb me op deze dag gericht. Overtuigd van de kracht van het collectieve ritueel heb ik me sterk gemaakt voor een officiële herdenking op 30 september aan de Noorderhagen. Ik ben dankbaar dat we er met zovelen waren. Ik vertrouw erop dat het Twentse korps met de collectieve rite de herinnering aan Jan Wind levend zal houden.

LITERATUURLIJST

- Baarda, D.B., M.P.M. de Goede en J. Teunissen, *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (Groningen 2005).
- Bax E. red., *Verlies en rouw op het werk. Rouwmanagement voor HRM* (Amsterdam 2007).
- Bijma, B., *Herinnering aan alle zielen. Nieuwe rituelen om de doden te herdenken* (Zoetermeer 2007).
- Brandt, J. red., *Multidisciplinaire richtlijn. Vroegtijdige psychosociale interventies na rampen, terrorisme en andere schokkende gebeurtenissen 2007* (Houten 2007).
- Brink, H. van den, *Waakzaam en dienstbaar. Een portret van de Nederlandse politie* (Amsterdam 2008).
- Bollen, M. red., *PIT Politie Info Twente Speciale uitgave* (Enschede 2004).
- Bout, J. van den, 'Vooroordelen over verliesverwerking. Implicaties voor rouwbegeleiding', in: J. v.d. Bout en E. v.d. Veen red., *Helpen bij rouw* (Utrecht 1997) 21-32.
- Bout, J. van den en R. Kleber: *Omgaan met verlies en geweld. Een leidraad voor rouw en traumaverwerking* (Utrecht 1994).
- Butterfield, A., 'Monuments and Memories', *The New Republic* 228 (2003) 27-32.
- Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal Twaalfde druk in de nieuwe spelling (Utrecht 1995).
- Foote, K.E., *Shadowed Ground. America's Landscapes of Violence and Tragedy* (Austin 2003).
- Foote, K.E., *Shadowed ground, sacred place: reflections on violence, tragedy, memorials and public commemorative rituals*. Paper presented at the expert meeting Re-inventing Ritual Space in Modern Western Culture, October 25-26, 2007 Groningen.
- Fijnaut, C.J.C.F., E.R. Muller, U. Rosenthal en E.J. van der Torre, *Politie. Studies over haar werking en organisatie* (2^e druk; Deventer 2007).
- Gosselink, M. en T. Kits red., *Bureau Binnenstad Enschede 25 jaar. Werken aan veiligheid* (Zutphen 2008).
- Grimes, R.L., *Deeply into the bone. Re-inventing rites of passage* (Berkeley/Los Angeles/London 2000).
- Grimes, R.L., *Ritual Criticism. Case Studies in its Practice, Essays on its Theory* (South Carolina 1990).
- Hart, J. de, *Voorbeelden en nabeelden. Historische vergelijkingen naar aanleiding van de dood van Fortuyn en Hazes* (Den Haag 2005).
- Keijser, J. de, *Sociale steun en professionele begeleiding bij rouw* (Amsterdam 1997).
- Keirse, M., *Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener* (Tielt 2003).
- Kübler-Ross, E., *Lessen voor levenden. Gesprekken met stervenden* (Baarn 1970).
- Lukken, G., *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur* (Baarn 1999).
- Margry, P.J., 'Politiek rouwen in het publieke domein. Rouwmonumenten en stille tochten', in: E. Venbrux, M. Heessels en S. Bolt red., *Rituele creativiteit. Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland* (Zoetermeer 2008) 101-119.
- Menken-Bekius, C., *Werken met rituelen in het pastoraat* (Kampen 2001).
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Directie Politie, *Jaarverslag Nederlandse Politie 2007 inclusief kerngegevens* (Breda 2008).
- Parkes, C.M. en R.S. Weiss, *Recovery from bereavement* (New York 1983).
- Perry, J., *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999).

- Post, P., 'De 'Bomen voor het Leven'-dag en de rituele referentie van de bedevaart/pelgrimage', *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 21 (2005) 195-212.
- Post, P., *Ritueel landschap: over liturgie buiten. Processie, pausbezoek, danken voor de oogst, plotselinge dood* (Heeswijk-Dinther 1995).
- Post, P., A. Nugteren en H. Zondag, *Rituelen na rampen. Verkenning van een opkomend repertoire* (Kampen 2002).
- Post, P.G.J., *Het wonder van Dokkum. Verkenningen van populair religieus ritueel* (Nijmegen 2000).
- Rots, I.G.M., *Onderzoeksverslag. Verslag van een leeronderzoek naar de betekenissen van de Tuin van Bezinning voor nabestaanden* (Groningen 2008).
- Rooze, M., J. Netten, A. de Ruyter en H. te Brake, *Een monument voor de brandweer. Visiedocument* (Amsterdam 2008).
- Scherer-Rath, M., 'Contingentie en religieus-existentiële zorg', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 10-42 (2007) 28-35.
- Steenhuis, D.W., 'De kleine openbare orde', in: U. Rosenthal en J.J.H. Pop (red.), *Aan de orde van de dag* (Den Haag 1988) 85-98.
- Timmer J., *Politiegeweld. Geweldgebruik van en tegen de politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn 2005).
- Tonnaer, J., *Collective Memorial Rituals in a Dutch Landscape* (Tilburg 2007). Paper presented at the expert meeting Re-inventing Ritual Space in Modern Western Culture, October 25-26, 2007 Groningen.
- Torre, E.J. van der, *Politiewerk. Politiestijlen, community policing, professionalisme* (Alphen aan den Rijn 1999).
- Wils, J.P., 'Uitvaartrituelen op drift', in: E. Venbrux, M.Heessels en S. Bolt red., *Rituele creativiteit. Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland* (Zoetermeer 2008) 121-139.
- Wojtkowiak, J. en E. Venbrux, 'Gedenkplekken in huis. Hoe het 'postsself' zich manifesteert rondom huisaltaren in Nederland', in: C. van Halen, M. Prins en R. van Uden red., *Religie doen. Religieuze praktijken in tijden van individualisering* (Tilburg 2009).
- Worden, W.J., *Grief counseling and grief therapy. A handbook for the mental health practitioner* (New York 1982). Nederlandse vertaling: *Verdriet en rouw. Gids voor hulpverleners en therapeuten* (Amsterdam 1992).
- Zock, T.H., *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief* (Tilburg 2007).

BIJLAGE I

Functiebeschrijving *Geestelijk verzorger*

Functiecode:

salarisschaal: 11

status:

Hoofdbestanddelen:

- Adviseren over zingevingsvraagstukken en ethische en levensbeschouwelijke aspecten van het politiewerk
- Begeleiden individuele medewerkers en teams
- Onderhouden netwerken
- Overige taken

Uitwerking van de hoofdbestanddelen

Adviseren over zingevingsvraagstukken en ethische en levensbeschouwelijke aspecten van het politiewerk

- Traceert bewegingen en behoeften in het korps op het gebied van zingeving, morele en existentiële vraagstukken en adviseert hierover in de organisatie.
- Levert een bijdrage aan en bevordert de discussie en meningsvorming over ethische en levensbeschouwelijke aspecten van het politiewerk en de organisatiecultuur.

Begeleiden individuele medewerkers en teams

- Persoonlijke begeleiding van en hulpverlening aan medewerkers met zingevingsvragen.
- Voeren van individuele en groeps gesprekken met medewerkers over zingeving, morele en existentiële vragen naar aanleiding van ervaringen in het werk.
- Begeleiding bij het verwerken van ingrijpende gebeurtenissen en traumatische ervaringen.
- Vanuit de eigen deskundigheid samenwerken en communiceren met andere binnen en buiten het korps aanwezige hulpverleners.
- Zonodig verwijzen naar passende kerkelijke of andere levensbeschouwelijke (hulpverlenings)instellingen.
- Fungeren als intermediair tussen medewerkers van het korps en kerken of levensbeschouwelijke genootschappen.
- Fungeren als deskundige op het gebied van religieuze en levensbeschouwelijke gebruiken en rituelen.
- Begeleiden groeps gesprekken – mede in het kader van opleiding/training – met betrekking tot zingeving, morele en existentiële vraagstukken.

Onderhouden netwerk

- Opbouwen en onderhouden van relevante netwerken van religieuze en levensbeschouwelijke (hulpverlenings)organisaties en beroepsverenigingen.
- Fungeren als deskundige van de levensbeschouwelijke (hulpverlenings)kaart van de regio.

Overige taken

- In voorkomende gevallen omgaan met ritueel en liturgie.

- Begeleiding – in incidentele gevallen – van de directe familie van de medewerker op het gebied van zingeving, morele en existentiële vragen.
- Houden van lezingen en presentaties m.b.t. het eigen vakgebied.

Contacten:

- met medewerkers op alle niveaus in de organisatie i.k.v. zingeving;
- met interne en externe hulpverleners;
- met netwerkorganisaties.

Bezwarende werkomstandigheden:

- afwegingsproblematiek rond geheimhoudingsplicht;
- confrontatie met menselijk leed en zingevingdilemma's.

Niveaubepalende elementen:

- als deskundige begeleiden en adviseren met kennis van grote diversiteit aan religieuze en levensbeschouwelijke vraagstukken;
- vertrouwensfunctie.

Functie-eisen:

- een voltooide universitaire of daaraan gelijkwaardige opleiding Theologie of Humanistiek, dan wel Masteropleiding Geestelijke Verzorging. Onder gelijkwaardige opleiding wordt verstaan een H.B.O.-opleiding 1^e graad theologie en levensbeschouwing;
- functiegerichte applicaties.

BIJLAGE II

Uitwerking van het historisch overzicht Tabel 1: Door geweld door derden omgekomen politieambtenaren in Nederland in de periode 1946-2008 die in de Tuin van Bezinning worden herdacht

Tussen 1946 en 1950 overleden drie politiemannen als gevolg van geweld door derden:

1. op 9 april 1946 werd in Amsterdam agent A. van Osch door een inbreker doodgeschoten.
2. Op 20 juni 1948 overleed in Zuid-Limburg de wachtmeester der rijks politie 1^e klasse J. Op de Ven aan de gevolgen van letsel dat hij opliep bij een handgemeen met Polen.
3. Op 18 augustus 1949 overleed opperwachtmeester H. Helmstrijd aan de gevolgen van zwaar letsel dat hem was toegebracht in het bureau Nieuwenhoorn door een aangehouden verdachte.

In de periode van 1950 tot en met 1959 kwamen drie politiemensen om door geweld:

1. op 31 maart 1951 overleed in Rotterdam hoofdagent K. van der Sluis aan de gevolgen van het letsel dat hij opliep tijdens hevig verzet van een dronken man.
2. Op 14 november 1952 werd in Woerden agent A. van Eck dodelijk getroffen door schoten van een inbreker die hij achtervolgde.
3. Op 5 juni 1956 werd in Den Haag de hoofdagent J. Ax door een scholier met een bijl doodgeslagen.

In de periode van 1960 tot en met 1969 kwam één politieman om door geweld:

op 14 mei 1961 overleed de Utrechtse agent C. Maasdijk als gevolg van het letsel dat hij opliep toen hij tijdens een vechtpartij met een verdachte met zijn hoofd op een trottoirband viel.

In de periode van 1970 tot en met 1979 kwamen zes politiemannen om het leven door geweld door derden:

1. op 31 augustus 1970 werd de ambtswoning van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar vanwege het bezoek van de Indonesische president Soeharto door een groep Molukkers bezet. De hoofdagent H. Molenaar van de gemeentepolitie Wassenaar werd bij het begin van de bezetting doodgeschoten.
2. Op 6 februari 1974 ging de hoofdagent W. de Jong van de gemeentepolitie Opsterland samen met een collega naar Beetsterzwaag naar aanleiding van een melding van geluidsoverlast na een relationele twist. Bij aankomst werden zij bij het uitstappen onmiddellijk onder vuur genomen en werd W. de Jong dodelijk getroffen in de hartstreek.
3. Op 29 april 1974 poogde agent S. Landman van de gemeentepolitie Amsterdam samen met een collega van de Koninklijke Marechaussee twee uit de gevangenis ontsnapte criminelen aan te houden. De twee agenten worden neergeschoten. Landman overlijdt aan de verwondingen.
4. Op 4 maart 1976 werd de Rijswijkse rechercheur W. de Krijger bij de aanhouding van een verdachte van moord doodgeschoten.
5. Op 29 mei 1977 werd brigadier H. Hovens in Tegelen doodgeschoten. De zaak is (nog) niet opgelost. Mogelijk zit de *Rote Armee Fraktion (RAF)* achter de moord en heeft Hovens de daders overlopen bij een drugstransactie.
6. Op 22 september 1977 probeerde de Utrechtse brigadier A. Kranenburg samen met collega's de *RAF*-terrorist Knut Folkerts aan te houden. Kranenburg werd door Folkerts doodgeschoten. Een collega raakte zwaar gewond.

In de periode van 1980 tot en met 1989 kwamen drie politiemannen om het leven:

1. op 6 augustus 1982 werd de hoofdagent J. Honingh in de Amsterdamse binnenstad doodgeschoten bij een poging tot aanhouding van een Britse crimineel. Zijn collega raakte zwaargewond.
2. Op 2 februari 1985 werd in Rotterdam de hoofdagent W. Schepen doodgeschoten door de verdachte van een roofoverval.
3. Op 5 augustus 1985 werd de Amsterdamse hoofdagent P. Lugten bij een aanhouding doodgestoken door een drugsverslaafde.

In de periode van 1990 tot en met 1999 kwamen drie politieambtenaren door geweld om het leven:

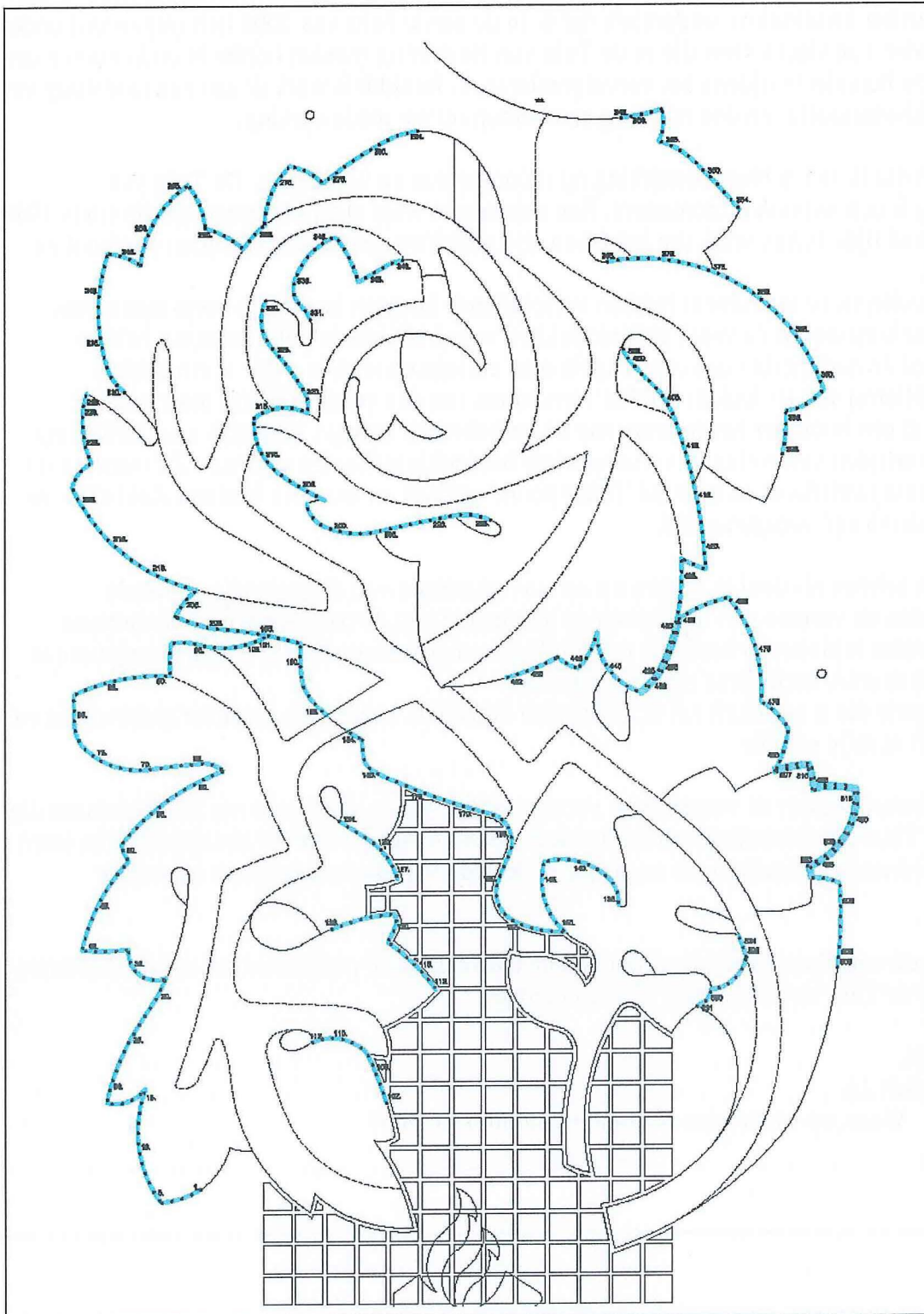
1. op 4 december 1992 kwam in Vinkeveen de opperwachtmeester der rijkspolitie I. Klaassen om bij een vuurgevecht met een bankovervaller.
2. Op 31 mei 1997 werd de Rotterdamse brigadier A. de Jong in zijn vrije tijd doodgestoken door een inbreker die hij bij zijn burens had overlopen en probeerde aan te houden.
3. Op 28 oktober 1997 werd in Den Haag de hoofdagent A. Gremmer tijdens het binnentreden ter aanhouding door de verdachte doodgeschoten. Gremmer was daar als lid van het arrestatieteam Rotterdam-Rijnmond.

In de periode van 2000 tot en met 2008 vielen drie slachtoffers aan politiezijde door geweld door derden:

1. Op 14 april 2000 overleed de hoofdagent T. Kusters in het ziekenhuis aan de verwondingen die hij op 25 maart 2000 opliep toen hij door een joyrider met een vrachtauto werd aangereden op de snelweg tussen Eindhoven en Venlo.
2. Op 30 september 2004 werd in Enschede de brigadier J. Wind doodgeschoten toen hij een verdachte van handel in verdovende middelen wilde aanhouden. De verdachte sloeg op de vlucht en bij een nieuwe aanhoudingspoging schoot hij wederom op politiemensen. Een Enschedese hoofdagent raakte daarbij ernstig gewond.
3. Op 9 juli 2008 werd in Amstelveen de hoofdagent G. Cevat doodgeschoten door een automobilist toen zij deze aansprak op zijn rijgedrag

BIJLAGE III Sjabloon acanthusblad Tuin van Bezinning

De blauw gekleurde randen van het sjabloon hieronder, corresponderen met de roestvaststalen banden van het monument waarop de namen van de omgekomen politiemensen gegraveerd staan. In het sjabloon is een nummering aangebracht die loopt van 1 tot 531. Aan elke gegraveerde naam is een nummer gekoppeld. Als een bezoeker in het herdenkingsboek een naam intypt verschijnt op het scherm de bij de naam opgeslagen informatie. In het sjabloon dat eveneens verschijnt, wordt de plek omcirkeld waar de betreffende naam gegraveerd staat.

BIJLAGE IV Vragenlijst contactpersonen Tuin van Bezinning

Beste collega contactpersoon Tuin van Bezinning,

In het kader van mijn afstudeeronderzoek naar de betekenissen van de Tuin van Bezinning voor nabestaanden wil ik u als regionaal contactpersoon een aantal vragen voorleggen. Tijdens de bijeenkomst van contactpersonen op 12 november 2008 in Warnsveld deed ik kort verslag van het kwalitatieve onderzoek dat ik in de eerste helft van 2008 heb uitgevoerd onder nabestaanden van slachtoffers die in de Tuin van Bezinning worden herdacht en kondigde aan dat ik u zou benaderen tijdens het vervolgonderzoek. Inmiddels werk ik aan een casestudy van een geweldsslachtoffer en doe nu graag een beroep op uw medewerking.

De vragen die ik stel hebben betrekking op monumenten en herdenken. De Tuin van Bezinning is een *nationaal* monument. Een monument waar alle politiemensen die sinds 1946 in Nederland tijdens hun werk om het leven zijn gekomen gezamenlijk worden herdacht en herinnerd.

Naast dit collectieve monument hebben verschillende korpsen hun eigen korpsmonument. Ook zijn er korpsen die (tevens) gedenkplekken voor individuele politiemensen hebben ingericht of de herinnering aan een omgekomen collega op andere wijze vorm hebben gegeven. Hierbij valt te denken aan het vernoemen van een straat of plein, maar ook het planten van een boom ter herinnering aan de omgekomen collega. Ook zijn naar aanleiding van het overlijden van collega's soms speciale herdenkingsrituelen ontstaan. Zo wordt in de regio Twente jaarlijks de 'Jan Wind Tukkertocht' gefietst en wordt in Brabant Zuid-Oost de 'Tom Kustersloop' georganiseerd.

De vragen hebben als doel te komen tot een inventarisatie van de regionale en lokale monumenten en vormen van herdenken en herinneren van de omgekomen politiemensen. Kortom welke initiatieven heeft uw regio zelf genomen en ontwikkeld om zijn omgekomen collega(s) te eren, herinneren en/of herdenken. De informatie die u verschaft zal ik analyseren binnen de kaders van de onderzoeksvragen en weergeven in mijn scriptie.

Bij beantwoording van de vragen staat voorop dat het steeds moet gaan om politiemensen die ook in de Tuin van Bezinning worden herdacht. Voorwaarde is dus dat uw antwoorden (een) collega(s) betreft (betreffen) die eveneens in de Tuin van Bezinning wordt (worden) herdacht.

1. Is er in uw regiokorps een korpsmonument aanwezig waar politiemensen worden herdacht die ook in de Tuin van Bezinning worden herdacht?

JA / NEEN

Indien JA

a. Waar, op welke plek bevindt dit monument zich?

- b. Welke vorm heeft het monument? Kunt u de vormgeving van het monument beschrijven?

- c. Worden de slachtoffers die daar worden herdacht, met naam genoemd?

- d. Is uw korps voornemens om ook in de toekomst het eigen monument 'actueel' te houden? Met andere woorden, zal uw korps ook in de toekomst de namen van omgekomen collega's op het eigen monument bijschrijven?

- e. Welke criteria hanteert uw korps voor vermelding op het korpsmonument?

2. Is / zijn er in uw regiokorps naast het eventuele korpsmonument (een) gedenkplek(ken) aanwezig waar één of meerdere politiemensen wordt / worden herdacht?

Toelichting: op de plek in de winkelstraat waar Jan Wind op 30 september 2004 in Enschede werd neergeschoten is een granieten gedenksteen in het wegdek geplaatst met daarop zijn naam en sterfdatum.

JA / NEEN

Indien JA

- a. Waar bevindt die gedenkplek zich?

- b. Kunt u een beschrijving geven van de vorm (bv. gedenksteen met naam, boom geplant ter nagedachtenis).

3. Zijn er andere manieren waarop uw korps haar omgekomen politiemensen herdenkt? Is er bijvoorbeeld een straat / plein / bureau vernoemd naar een omgekomen collega?

4. Hangt (hangen) er een foto (foto's) van de overleden collega(s) op de voormalige werkplek?

[]

5. Worden er door het korps officiële en/of informele herdenkingsmomenten ter herinnering aan de omgekomen collega(s) georganiseerd? Bijvoorbeeld op de sterfdag van de collega(s).

[]

6. Worden er activiteiten georganiseerd ter herinnering aan de overleden collega?
Toelichting: In een aantal korpsen worden sportieve evenementen georganiseerd ter nagedachtenis aan de omgekomen collega(s). Zo wordt in Twente de 'Jan Wind Tukkerocht', een wielertocht, georganiseerd en in Brabant Zuid-Oost de 'Tom Kustersloop'.

[]

7. Zijn er – buiten de officiële jaarlijkse herdenkingsceremonie om – door het korps of medewerkers in het korps, initiatieven ontplooid om de Tuin van Bezinning te bezoeken?

JA / NEEN

Indien JA, hoe vaak, voor wie en door wie en bij welke gelegenheid en met welk doel?

[]

8. Wellicht heeft uw korps initiatieven ontplooid die hiervoor niet ter sprake zijn gekomen, maar die wel betrekking hebben op monumenten en herdenken. Wilt u mij die informatie dan hier aanreiken?

[]

Indien mogelijk ontvang ik graag (een) digitale foto(s) van het (korps-)monument of de gedenkplek of herdenkingsmomenten / -rituelen, die hiervoor ter sprake zijn gekomen.

Met het oog op de planning van mijn afstuderen ontvang ik uw reactie graag uiterlijk 15 mei 2009.

Bij voorbaat mijn dank voor uw inspanningen en moeite.

Collegiale groeten,
Ingrid Rots
Geestelijk verzorger politie Fryslân
Contactpersoon Tuin van Bezinning
Gsm 06-52581726
ingrid.rots@hetnet.nl

BIJLAGE V Interviewformat collega's

Gespreksintroductie

“Ik vind het bijzonder fijn dat u mee wilt werken aan het onderzoek en zal nog even kort uitleggen wat de bedoeling is van het interview. Het is voor een onderzoek dat ik uitvoer in het kader van mijn afstuderen aan de masteropleiding Geestelijke Verzorging aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het onderzoek beoogt inzicht te geven in de betekenissen die de Tuin van Bezinning heeft voor collega-nabestaanden van geweldsslachtoffers. Vorig jaar deed ik onderzoek onder partners van omgekomen politiemensen en enkele resultaten van dat onderzoek zijn de aanleiding voor dit vervolgonderzoek. Daarin staat het gewelddadig overlijden van Jan Wind tijdens de dienst centraal. Het Stichtingsbestuur van de Tuin van Bezinning en de korpsleiding ondersteunen het onderzoek. Het ligt in mijn bedoeling in september van dit jaar af te studeren.

De reden dat ik u interview heeft te maken met het feit dat u Jan Wind als collega hebt gekend en zich bereid hebt verklaard aan het onderzoek mee te willen werken. Ik zal nog vier andere collega's die met Jan hebben gewerkt interviewen. Ik heb ook de vrouw en dochter van Jan Wind geïnterviewd.

Ik ga straks uw antwoorden m.b.v. steekwoorden opschrijven en die worden zodanig verwerkt dat niet te achterhalen is dat ze van u afkomstig zijn. U blijft dus anoniem, u wordt niet met naam genoemd. De geluidsopname die van het interview wordt gemaakt zal ikzelf uitluisteren en uittypen. Na analyse van de gegevens wordt de opname gewist.

Ik heb een interviewschema gemaakt en de vragen daarop wil ik graag aan u voorleggen. U kunt altijd vragen stellen. Als een vraag bijvoorbeeld niet duidelijk is, zal ik de vraag anders formuleren of toelichten. Misschien stel ik vragen dubbel of vraag ik iets wat u al verteld heeft. Dat is om alles voor mijzelf wat duidelijker te krijgen. Er zijn geen foute antwoorden mogelijk. Ik bedoel dat ieder antwoord dat u geeft waardevol is voor mijn onderzoek. Het gaat om uw beleving en ervaring. Ik schat dat we ongeveer anderhalf uur voor het interview nodig hebben.

Ben ik duidelijk geweest, heeft u op dit moment misschien vragen en is het zo akkoord wat u betreft?” →

“Dan start ik nu de opname.”

Tijdstip aanvang interview:

“Ik begin met het opnemen van enige **persoonsgegevens**”:

- Geslacht M / V
- Wat is uw geboortedatum?
- Wat is uw burgerlijke staat?
- Sinds wanneer bent u werkzaam bij de politie?
- Sinds wanneer bent u werkzaam bij de politie Twente?
- Wat is uw rang en functie?
- Wat was uw functie ten tijde van het overlijden van Jan Wind?

- Was u toentertijd net als Jan werkzaam in Team Binnenstad?
- Gedurende welke periode hebt u Jan Wind als collega meegemaakt?
- Hebt u de afscheidsplechtigheid, crematie van Jan Wind bijgewoond?
- Beschouwt u zichzelf als lid van een christelijke kerk of geloofsgemeenschap of levensbeschouwelijk genootschap? (Bent u *religieus* of *gelovig*?)
JA / NEEN
- Welke kerk of geloofsgemeenschap of levensbeschouwelijk genootschap is dat?

Jan Wind is op 30 september 2004 tijdens het werk door een schietpartij om het leven gekomen. Zou u mij kort kunnen vertellen waar u toen was en hoe u dat nieuws hoorde en wat er toen met u gebeurde / is gebeurd?

Introductie interviewvragen

“We zijn nu aangekomen bij het stellen van de vragen voor het onderzoek. Ik begin met een algemene open vraag.”

- Kunt u vertellen welk monument / ritueel / plek voor u het meest van belang is in het kader van het verlies van Jan Wind?

MONUMENT

“Dan ga ik nu vragen stellen die te maken hebben met de betekenis die het nationale herdenkingsmonument, de Tuin van Bezinning, voor u heeft. Het gaat dan heel in het bijzonder over het feit dat de Tuin van Bezinning een nationaal monument is; een monument voor alle politiemensen in Nederland die sinds 1946 tijdens hun werk door een dienstongeval om het leven zijn gekomen. Eén gezamenlijke plek voor alle tijdens het werk omgekomen politiemensen. Eén plek waar alle omgekomen politiemensen in Nederland gezamenlijk worden herdacht en herinnerd”.

Allereerst een korte vraag:

Kent u de Tuin van Bezinning?
JA / NEEN

Indien JA

Hebt u de Tuin van Bezinning wel eens bezocht?

JA / NEEN

Indien JA, bij welke gelegenheid en wanneer was dat?

- Kunt u wat vertellen over de betekenis / functie die het nationale monument – ‘de Tuin van Bezinning’ – voor u heeft?

- Wat is voor u de belangrijkste betekenis / functie van de Tuin van Bezinning?

- Kunt u vertellen welke emotionele betekenis de Tuin van Bezinning voor u heeft?

- Kunt u vertellen wat u vindt van de vormgeving, de locatie – Warnsveld (naast Huis `t Velde) – en de omgeving van de Tuin van Bezinning?
(Foto's tonen).

- Wat betekent het voor u dat Jan Wind in de Tuin met naam wordt genoemd; dat de naam van Jan daar is gegraveerd met zijn geboortedatum en zijn sterfdatum?
(Foto's tonen naam van Jan Wind in de Tuin van Bezinning).

- Kunt u iets vertellen over de betekenis die de Tuin van Bezinning voor u heeft in de zin van ‘lotsverbondenheid’ met andere collega’s (van andere korpsen)? / contact met collega’s van andere korpsen?

- Jan Wind wordt in de Tuin van Bezinning, het landelijk herdenkingsmonument, herdacht. Daarnaast zijn er ook andere plekken waar Jan Wind wordt herdacht.

- Een gedenksteen op de plek waar Jan is neergeschoten (geplaatst door het korps).
- Een korpsmonument in het I.B.T.-centrum in Borne (ter herinnering aan Jan Wind en Michiel Prins).
- Mevrouw Wind, de weduwe van Jan Wind, heeft een gedenkplek binnenshuis ingericht waar de urn met de as van Jan wordt bewaard.

Ik leg nu een aantal vragen aan u voor die betrekking hebben op die andere plekken / monumenten.

- Bezoekt u de plek waar de gedenksteen is geplaatst, de plek waar Jan is neergeschoten, wel eens?
JA / NEEN

Indien JA:

Hoe vaak?

Wanneer / bij welke gelegenheid?

- Bezoekt u het korpsmonument in het I.B.T.-centrum wel eens?
JA / NEEN

Indien JA:

wanneer / bij welke gelegenheid?

- Kunt u vertellen welke betekenis(sen) / functie(s) deze plekken voor u hebben? Wat zijn de verschillen?

- Kunt u vertellen hoe die plaatsen / monumenten zich tot elkaar verhouden? Welk(e) plaats / monument is voor u het belangrijkste?

“De vragen met betrekking tot het onderwerp ‘monument’ en het collectieve karakter van het monument zijn nu behandeld, ik ga nu enkele vragen stellen die betrekking hebben op de herdenkingsceremonie”.

JAARLIJKSE HERDENKING / RITUEEL

“De Tuin van Bezinning is op 21 maart 2006 in aanwezigheid van vele nabestaanden en genodigden plechtig geopend. Jaarlijks is er in de Tuin een herdenkingsritueel voor nabestaanden. Over dit aspect van de Tuin wil ik u nu een aantal vragen stellen”.

- Hebt u de jaarlijkse herdenkingsceremonie wel eens bezocht?

JA / NEEN

Zo ja, hoe vaak en wanneer?

- Kunt u wat vertellen over de betekenis die de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning voor u heeft / zou hebben?

- Voor de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning wordt van ieder korps een korpsdelegatie uitgenodigd. Bent u wel eens door het korps in de gelegenheid gesteld de ceremonie bij te wonen?

JA / NEEN

- Kunt u vertellen wat voor u de beweegredenen zijn / zouden zijn om de jaarlijkse herdenkingsceremonie in de Tuin van Bezinning WEL / NIET bij te wonen?

- Kunt u vertellen wat voor u het collectief herdenken tijdens de jaarlijkse herdenkingsceremonie betekent / zou betekenen?

- Kunt u vertellen wat het collectief herdenken in emotioneel opzicht voor u betekent / zou betekenen?

Indien respondent de herdenkingsceremonie wel eens heeft bijgewoond:

- Denkt u tijdens de herdenkingsceremonie in de Tuin ook aan andere (dan Jan Wind) omgekomen politiemensen en hun (collega-)nabestaanden?

JA / NEEN

- Wat is voor u het belangrijkste van de ceremonie of maakt het meeste indruk?

(Toespraken, kranslegging, de erewacht, de muziek, de stilte, het Wilhelmus)

Indien respondent de herdenkingsceremonie wel eens heeft bijgewoond:

- Kunt u vertellen hoe u het ritueel van de herdenkingsceremonie ervaart? Hoe zou u de sfeer willen typeren?

Indien respondent de herdenkingsceremonie wel eens heeft bijgewoond:

- Wat vindt u van de opbouw en vormgeving van het ritueel?

Indien respondent de herdenkingsceremonie wel eens heeft bijgewoond:

- Wat vindt u van het totale programma van de herdenkingsbijeenkomst? Heeft u suggesties voor het programma?

- Kunt u iets vertellen over uw persoonlijke behoefte en wensen als het gaat om het herdenken van Jan Wind / een door een dienstongeval omgekomen collega?

- Kunt u vertellen op welke wijze u het liefst een door geweld omgekomen collega zou willen herdenken?

- Kunt u vertellen wat u ervan zou vinden als de korpsleiding initiatieven zou ontplooiën en de gelegenheid zou bieden deel te nemen aan herdenkingsmomenten – al dan niet in de Tuin van Bezinning – / bepaalde herdenkingsmomenten zou vaststellen voor de omgekomen collega's?

- Na het overlijden van Jan Wind is er in de binnenstad van Enschede een Stille Tocht – een initiatief van ondernemers uit de binnenstad – gehouden. Kunt u vertellen wat u daarvan vindt?

Hebt u deelgenomen aan de Stille Tocht?

JA / NEEN

- De afscheidsplechtigheid van Jan Wind heeft plaatsgevonden met beperkte korpseer. Kunt u vertellen hoe u dat ritueel hebt ervaren en wat dat voor u betekent?

- Is herdenken van Jan Wind – een geweldsslachtoffer – anders dan herdenken van Michiel Prins, slachtoffer van een verkeersongeval?

“We hebben de vragen over de herdenkingsceremonie nu behandeld. Ik wil het nu met u hebben over de betekenis die de Tuin van Bezinning heeft voor uw persoonlijke rouwverwerkingsproces.”

ROUWVERWERKING

“Ik wil u nu een aantal vragen stellen die gaan over het verwerken van het verlies van Jan Wind en de eventuele rol die de Tuin van Bezinning daarbij speelt.”

- Kunt u iets vertellen over hoe u persoonlijk omgaat met het verlies van een collega? (Is dat anders dan het verwerken van het verlies van een persoonlijke vriend of familielid?)

- Kunt u vertellen welke rol de Tuin van Bezinning voor u heeft bij het verwerken van het verlies van Jan Wind?

- Weet u nog hoe u reageerde toen u hoorde van de oprichting van de Tuin van Bezinning, een nationaal monument waar Jan Wind samen met andere omgekomen politiemensen herdacht zou gaan worden?

- Kunt u vertellen wat de oprichting van het monument bij u teweeg heeft gebracht?

Indien respondent de Tuin van Bezinning wel eens heeft bezocht:

- Kunt u vertellen welke mogelijkheden het monument u biedt om uiting te geven aan uw gevoelens?

Indien respondent de Tuin van Bezinning wel eens heeft bezocht:

- Is er bij u sprake van herbeleving?
JA / NEEN

Indien JA

- Kunt u vertellen waaruit die herbeleving bestaat?

- Kunt u vertellen wat voor u persoonlijk (het meest) heeft bijgedragen aan het verwerken van het verlies van uw collega Jan Wind?

- Zijn er zaken die het proces van verliesverwerking positief hebben beïnvloed / hadden kunnen beïnvloeden? Hebt u suggesties als het gaat om het behulpzaam zijn bij het verwerken van het verlies van een collega na een dienstongeval?

- Samenvattend / concluderend:

Als u voor uzelf de balans opmaakt, kunt u dan vertellen wat de Tuin van Bezinning u heeft gebracht? Als u voor uzelf de balans opmaakt, kunt u dan zeggen dat het monument voor u een helende werking heeft? / bijdraagt aan de verwerking van het verlies?

- Is uw uiteindelijke eindoordeel over de Tuin van Bezinning positief of negatief?

POSITIEF / NEGATIEF

- Kunt u tot slot iets vertellen over hoe andere collega's denken over de Tuin van Bezinning?

Afronding van het interview

“Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Hebt u nog iets gemist of wat toe te voegen? Ik wil u hartelijk danken voor uw medewerking. Als u dat wilt zal ik u t.z.t. informeren over de bevindingen van het onderzoek.”

Tijdstip einde interview:

Nadat ik de opnameapparatuur heb stopgezet, zal ik vragen hoe de respondent het interview heeft ervaren.

Ik zal voor de geïnterviewde mijn visitekaartje achterlaten, zodat hij / zij te allen tijde contact met mij kan opnemen. Bovendien ben ik voornemens enkele dagen na het interview de respondent te bellen i.k.v. passende nazorg.